

Részlet Kollarits Krisztina: A régi ház és a lerombolt ház. Tormay Cécile kísérlete a konzervatív értékek védelmére. PhD-dolgozat. 2008. kézirat

6.1. A Napkelet indulása

6.1.1. Megváltozott szellemi környezet - a Nyugat válságperiódusa

1919-20 éles cezúrát jelentett a magyar kulturális életben, az őszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság megítélése nemcsak az utca emberét, de a művészeket is erősen megosztotta: más értelmet nyert a századelő liberalizmusa, a zsidó asszimiláció és a nemzeti irodalom fogalma. 1918 előtt a magyar értelmiségre nem volt hatással a modern, antiliberalis kultúrkritika, 1919 után viszont az antiliberalizmus mind jobb, mind baloldalon teret nyert.¹

A század elejének nagy hatású liberális és polgári radikális irányzatai és orgánumi (*Társadalomtudományi Társaság, Galilei Kör, Vasárnapi Kör*, a folyóiratok közül Jászi Oszkár *Huszedik Százada*, Kassák Lajos avantgárd lapja, a *Ma*, de még a *Nyugat* is) háttérbe szorultak, sőt meg is szűntek. Egyrészt mert vezetőik emigráltak (Lukács György, Jászi Oszkár, Hatvany Lajos, Kassák Lajos), másrészt mert tagjaik közül is sokan kiábrándultak egykori eszméikből: Babits a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című esszéjében vallott erről (ez az írás volt az egyik fő oka a megromlott Babits-Osvát, illetve Babits-Hatvany kapcsolatnak.²), Kosztolányi a jobboldali *Új Nemzedék* vitriolos hangvételű *Pardon* rovatát szerkesztette 1919 októberétől 1921 augusztusáig, a *Vasárnapi Kör*ös Ritoók Emma a forradalmak alatt átélteket a *Sötét hónapok* című verseskötetében örökítette meg, *A szellem kalandorai* című kulcsregényében (1921) pedig korábbi eszményeivel és barátaival (Lukács Györggyel, Balázs Bélával) számolt le. A szellemi életnek ezt az állapotát Kuncz Aladár később így jellemezte: „Az ötéves háború oly mély szakadékot vert a háború előtti fejlődés és a háború utáni élet közé, hogy az a generáció, mely magát akkor joggal hihette a műveltség és a modern szellem leghivatottabb közvetítőjének, a jövővel kapcsolatban megrendülve és elkábultan áll ma eszmék és értékek borzasztó hulláhegyén, és hasztalan keresi cselekvési energiáját, melynek lüktetést eszméi adtak egykor.”³

A létjogosultságáért küzdő *Nyugat* sem folytathatta ott, ahol 1919 júliusában abbahagyta: „Ezek a tragikus évek egészen más beállításba erőszakolták Ady és a *Nyugat-nemzedék* irodalmi szereplését. Szakadás állt be az írók között, az irodalmi élet légköre mérgezetté vált, s az általános magyar válság az irodalom védtelen területén mindennél nagyobb erkölcsi kárt és pusztítást okozott. Osvát Ernő ezekben az években a hajléktalanokká váltak reménytelen kétségbeesésével járt-kelt, s nem tudta megérteni, miért kellett a templomnak, amelyet ő annyi vallásos hittel épített, romba dőlnie. A *Nyugat* élt tovább, de nem volt a régi.”⁴

A néhány hónapos kényszerű szünet után a lap novemberben újraindult, a címlapon főszerkesztőként Babits neve volt feltüntetve, majd 1920 januárjától Osváté is. Ez a

1 Laczkó Miklós, Egy szerep története (= Sziget és külvilág, MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1996, 13.)

2 Babits *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című tanulmányában gyakorlatilag megtagadta addigi politikai nézeteit, s 19-ért elsősorban ő is a zsidóságot tette felelőssé. Hatvany válaszul a Timár Virgil fiát a "*szellemi pogromhirdetés kiskatéjának*" nevezte (A magyar értelmiség katasztrófája, Jövendő, Bécs, 1922. dec. 3.). Osvát szintén nem tudta megbocsátani Babitsnak ezt a tanulmányát, viszonyuk 1923-ra annyira megromlott, hogy Babits komolyan gondolt a *Nyugat* elhagyására. (Erről részletesebben.: Sipos Lajos, A *Nyugat* csendes válsága 1923-ban =A *Nyugat-jelenség* (1908-98), szerk. Szabó B. István, Anonymus Kiadó, Bp., 1998, 164-71.)

3 Kuncz Aladár szavait Pomogáts Béla idézi: Kuncz Aladár, *Tanulmányok és kritikák*, szerk. Pomogáts Béla, Kriterion, Bukarest, 1973, 306.

4 Kuncz Aladár, Osvát Ernő, Erdélyi Helikon, 1929, 800-05. ; Idézi Pomogáts Béla: Kuncz Aladár *Tanulmányok és kritikák*, Kriterion, Bukarest, 1973, 278.

Nyugat azonban valóban már nem olyan volt, mint a háború előtti. Nemcsak állandó védekezésre szorult az őt ért támadások miatt, hanem szabályosan a megszűnés határára jutott: értékválság, anyagi nehézségek, a munkatársak közti ellentétek egyaránt veszélyeztették létét.

Osvát pozíciója is meginogni látszott: felmerült egy új lap indítása is, melynek szerkesztője Schöpflin lett volna.⁵ Az Osvát és Babits közt megromlott viszonyt pedig jól jellemzi, hogy Babits már a legkisebb sérelemre is milyen hevesen reagált: amikor Szabó Lőrinc elpanaszolta neki, hogy az Omár-fordításról írt cikke lehet, hogy csak késve fog megjelenni, Babits rögtön Osváthoz rohant, s azzal fenyegetőzik, hogy levéteti nevét a *Nyugat* címlapjáról, ha ezt meg merik tenni. Osvát rögtön teljesítette kérését, a megjelent cikket pedig nem győzte dicsérni Babitsnak.⁶

De Kosztolányi is szembefordult Osváttal, Juhász Gyulához írt levelében hasonló panaszokat fogalmazva meg vele szemben, mint Babits „*Vidékről, távolról el se képzelheti, micsoda legendás szenvedésen ment át a magyarság a Balázs Bélák és Lukács Györgyök faji zsarnoksága alatt, hogy rongyolódott le apánk és anyánk, hogy jutott koldusbotra egész fajtánk, míg a másik „választott” fajta, mely mártírosdit játszik és jelszókat harsog, milliőkat szerzett, és ma is kezében tartja az ország és irodalom sorsát. Vízet hordanék a Dunába, ha erről többet beszélnék. Hiszen ön mint magyar áldozata volt a múlt "irodalmi politikájának". Egymás után kapta vissza verseit attól az Osváttól, aki költővé kente Lányi Saroltát, Peterdi Istvánt, Déri (!) Tibort és nem tudom, kit s mit. Nyilvánvaló, hogy ma már ez nem magánügy, ez ellen a nemzet jövője érdekében tenni kell, a becsületes embernek a mi táborunkban van a helye.*”⁷

Babits és Kosztolányi ellenségesek, Ignotus bécsi emigrációban, Ady halott. A régi „törzsgárda” tagjai közül talán csak Fenyő Miksára számíthatott ez idő szerint Osvát.

1919-20 fordulóján tehát az addig az irodalmi élet etalonját jelentő *Nyugat* a megszűnés határára került, s felerősödtek azok a hangok is, amelyek a lap „destruktív” irányzatával szemben egy keresztény-nemzeti szellemű magyar irodalom létrehozását sürgették.

A tanácsköztársaság bukása után az újrakezdés akarata és lendülete az irodalmi élet sok olyan szereplőjét összehozta ebben az újonnan kialakulni látszó táborban, akik sem előtte, sem utána nem tudtak egyébként együttműködni. Jó példa erre a *Magyar Írók Szövetségének* működése.⁸ A szervezetet Szabó Dezső alapította 1919 augusztusában, körülbelül 200 (főképp újságíró) tagja volt, a társelnökök Milotay István és Gorka Sándor, titkárok Lendvay István, Bodor Aladár, Szabó Lőrinc voltak. Céljuk a magyar irodalom keresztény erőinek egyesítése, az írók anyagi és szellemi függetlenségének megteremtése, független kritika, nemzetnevelés és nemzetvédelem volt. Irodalmi

5 Szabó Lőrinc erről Kis naplójában így ír: „Szó esett arról, hogy egy új lap indul (nem a Szabó Dezsőé), amelynek főszerkesztőségét felajánlották Schöpflinnek. Még titok az ügy... Hétfőn többet tudunk” Szabó Lőrinc, Kisnapló, 1919. dec. MTA kézirattár, Ms 4676/34, 11-12. (= Érelődő diákevek, szerk. Kabdebó Lóránt, Bp., 1979, 208-09.)

6 „Bosszantott az ügy. Elpanaszoltam Babitsnak. Ő ügyis neheztelt Osváthra (!), mert Aladár 6 verséért nagy nehezen adott 100 K.-t - erre aztán dühös lett és rögtön elment a Nyugathoz és megmondta Osváthnak, hogyha sokat okoskodnak, levéteti a lapról a nevét. Ekkor persze behúzta a farkát Osváth. /Én nem haragszom rá, sőt az ellenkezőjére lehetne okom, de tényleg úgy kell lennie annak, ahogy Mihály mondogatta már sokszor, hogy Osváth ki nem állhatja a keresztényeket./” Kisnapló, 72-73, 1920. febr. 6., illetve Érelődő diákevek, szerk. Kabdebó Lóránt, Bp., 1979, 233. (A zárójeles szöveg csak a kéziratban található!)

„Babits mondta, hogy Osváth az Omár-hoz írt bevezetésemet nagyon és külön dicsérgette, a versekről nem szólt. Persze, neki a furcsa kell, a Sturm u. Drang, és semmi kész és kiforrott művészetet nem tud értékelni kellőképpen.” u.o., 78-79., illetve Érelődő diákevek, 235.

7 Kosztolányi Dezső levele Juhász Gyulához 1920. február 15. (Kosztolányi Dezső: Levelek-Naplók, szerk. Réz Pál, Osiris Kiadó, Bp., 1996, 433.)

8 Az alakuló közgyűlésre 1919. augusztus 23-án került sor. A meghívón a következőket olvashatjuk: „A proletárdiktatúra irtóztatás nyomása alól felszabadulva éreztük, hogy a magyar nemzeti érzés leghivatottabb apostolainak, magyar íróknak, újságíróknak és tudományos íróknak össze kell fogniuk a múlt hibáin, félreértésein és tévedésein túltéve magunkat, a szellem és a munka közösségében egy hatalmas táborra egyesülve kell nekivágnunk az új honfoglalásnak. Ennek az érzésnek a kifejeződéséül határoztuk el a Magyar Írók Szövetségének megalakulását.” Meghívó a Magyar Írók Szövetségének alakuló gyűlésére, MTA kézirattár, Ms 4676/32

matinékat és lakomákat rendeztek, harcoltak a keresztény újságírók teljes sajtószabadságáért.⁹ Az 1920. február 2-i „irodalmi lakoma” felszólalóinak névsora tanúskodik arról, hogy ebben az átmeneti időszakban egymástól mennyire különböző írókat sodort össze a különleges történelmi pillanat. Milotay István köszöntötte díszelnöküket, Herczeg Ferencet, akinek beszédét Szabó Dezsőé, majd Tormay Cécilé követte.¹⁰ Hogy mi kötötte össze az egybegyülteket, arról Herczeg így nyilatkozott:

„Nekünk, akik annyi megrázó eseményen mentünk keresztül, revideálnunk kell egész múltunkat. Azokból a jelszavakból, amelyeket a bölcsőben adtak nekünk: mint szabadelvűség, kultúra, nyugalat, műveltség - mi mára iszonyatosan kiábrándultunk s abba a helyzetbe jutottunk, hogy ezekből a jelszavakból csak azt fogadjuk el, ami a magyar nemzeti és kulturális életünknek a hasznára van.”¹¹

A magyar irodalmi élet nemzeti szellemű újjászervezését tűzték ki célul, amelynek megvalósítása azonban veszélyeket is hordott magában. Egy fél évvel később írt cikkében Szabó Dezső így hívja fel erre a figyelmet:

„A Magyar Írók Szövetsége az utolsó kétségbeesett erőfeszítést teszi, hogy a keresztény középosztályban egészséges, egységes szellemi életet szervezzen. Mert a magyar középosztály többféle okból mintegy tragikusan determinálva van egy öngyilkos ideológiára...

Mivel minálunk a modern kultúrát, a modern külföldi írókat, modern művészetet és szociális gondolatokat a zsidók propagálták, a keresztények - ahelyett hogy ők mennének bele ebbe a modern kultúrába és irodalomba, és ahelyett hogy ennek a modern kultúrának eredményeit a magyar jövő fegyverévé tennék - pereat-ot mondanak mindezekre, mert nem ismerik mindezt, és azt hiszik, hogy ezek a sémi destrukció fegyvertárából valók.

Pedig ... nincs destruktív zseni. Minden zseninél találunk szükséges rombolást, de a zseni éppen a nagy közösségek szerve, egy új életforma, egy új kultúrfázis megalkotására. A zseni mindig pozitív.”¹²

A Magyar Írók Szövetsége végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, Szabó Dezső a magyar irodalom legjobb erőit szeretne volna megnyerni az ügynek, azonban Kosztolányi kivételével meghívását elutasították. Babits például Szabó Dezső viselkedése miatt nem vállalta a részvételt: *„működésedben olyan tendenciákat látok, hogy addig, amíg ezek a tendenciák érvényesülnek az általad vezetett Szövetségben, én ahhoz nem csatlakozom”* - írta egy nyilvánosságra hozott levelében¹³. (Itt nyilván Szabó szélsőséges, antiszemita kijelentéseire gondolt.) De Szabó Dezső viszonya hamarosan megromlott Kosztolányival is, a Magyar Írók Szövetsége körül szaporodtak a botrányok, végül 1921 februárjában lemondott elnöki tisztségéről.

A Szabó Dezső személyiségében rejlő okok mellett ennek a kísérletnek azért is kellett zátonyra futnia, mert a szellemi élet valós erővonalai nem ott húzódtak meg, ahol azt Szabó Dezső gondolta: a nemzeti és nemzetietlen (vagy kozmopolita) ellentéppárral nem lehetett leírni azt az összetett érdek- és nézetrendszert, amely a kor szellemi elitjét mozgatta.

6.1.2. Az 1920-as évek – a „szorongó tájékozatlanság” kora

⁹ Nagy Péter, Szabó Dezső, Akadémiai Kiadó, Bp., 1964, 248.

¹⁰ Ez az eset azért is érdekes, hisz tudjuk, három év elteltével Szabó Dezső milyen kirohanásokat intézett a magukat magyar íróknak kiadó „sváb”-ok ellen. (Levélféle Tormay Szépszilnek, Auróra, 1923.)

¹¹ Irodalmi lakoma, Virradat, 1920, febr. 3., 9.

¹² Szabó Dezső nyilatkozik Ady Endréről, a Névtelen Írókról, és a keresztény irodalompolitikáról, Virradat, 1920. okt. 31.

¹³ Babits Mihály levele Szabó Dezsőnek (Babits-olvasókönyv I., Historia Litteraria Alapítvány - Korona Kiadó, Bp., 1999, 351.)

Az 1919-et követő átmeneti, kaotikus viszonyok megszűnése után - Halász Gábor véleménye szerint - végül három szellemi irányzat bontakozott ki: a polgári liberalizmust a neokonzervativizmus, a polgári radikalizmust a parasztradikalizmus, a polgári szocializmus pedig egy orosz mintájú forradalmiság váltotta fel. A neokonzervativizmus eszméjét legteljesebben Szekfű Gyula fogalmazta meg a *Három nemzedékben*, az irodalom területén pedig – bár csak hangulati szempontból – Babits *Halálfiái* című regénye tartozhat ide. A parasztradikalizmus „ideológusai”: Ady, Móricz és Szabó Dezső, irodalmi képviselői a népiek, akik azonban csak a 20-as évek végére szerveződnek táborrá. A forradalmi csoporthoz a Kassák-féle avantgárdot, illetve néhány baloldali orgánumot sorolt. 14

Mindhárom csoport közös jellemzője az antiliberalizmus, természetesen más-más megfontolásból. A századforduló nyugodt, csendes, liberális polgári világa néhány év leforgása alatt eltűnt, a fiatalok élménye már a háború, a forradalmak és Trianon. A *Nyugat* nemcsak a fentebb tárgyalt személyi ellentétek és külső támadások miatt vesztette el egy időre korábbi vezető szerepét, hanem azért is, mert a megváltozott kor kihívásaira sokáig nem tudott korszerű választ adni, megújulni. A kortársak közül sokan megfogalmazták ezt, Németh Lászlótól Fejtő Ferencig, Kassáktól Rajth Tivadarig hosszan sorolhatnánk a neveket.

Németh László például a *Nyugat* 20 éves jubileuma kapcsán írt cikkében megállapítja, hogy a lap hőskora 1915-tel lezárult, a háború utáni korszakban pedig elvesztette korábbi útmutató jellegét, hisz „*ma nincs értelme a külföldieskedésnek, nincs értelme a műfordításnak, nincs értelme az intellektüelségnek. Ma minden magyar annyit ér, amennyit a nemzeti erők organizálása körül végez.*”¹⁵

Szabolcsi Miklós József Attila monográfiájában a *Nyugat* 20-as évek elejei állapotáról szólva szintén válsághelyzetről beszél: a lapnál a „*kifulladás tünetei szaporodnak*”, „*átlagos anyaga, a kevés fiatal, a sok rutin cikk*” hanyatlásról, fáradságról árulkodnak.¹⁶

Tamkó Sirató Károly a *Nyugathoz* való viszonyulását pályája kezdetén így jellemezte: „*Érdekes, hogy a Nyugathoz, bár állandóan olvastam, semmiféle azonosulási érzés nem fűzött, távolinak, szinte múltnak éreztem. Talán azért mert nyomát sem találtam benne annak a nagy irodalmi válságnak, mely ekkor végigrengette Európát, és amelynek jeleit és eredményeit annyira szerettem Kassákban és a Magyar Írásban.*”¹⁷

Valóban, a 20-as években induló fiatalok jó része inkább a *Magyar Írásban* vagy az *Est*-lapokban és kevésbé a *Nyugatban* publikáltak. *Magyar Írást* Rajth Tivadar indította el 1921-ben. Az 1. számban így fogalmazta meg ars poeticájukat: „*Lobogóknk: A Magyarság. Hitünk: Az Igazság. Célünk: A Szépség.*”¹⁸ Már ebből a néhány mondatból is látható, hogy miben tér el ennek a lapnak a meghirdetett szellemisége a *Nyugatétól*. 1923-ban a *Számadás* című cikkében Rajth bővebben is kifejti ezt: „*Mozgalmunk gyökeres szakítást jelent a közelmúlt irodalmával s régibb, nemesebb irodalmi tradíciókhoz nyúl vissza. A forma helyett újra a mondanivalóé legyen az elsőbbség. [...] Az üres, felszínes, nagyhangú játékművészet ideje lejárt. Új, építőakarató művészet kell, amelyik alázatos hittel szolgálja az életet s az élet mindenkori célját, az emberi boldogságot.*”¹⁹ Világirodalmi példaképeiknek Whitmant, Dosztojevszkijt, Zolát, Claudelt tartották. A lap munkatársai közt ott találjuk a fiatal költőnemzedék számos tagját: Rozványi Vilmost, Komor Andrást, Erdélyi Józsefet, Strém Istvánt, Fenyő Lászlót, Hevesy Ivánt, Gyergyai Albertet (legtöbbjük nevével majd találkozhatunk a

14 Halász Gábor, *Nemzedékproblémák* (1933), (=Tiltakozó nemzedék, Magvató Kiadó, Bp., 1981., 1014.)

15 Németh László, *A Nyugat húsz esztendeje* (=u. ő. Készülődés I., Magyar Élet Kiadása, Bp., 1941, 89.)

16 Szabolcsi Miklós, József Attila élete és pályája I., Kossuth Kiadó, Bp., 2005, 457.

17 Tamkó Sirató Károly, *Pályám emlékezete*, Új Írás, 1977,2, 117.

18 Rajth Tivadar, *Magyar Írás*, 1921. 1.sz.

19 Rajth Tivadar, *Számadás*, *Magyar Írás*, 1923.3.szám

Babits által szerkesztett *Új Anthológiában* is). A lapot Derkovits Gyula, Szőnyi István, Aba-Novák Vilmos, Jaschik Álmos rajzai élénkítették.

Talán leginkább a polgári avantgárd jelző illenék a folyóiratra, amely egyként elhatárolódott a századforduló szimbolista-szeccszációs eszményétől s Kassákék aktivizmusától is. A lap 5 évig küzdött fennmaradásáért (az utolsó évben Mellék Kornél szerkesztése alatt), majd 1927-ben megszűnt. Írói általában a *Bartha Miklós Társaságban*, a *Kortársnál* vagy Kassák körében folytatták pályafutásukat.

A 20-as években induló fiatalok, az ún. második nemzedék önállósodásának, a *Nyugattól* való elszakadásának gondolatát talán Szabó Lőrinc vetette fel először 1922-ben egy *Pesti Napló*-beli cikkében.²⁰ A *Nyugattal* szembeni alternatívát az *Est-lapok* állandó irodalmi rovata jelentette, amely 1923 tavaszán indult meg. Szerkesztője, Mikes Lajos nemcsak teret adott a fiatal íróknak, hanem néhány olyan jelentős szerző mint Kodolányi János, Fodor József, Illés Endre, Pap Károly, Gelléri Andor Endre felfedezése is kifejezetten az ő nevéhez fűződik.²¹ A fiatalok önálló lapja, a *Pandora* csak 1927 februárjában indult meg Szabó Lőrinc szerkesztésében, munkatársainak névsora nagyjából megegyezett az *Est-lapok* fiataljaiéval.

Németh László a 20-as éveket a „*szorongó tájékozatlanság*” korának nevezte, utalva arra a kialakulatlan, új utakat kereső szellemi légkörre, mely e korszakot jellemezte. A régi polgári-liberális értékek megkérdőjeleződtek, az újak még nem kristályosodtak ki. Halász Gábor csak 1933-ból visszatekintve állapíthatta meg olyan biztonsággal a három fő tájékozódási irányt. Az ilyen helyzet mindig kedvez a tekintélyelvű, rendparti politikának, illetve a kultúrában a hagyományokhoz való visszatérésnek. A Bethlen-i konszolidáció éveiben a kulturális élet újjászervezése Klebelsberg Kuno kultuszminisztersége alatt a neokonzervativizmus jegyében történt, s hatása - Szegedy-Maszák Mihály megállapítása szerint - nem is volt lebecsülendő: „*A húszas években egyébként olyannyira hatásosnak tetszett a hivatalos Magyarország újkonzervativizmusa, hogy a szabadelvűség szellemét őrző második kultúra olykor védekezésbe szorult. [...] A húszas években föllépett új nemzedékből viszonylag kevesen támogatták a liberális ellenzékét [...] Az újkonzervativizmus hatékonyságával is magyarázható, hogy a fiatalabb nemzedék kiemelkedően tehetséges tagjai közül indulásukkor viszonylag kevesen csatlakoztak a Nyugat-mozgalomhoz*”²²

6.1.3. Klebelsberg törekvése - a művelt, nemzeti középosztály megteremtése

A trianoni döntés legsúlyosabban a középosztályt, mindenekelőtt az állami tisztviselőket érintette. A magyar állami adminisztráció összeomlásával elveszítették megélhetésüket, „*80 százalékra becsüljük azoknak a számát, akik az ország elcsatolt kétharmad részének igazgatásából, értelmiségi apparátusából visszatelepültek az ország közepére.*”²³ Klebelsberg Bethlen Istvánnal együtt meg volt győződve arról, hogy az ún. úri középosztályt gazdaságilag és kulturálisan fel kell emelni, mivel ennek hiányában Magyarország egyszerű paraszti ország színvonalára fog lesüllyedni, s ez „*szociális felfordulások és nagy nemzeti értékek pusztulása nélkül nem volna lehetséges.*” A középosztályban látták az igazi nemzetfenntartó erőt, nemcsak tagjainak képzettsége miatt, hanem azért is, mert ők működtetik az államot, a mindennapi életnek keretet adó intézményeket.

Klebelsbergnek kultuszminisztersége 9 éve alatt (1922-31) a szellemi élet minden területére gondja volt: a tanyasi iskoláktól az egyetemekig és a *Collegium*

²⁰ Szabó Lőrinc, Két fiatal magyar költőről, *Pesti Napló*, 1922. szeptember 10. (205. sz.) 4.

²¹ Dersi Tamás, *A rejtélyes doktor*, Bp., 1965, 351.

²² Szegedy-Maszák Mihály, *A három Magyarország kultúrája*. (=A magyarságtudomány kézikönyve, szerk. Kósa László, Akadémiai Kiadó, Bp., 1993, 680-82.)

²³ *Tudomány, kultúra, politika*, (szerk. Glatz Ferenc), Európa Könyvkiadó, Bp., 1990, 20.

*Hungaricumokig, a levéltártól a Szegedi Szabadtéri Játékokig és az alföldkutatás megszervezéséig terjedt tevékenysége. A 20-as években kulturális programjának középpontjában mégis a művelt középosztály megteremtése állt. „1922-26 között megszervezik az ország tudományos, egységes intézményrendszerét, állami dotációban részesítik az Akadémiát, egységes szervezetbe vonják a múzeumokat, a levéltárakat, az 1910-es években megkezdett egyetemi építkezéseket gyors ütemben folytatják Debrecenben, Szegeden, Pécsen.”²⁴ A művelt középosztály megteremtése céljából segítette világra Klebelsberg a *Napkelet* című irodalmi lapot is, melynek első száma, hosszú szervezés után, 1923. január 1-jén jelent meg. Programja szerint egyrészt a magyar klasszikusok hagyományait folytató, nemzeti szellemű irodalomnak akart teret adni, másrészt a közönség nevelését, ízlésének formálását tűzte ki célul. Horváth János, a kritika rész szerkesztője ezt így fogalmazta meg:*

„E folyóirat szívvel-lélekkel óhajtja s akarja egy új magyar közízlés kizsendítését; a történelmi folytonosság elvét sérthetetlennek proklamálja; s bármit hozzon a jövő, irodalmi ízlésben s annak minden feltételében magyar gyökerűség s magyar közösség elvét hirdeti. (...) Legyen e folyóirat mintegy kijelölt irodalmi szerve egy újabb, egységes magyar közízlés létesülésének. (...) Szervezzék közönséget, öntudatos tényezőjét az irodalmi életnek, mely ismeri ízlése történelmi tapasztalatát s azon állva tiltja, fogadja el a korszerűt.” 25

6.1.3.1. Nemzeti kontra kozmopolita

A *Napkelet* anyagi bázisát - minden ellenkező híreszteléssel szemben - nem elsősorban a magyar állam, hanem a főképp arisztokrata származású adakozók és az előfizetők biztosították a *Történelmi Magyarország actió* keretében.²⁶ Míg egyéb nagyszabású terveit a kultuszminiszter állami pénzekből finanszírozta, ennek az akciónak a célja az volt, hogy bevonja a magyar arisztokráciát a kulturális élet támogatásába: 1921-gyel kezdődően egyesületek egész sorát hozta létre a magyar kultúra különböző területeinek támogatására. Minden egyesület élén valamilyen tekintélyes, lehetőleg arisztokrata származású vezető állt, a tagok pedig vállalták, hogy vagy egy egyszeri jelentősebb összeggel vagy havi befizetéseikkel támogatják az egyesület céljait. A *Budavári Tudományos Társaság* Esterházy Mária hercegnő szalonjában rendszeresen tartott tudományos előadásokat, illetve kiadott tudományos műveket, Horthy Miklósné a *Zenebarátok Egyesületének* védnökségét vállalta, s ennek keretében a gödöllői kastélyban havonta rendeztek koncerteket, ahol nemcsak a már elismert zeneszerzők művei, de egy-egy fiatal szerző munkái is bemutatásra kerültek. A gróf Zichy Rafaelné vezette *Magyar Irodalmi Társaság* pedig fő céljául egy nemzeti szellemű irodalmi lap kiadását tűzte ki. Az akció lényegét Klebelsberg egy Zichy Rafaelnéhez intézett levelében így foglalta össze:

²⁴ Tudomány, kultúra, politika, (szerk. Glatz Ferenc), Európa Könyvkiadó, Bp., 1990, 22.

²⁵ Horváth János, Új közízlés felé, *Napkelet*, 1923, I., 88-89.

²⁶ Erről tanúskodik Klebelsberg Kunónak Zichy Rafaelnével e tárgyban folytatott levelezése: Klebelsberg levelei hozzáférhetőek nyomtatásban. (Magyar leveleskönyv II., szerk. Balogh József és Tóth László, Corvina Kiadó, Budapest, 2001, 496-501.), Zichyné válaszai az OSZK kéziratár levelestárában találhatóak.

„Nem tudom, beszélt-e Návayval, ki Somogyból visszatért és ott nagy propagandát csinált ügyünknek. Ívét aláírták Somssich László, Széchenyi Géza, Inkey József, Inkey Pál, Somssich Antalné, Kendeffy Lajos, ezek mind hajlandók egy összeget adni évente különböző céljainkra.” (Zichyné Klebelsberghez, 1921. június 26.)

„Zichy Jánossal a napokban beszéltem Ő most 3 hétre Kaltenlentgebenbe utazott, de megígérte, hogy azalatt is érintkezésbe lép a család tagjaival, akik erre alkalmasnak látszanak. És magával vitt egy pár propaganda memorandumot.” (Zichyné levele Klebelsberghez, 1921. július 21.)

„A revue-re szükséges összeg fele tehát megvolna, mert mint már Jánosnak említettem én 50.000 K-val akarok hozzájárulni az idén. Jánossal mindjárt közöm a sikert, mely remélhetőleg buzdítólag fog rá hatni, és kérni fogom, hogy Kaltenlentgebenből keresse fel Zichy Saroltát és Pálffy Margitot a Semmeringen és őket szólítsa fel” (Zichyné Klebelsberghez, 1921. július 22.)

„Alap gondolatom az, hogy a mai nemzedéknek jobban meg kell állnia a helyét, mint a mohácsi vész utáni generációnak, melyet szörnyű felelősség súlya terhel. Akkor annak a kezén elkallódott a renaissance műveltség, melyet a Hunyadiak nálunk meghonosítottak. A mi kezünkön nem szabad annak a magyar műveltségnek elsatnyulnia, melyet a XIX. század nagy magyar tehetségei hagytak mireánk.”²⁷

Az értékek megőrzése alatt Klebelsberg az irodalom területén a nemzeti klasszicizmus értékeinek megőrzését és folytatását értette, s a nemzeti kultúra folytonosságának nevében ítélte el a *Nyugat* képviselte „gyökértelen”, „idegen-kozmpolita” nagyvárosi irodalmat.

„Én a magyar történeti nemzetségeket most szervezem, hogy a nemzeti katasztrófa után az ország szellemi felépítéséből vegyék ki részüket. Esterházy Mária hercegnő "Budavári Tudós Társasága"²⁸ a feltörő fiatal tehetségek első könyvének kiadására e téren csak az első, de nem egyetlen lépés volt. Most Zichy Edina grófnéval szépirodalmi és kritikai revue-t alapítunk, hogy felvegyük a harcot a „Nyugat” képviselte irányzat és szellem ellen. (...) Hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a magyar szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, a mely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és tombolta ki magát.”²⁹

A magyar szellem elapadása s az idegen-zsidó irodalom meghonosításának vádjával, magyartalansággal már korábban is vádolták a *Nyugatot*,³⁰ s több ellenlapot is indítottak már hatásának ellensúlyozására, a *Magyar Figyelőt* (1911-18), a *Magyar Kultúrát* (1913-44), de mindez most egy megváltozott társadalmi-kulturális közegben vetődött fel újra. A pillanat kedvezőnek tűnhetett a *Nyugat* képviselte irányzat háttérbeszorítására, a „nemzeti szellemben dolgozó” legjobb magyar írók és kritikusokat tömörítő új irodalmi lap megindítására. A szellemiség meghatározása, s a szerkesztő személyének kiválasztása azonban már eleve halálra ítélte a lapot.

6.1.3.2. Szellemi-ideológiai háttér

„Én három szellemi terméket ismerek - folytatja Klebelsberg a fent idézett Szekfűhöz írt levelét - mely a keresztény irányzatot méltóképpen kifejezésre hozta, u. m. a te Három Nemzedékedet, Tormay Cécile Bujdosó Könyvét és azután - persze utánatok tisztes távolságban - Horváth János Aranytól Adyig című füzetét. Ha nem is értetek talán mindenben egyet, egy irányt képviseltek s nevetek egy program lenne.”³¹

Mindhárom említett mű az előző néhány év eseményeinek hatása alatt született: a gyors egymás után következő történelmi sokkok (az I. világháború elvesztése, az őszirózsás forradalom, a kommün, majd Trianon) következtében felerősödött az igény a „Hogyan jutottunk ide?” és „Ki a felelős mindezért?” kérdések megválaszolására. A korabeli közgondolkodás jelentős része a századelő liberalizmusában és a „zsidó szellemiség” uralomra jutásában találta meg a történelmi katasztrófák okát. Az újkonzervativizmus képviselőinek következtetése az volt, hogy a szellemi életben el kell fordulni a századforduló liberalizmusától, s vissza kell térni az Arany-Petőfi-Gyulai nevével

²⁷ Klebelsberg Kunó levele Zichy Rafaelnéhoz, 1922. szept. 2. (=Magyar leveleskönyv II., szerk. Balogh József és Tóth László, Corvina Kiadó, Bp., 2001, 501.)

²⁸ Budavári Tudományos Társaság 1921. április 18-án alakult meg Klebelsberg szorgalmazására, Esterházy Mária hercegnő védnöksége alatt. 25 tudós, köztük Vojnovits Géza, Hekler Antal, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Melich János, Korniss Gyula, Pauler Ákos részvételével. Néhány hetenként gyűltek össze a grófnőnél, s tudományos előadásokat tartottak, és tudományos könyveket adtak ki. (Pauler Ákos, Naplójegyzetek, OSZK kéziratár)

²⁹ Klebelsberg Kunó levele Szekfű Gyulához 1921. július 23., Egyetemi Könyvtár Kéziratár (EKK, G 628.)

³⁰ Horváth János, Ady s a legújabb magyar lyra (1910); A „Nyugat” magyartalanságairól (Magyar Nyelv, 1911); Tisza István (Rusticus álnév alatt), Levél a szerkesztőhöz, Magyar Figyelő, 1912. stb.

³¹ Klebelsberg Kuno levele Szekfű Gyulához 1921. július 23., Egyetemi Könyvtár Kéziratár (EKK, G 628.)

fémjelzett nemzeti klasszicizmus értékeihez Ezt a gondolatot fogalmazta meg Szekfű a *Három nemzedékben*³² éppúgy, mint Horváth az *Aranytól Adyigban*.³³

Szekfű szerint a második nemzedék fellépésének idején, az 1870-80-as években indult el a magyar irodalom „nemzetietlenné” válása, mivel a nemzeti klasszicizmust sem folytatni, sem megújítani nem tudták, teret engedve ezzel a főképp zsidó újságírók által népszerűsített és művelt nagyvárosi-kozmpolita kultúrának.

Horváth János, az irodalomtörténész szemével hasonló megállapításokra jutott: az 1867-től egyre jobban elzsidósodó hírlapirodalom hozzászoktatta az olvasókat „*nyelv, erkölcs és gondolat idegen ízéhez*”, s a folyamat betetőzője a *Nyugat*, melynek „*irodalma: a zsidó beolvadás első irodalmi megvalósulása.*” Egységes program, határozott erkölcsi és művészeti követelményrendszer hiányát veti a nyugatosok szemére.³⁴

Egyik oldalon tehát a magyar hagyományokból táplálkozó, „*nemzeti szellemű*” irodalom igénye, a másik oldalon a modern, nagyvárosi életet, a nyugati irányzatokat nálunk is meghonosítani akarók törekvése állt. A *Nyugat* ellenlábasai a hagyományos és modern életérzés és kifejezőmód közti ellentétet, a lap tartalmi és kifejezőmódbeli modernsége által bennük keltett idegenkedés érzésének okát - mint láttuk - arra a tényre vezették vissza, hogy a *Nyugat* mecénásai és olvasói közt nagy számban voltak a zsidó származásúak, akik „*a zsidó asszimiláció potenciális segítőjét látták a Nyugat-jelenségben.*”³⁵

A zsidó asszimilációs törekvések és a magyar társadalom és kultúra modernizációs törekvései valóban egybeestek, ez a folyamat sem a társadalmi, sem a szellemi élet területén nem volt problémamentes. Nem véletlen, hogy Jászi Oszkár már 1917-ben ankétot rendeztek a *Huszdik Században* a zsidókérdésről. Míg ugyanis a XVIII-XIX. század fordulóján a zsidók még csak kisebb csoportokban s elsősorban Ausztriából, Cseh- és Morvaországból érkeztek Magyarországra, és az 1830-40-es évekre asszimilációjuk már előrehaladott volt, többen közülük a reformkor küzdelmeiben is jelentős szerepet játszottak, addig az 1860-70-es évektől kezdve az oroszországi és lengyelországi pogromok hatására tömegesen érkeztek olyan zsidó menekültek, akik mind szokásaikban, mind nyelvükben megmaradtak idegennek. Az egyre nagyobb számban betelepülő zsidóság egy, a polgárosodás útján még csak alig elindult magyar társadalomban kért a maga számára helyet, ahol még a parasztság és a földbirtokos nemesség jelentették a társadalom legnagyobb számú csoportját. Hiányzott viszont a nemzeti polgárság, a reformkor idején felmerült még az a gondolat is, hogy majd a polgárosultabb zsidóság fogja a magyar társadalomnak ezt a hiányát pótolni. Az asszimiláció folyamata azonban nem volt ennyire gyors, különösen az újabb és újabb zsidó betelepülési hullámok miatt, így a zsidóság társadalmi elhelyezkedése a magyarság számára társadalmi kiegyensúlyozatlanságot okozott: a zsidó középosztály és a „történelmi (keresztény) középosztály” együtt túlságosan nagyszámú volt, s így lehetetlenné tette az alulról, a parasztságból érkezők felemelkedését. (A trianoni katasztrófa tovább súlyosbította a helyzetet, hisz az elcsatolt területekről elsősorban a hivatalnokok, az értelmiségiek menekültek el, tovább fokozva az egymás mellett élő zsidó és nem zsidó középosztály problémáját.)

A befogadók számára tehát társadalmi és gazdasági feszültséget jelentett a zsidó bevándorlás magas száma, zsidó részről pedig különösen erősen jelentkezett az identitásválság problémája. Legalább is Lesznai Anna saját tapasztalata nyomán ezt tartotta a zsidók legfőbb problémájának. Kulturális-szellemi értelemben ugyanis az asszimiláció, az identitásváltás csak több nemzedéken keresztül mehetett volna igazán

32 Szekfű Gyula, *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*, "Élet" irodalmi és nyomda rt. kiadása, Bp., 1920.

33 Horváth János, *Aranytól Adyig*, Bp., 1921.

34 Horváth János, *Aranytól Adyig*, Bp., 1921, 42, 48-49.

35 Angyalosi Gergely előszava Fenyő Márió, *A Nyugat hőskora és háttere*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001., 9.

végbe, a magukat „kultúr zsidónak” valló, vagyis asszimilált zsidók ugyan elhagyták vallásukat, szokásaikat, nyelvükben magyarrá váltak, de nem tudtak mégsem teljes mértékben azonosulni új identitásukkal. Erről a személyes tapasztalatáról így számolt be Lesznai Anna a *Huszdik Századnak* adott válaszában. Ő, aki „*a vidéki tisztas vadászó, politizáló „úriemberek pipafüstjében”*” nőtt fel, magát nyolc éves koráig a „*legmagyarabb kis úri gyerek*”-nek tarthatta, míg meg nem tudta, hogy dédapja zsidó kocsmáros volt. Ekkor leszökik a falusi kisboltba, hívja a kocsmáros gyerekeit játszani, akiket azonban alig ért, mert nem magyarul beszélnek, s közlik vele, hogy nem szabad egy ételből enniük. A zsidó családok legtöbbször túl gyorsan ment át túlságosan nagy változásokon (nyelvi, vallási, vagyoni értelemben egyaránt), gyakran már a szülők és gyermekek gondolkodásmódja közt is óriási szakadék tátong. Ebből a „*stabilitáshiány*”-ból, „*társadalmi elhelyezetlenség*”-ből vezeti le aztán a továbbiakban Lesznai a zsidóság minden problémáját, s innét eredezteti azt a másfajta viselkedést, gondolkodásmódot és mentalitást is, amelyet oly sokszor szemére vetettek e korszakban a zsidó származású íróknak.

6.1.4. A főszerkesztő: Tormay Cécile

Amint ez nyilván az eddigiekből is kitűnt, a lap egyik fő gyengéje konzervatív esztétikája volt: antiliberális kultúrkritikáját egy idejét múlt irodalmi eszmény, a nemzeti klasszicizmus feltámasztása révén akarta gyakorolni, elszakadva a korabeli európai irányzatoktól. A *Nyugat* ellenlapja akart lenni, miközben már maga a *Nyugat* sem volt a „*modernség zászlós hajója*”. Az sejthető volt, hogy egy ilyen tradicionális program nem fog nagy vonzerőt kifejteni a fiatal nemzedékre, akik – mint láttuk, a polgári avantgárd, illetve a népiesség felé tájékozódtak. Kiket akartak hát megnyerni lapuk számára? Írók tekintetében abban bíztak, hogy a *Nyugat* alternatívájává fognak válni, magukhoz vonzva a jobb híján egyelőre ott sínylődő „*nemzeti szellemű*” írókat. Egy, már több éve jól működő folyóirattól átcsábítani a szerzőket egy új laphoz nagyon nehéz feladat, hisz a publikációs lehetőség mellett baráti szálak, a közös múlt, szolidaritás, presztízs és még ezer és egy ok motiválja az írók döntését. A *Napkelet* szerkesztőinek ez irányú próbálkozásai sorra kudarcot is vallottak, ígéretet kaptak, de kéziratot nem. A kritikai rész szerkesztője, Horváth János egy Szekfűhöz írt levelében így panaszkodott: „*élénkségre nézve igazad van. De kérdem én, hol vegyem az élénkebb író? (...) Kosztolányinak irtunk, válaszolt, ígér, nem küld. Tóth Árpád: szintén. Schöpflin: én rég akarom; Cécile kér, hogy "még ne" (isten tudja, mi van e mögött); Babits: mindnyájan akarjuk, s állítólag nemsokára jön is.*”³⁶

Abban, hogy a *Nyugat* kiszemelt írói elzárkóztak a *Napkelettől*, konzervatív programjuk mellett nagyban közrejátszott a szerkesztő személye is. A Klebelsberg által említett, a *Napkelet* szellemiségét szimbolizáló három írás közül a legélesebb reakciókat épp Tormay Cécile *Bujdosó* könyve váltotta ki, melyben az író nő szinte még az átélt borzalmak hatása alatt, érzelmileg felfokozott hangvétellű naplóban rekonstruálta az 1918-19-es évek eseményeit. A *Bujdosó* könyv megjelenésekor nagy port vert fel: Sokan saját élményeik és érzéseik megfogalmazójaként üdvözölték, míg a magukat megtámadottnak érzők körében heves ellenérzéseket és reakciókat váltott ki. (Hankiss János Tormayról írt monográfiájában beszámol arról, hogy az író nőt megfenyegették, hogy vonja vissza könyvét, s állítólag az ellene indított lejáratai akció háttérében is ez az ügy állt.³⁷) Klebelsberg választása tehát elhibázott volt: nem számolt azzal, hogy

36 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1923. február 10. EKK G 628.

37 Hankiss János, Tormay Cécile, Singer és Wolfner Kiadó, 1939. (A *Bujdosó* könyvet 1945-ben a betiltott könyvek listájára került, s nem is volt hozzáférhető egészen 1998-ig, míg az Enter Kiadó újra ki nem adta. A holokauszt óta e könyv akusztikája megváltozott, ezt az új kiadásnál figyelembe kellett volna venni., sajnos nem ez történt. A

Tormay *Bujdosó könyve* révén a szellemi elitet megosztó íróvá vált, a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségében* betöltött vezető szerepe, politikai állásfoglalásai, a Horthy családdal ápolta jó kapcsolata által pedig politikailag-ideológiailag mindenki számára nyilvánvaló módon elkötelezett volt. Ez pedig mind az írók, mind az olvasók egy részét szükségszerűen taszította. S valóban. Hiába írta Tormay munkatársakat toborzó levelében, hogy lapjának iránya „keresztény, de nem felekezetieskedő, erkölcsös, de nem moralizáló, nemzeti, de nem az irredenta külső eszközeivel dolgozó és minden politikától mentes”,³⁸ a „kurzuslapság” gyanúja sokakat távol tartott a laptól.

Klebelsberg a lap főszerkesztőjéül kezdettől Tormay Cécile-t szánta, s ragaszkodott személyéhez, noha az író csak hosszras rábeszélés után fogadta el ajánlatát, félve a rá háruló felelősségtől.³⁹ Hogy miért rá esett a választás? Mint író Tormay a háború előtt komoly nemzetközi sikereket ért el, széleskörű irodalmi tájékozottsága mellett nyilván sokat nyomtak a latba baráti kapcsolatai, köztük a miniszterelnök feleségéhez, Bethlen Margithoz fűződő ismeretsége, s nem utolsósorban erős nemzeti-politikai elkötelezettsége, s a *MANSZ*-ban betöltött vezető szerepe. A *MANSZ* történetét – tudomásom szerint – nem írta meg senki, ma már alig lehet tudni róla valamit, holott a Horthy-rendszerben jelentős szerepet játszott. Az 1919 januárjában létrehozott szervezet 1922-re az ország legjelentősebb keresztény női szervezetévé nőtte ki magát, a választásokon komoly segítséget nyújtva a Bethlent támogató férfi politikusoknak. Talán nem érdektelen egy kevésbé elidőzni ennél a szervezetnél, mert Tormay politikai nézetei, illetve a politikában betöltött szerepe meghatározta a *Napkelet* szerkesztési elveit is.

A Károlyi-kormány hibás kül-és belpolitikája, a romló gazdasági helyzet miatt az 1918 októberében létrejött „nemzeti egység” november-decemberre bomlásnak indult. A különböző pártok és ellenforradalmi csoportok tevékenysége felélénkült. Kozma Miklós naplójának 1918. december 10-i bejegyzésében már a számottevő ellenforradalmi csoportosulások közt említi a *MANSZ*-ot.⁴⁰ (Bár az is igaz, hogy a napló 1933-ban került csak kiadásra, így nyilvánvalóan befolyásolták ezt a listát a későbbi fejlemények is.)

Az 1919 tavaszára tervezett választások újdonsága volt, hogy első alkalommal szavazhattak a nők is. Szükséges volt tehát minél több női szervezet megnyerése, illetve alapítására ahhoz, hogy az asszonyokat tájékoztassák jogaikról, illetve megszerezzék szavazataikat. A nők választójogáért Magyarországon először az 1904-ben alapított, liberális *Feministák Egyesülete* szállt sikra. A korszak másik olyan női szerveződése, amely jótékony intézmények fenntartása mellett fontosnak tartotta a női jogok, köztük a választójog képviselését is, a *Szociális Missziótársulat* volt, melynek tagjai magukat “keresztény feministák”-nak nevezték, jelezve, hogy elhatárolódnak mind a “radikális feministák”-tól, mind attól a konzervatív felfogástól, miszerint a nők legfőbb feladata a

könyvhöz fűzött utószóából egyértelműen kiderül, hogy antiszemita jellege miatt tartották érdemesnek e könyvet elővenni.)

38 Tormay Cécile levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1922. okt., MTA kéziratár, Ms 4622/129

39 „Még mindig bízom benne, hogy végül találni fog egy egészen méltó főszerkesztőt - a jelenlegi designált helyett, akiben én sok kivételmentet talállok” - próbálta kimenteni magát Tormay egy 1922 májusában írt levelében a feladat alól. (Tormay Cécile levele Klebelsberg Kunóhoz, 1922. május 27., OSZK kéziratár, levelestár), illetve szintén hűzódózásáról számol be Zichyné is Klebelsberghez írt levelében:

„Cécile egyelőre még irtózik a szerkesztés felelősségétől, de azt hiszem, majd sikerül aggályait leküzdenie. Egyelőre a *Bujdosó* könyv második kötetén dolgozik s ebben a munkájában nem akarom zavarni melléggondolatokkal - de mire elérkezik az idő, azt hiszem készen lesz a dolog élére állni.” (Zichy Rafaelné levele Klebelsberg Kunónak, 1921. július 22., OSZK levelestár)

40 Felsorolásában szerepel néhány párt: a Szmrecsányi György vezette Keresztényszocialista Párt, a Függetlenségi Párt Lovász-féle frakciója, Pallavicini György Földműves Pártja és a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt; több újonnan alakult szervezet: Ébredők, MOVE, Területvédő Liga, Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (*MANSZ*); és néhány egyéni kezdeményezést mint például Sztankayné Ivády Antónia vezette megfigyelőszolgálatot vagy néhány arisztokrata (Bethlen István, Károlyi József, Odescachi Károly) próbálkozásait. (=Kozma Miklós, *Összeomlás 1918-19*, Athenaeum, 1933, 69-71.)

családanya szerepének betöltése. A radikális feministák egy része támogatta a Károlyi-kormányt és a tanácsköztársaságot, egyik vezetőjük, Schwimmer Róza a svájci követségig vitte, a keresztény feministák ellenben a *Keresztényszociális Párthoz* csatlakoztak. A *Szociális Missziótársulat* tagjai járták az országot, előadásokat tartottak, röpiratokat, plakátokat terjesztettek, helyi szervezeteikben nemcsak politikai oktatásban részesítették az asszonyokat, hanem megtanították őket írni-olvasni is, hisz a törvény szerint ez előfeltétele volt a szavazásnak.

Ugyanebből a politikai célból alakult meg 1918. december 18-án az *Országos Katholikus Nőszövetség* Zichy Rafaelné, Szegedy-Maszák Aladárné és Károlyi Gyuláné vezetésével. Feladatuk a már meglévő különböző katolikus női egyesületek összefogása volt. 1919. január 2-án hasonló okból jött létre a *Magyar Protestáns Nők Országos Szövetsége* is Raffay Sándorné, Perczelné Kozma Flóra és Szilassy Aladárné vezetésével.

E három szervezet, önállóságuk fenntartása mellett hozta aztán létre 1919. január 10-én a *MANSZ*-ot, amely már nem vallási, inkább politikai szervezet volt, elnöküknek Tormay Cécile-t választották.

A *MANSZ* megalakulásáról csak a két forrásmunka áll rendelkezésünkre: Tormay Cécile *Bujdosó könyve*, illetve Ritoók Emma kiadatlan visszaemlékezései.⁴¹ Egyik sem mentes az elfogultságoktól: Tormay Cécile 1920 nyarán öntötte végső formába a *Bujdosó könyv* első részét, nem annyira a *MANSZ* megalapításának pontos dokumentálása vezette, mint inkább e korszak regényes-mitizáló megörökítése. Azok szerepét emeli ki a *MANSZ* kapcsán, akik 1920-ban is meghatározó figurái a szervezetnek, míg mások, köztük sógornője, Ritoók Emma tevékenységét is csekélyebbnek tünteti fel a könyv lapjain, mint a valóságban volt. A *Bujdosó könyv* szerint az asszonyok megszervezésének ötlete Tormayé. 1918. november 11-én vetette fel ezt Zichy Rafaelnének, aki akkor már hozzáfogott a katolikus nők egybegyűjtéséhez. Ritoók Emma csak november 17-én kereste fel hasonló okokból Tormayt.

Ritoók Emma évek múltán írta meg emlékeit. Nyilvánvalóan befolyásolták az események és a megírás időpontja közt eltelt időben őt ért sérelmek. Bár objektív szeretne lenni, a sorok közül ki-kicsendül a sértettség és a féltékenység érzése sógornőjével, Tormay Cécile-lel szemben. Saját leírása szerint 1918. november 10-én találkozott utoljára *Vasárnapi Körös* barátaival, mert ekkor döbbent rá, hogy a politikai helyzet megítélésében áthidalhatatlan a szakadék közöttük: míg Lukácsék a világforradalom mindent elsöprő és megújító hullámáért lelkesedtek, Ritoókot Magyarország további sorsa aggasztotta. Ezután néhány nappal kereste fel Tormayt, és előadta ötletét a nemzeti érzelmű asszonyok összefogásának szükségességéről. „Elmentem néhány nap múlva Cécile-hez, és ezzel nemcsak saját eszményemet tettem tönkre, hanem az egyéni jövőm legfontosabb részét is.”⁴² kommentálja az eseményeket visszaemlékezéseiben. Ritoók elmondása szerint Tormay az ötletet hallva először habozott, majd együtt kezdték szervezni a nemzeti érzésű asszonyokat, Tormay inkább az előkelőbb körökben, Ritoók Emma a polgárcsaládoknál. Együtt mentek az alakuló Bethlen-párt gyűléseire, kiáltványokat, röpcédulákat fogalmaztak. A *MANSZ* 1919. január 10-i alakuló ülésén azonban Ritoók Emma nem kapott vezető szerepet: Zichy Rafaelné, Tormay Cécile, Mikes püspök beszélt az egybegyűltekhez. Később egy elkeseredett hangú beadványt is írt a *MANSZ*-nak, melyet azonban a többiek nem támogattak. Igaz, erről ő maga is megállapítja, hogy „*Most utólag olvasva elég szigorú, sőt talán kihívó*”⁴³ Mégis soha be nem gyógyuló sebet ejtett rajta az, hogy a *MANSZ*

41 Ritoók Emma, *Évek és emberek*, OSZK kéziratár, Fond 473.

42 Ritoók Emma, *Évek és emberek*, I. 245., OSZK kéziratár, Fond 473.

43 Ritoók Emma, *Évek és emberek* IV./a, OSZK kéziratár, Fond 473.

vezetőségéből kimaradt, és hogy a szervezet a későbbiekben nem abba az irányban fejlődött, amelyet ő kívánatosnak tartott.

A *MANSZ* szervezésében aktívan résztvevő nők (Tormay, Zichy Rafaelné és Ritoók Emma) meghívást kaptak a férfiak gyűléseire is. A férfiak szervezkedése 1918 decemberében élénkült fel. Bethlen István kísérletet tett azoknak az ellenzéki csoportosulásoknak és pártoknak az összefogására, amelyeket alkalmasnak tartott arra, hogy a Károlyi-kormány ellenzékeként lépjen fel. Az 1919. január 5-i gyűlésen felolvasta programját, de megegyezésre nem sikerült jutniuk. A nők képviselőiben ezen az ülésen Tormay Cécile és Zichy Rafaelné vett részt, a Bethlen-párt (a *NEP*) február 19-i alakuló ülésén pedig Tormay nemcsak felszólalt, de Ritoók Emmával együtt beválasztották a 20 tagú szervező bizottságba is.

A polgári pártok következő, március 12-i gyűlése Tormay lakásán volt. Bethlennek nem sikerült saját elképzelése mellé állítani az ellenzéki polgári pártok képviselőit. A Lovász-féle *Függetlenségi Párt*, a *Magyar Polgári Párt*, a *Földművespárt* és a *Keresztényszocialista Néppárt* külön szövetséget hozott létre, melyből a *NEP* és a *MANSZ* kimaradt. Tormay tovább folytatta agitációs munkáját, szervezte a *MANSZ*-ot, illetve gyűléseken lépett fel, cikkeket írt. Ennek a kommunista hatalomátvétel vetett véget, március 24-én elhagyta Budapestet, s vidéken bujdosott a kommün végéig, augusztus 8-án tért vissza a fővárosba.

A *MANSZ* 1919 ősztől újra kezdete tevékenységét. A szervezet jelentőségét mutatja, hogy Horthy november 16-i budapesti bevonulásakor a polgármester, a miniszterelnök, a pártvezérek és püspökök mellett - a magyar asszonyok nevében - Tormay Cécile tartott ünnepi beszédet. Az egész napos ceremónia tetőpontja a Parlament előtt játszódott le. Először Friedrich István miniszterelnök köszöntötte Horthyt. A fővezér válasza után mise következett, majd a Magyar Asszonyok zászlaját rövid beszéd után Tormay Cécile adta át. A hercegprímás megáldotta a zászlókat, majd a református egyház részéről Petry Elek püspök, az evangélikusoktól Raffay Sándor, az unitáriusoktól Józán Miklós beszélt. A Himnusz után 63 gyászfátylas asszony hozott egy-egy csokor fekete szalaggal átkötött virágot, miközben Tormay Cécile a 63 elszakított vármegyére emlékeztetett. Az ünnepséget a Himnusz, újabb virágcsokrok átadása, majd katonai díszszemle zárta. Este díszelőadás volt az Operában és estély a miniszterelnöknél.

Ezzel a nappal kezdődött Tormay Cécile jó kapcsolata Horthyval, amely az évek során mit sem változott. Tormay és az általa vezetett *MANSZ* mindvégig lojális maradt a kormányzóhoz, aki az írónőt 1928-ban, a *MANSZ* megalakulásának 10. évfordulóján *Signum Laudissal*, 1930-ban – írói teljesítménye elismeréseként - *Corvin-koszorúval* tüntette ki.

A *MANSZ* szellemiségéről és a felé irányuló elvárásokról nyújt képet a szervezet 1920. évre szóló almanachja. A beköszöntőben Tormay Cécile a *MANSZ* legfőbb céljaként a „keresztény és nemzeti” Magyarországot nevezi meg. Klebelsberg cikkében felhívja a figyelmet a nők megváltozott helyzetére: kilépve a szűk családi körből egyre többen mennek kereső pályára, továbbtanulnak, szavazati joggal rendelkeznek. A *MANSZ* feladata lenne egy országos nőkongresszus összehívása, amely aztán javaslatait a nemzetgyűlés elé terjeszthetné. Bangha Béla a keresztény sajtó támogatására szólította fel az asszonyokat, Teleki Pál a magyar tradíciók továbbadására, dr. Huszár Aladár a nemzeti érzés és keresztény világnézet ápolására, a becsületes munkára nevelésre. Az adott pillanatban a *MANSZ* legfontosabb feladatának a keresztény-nemzeti beállítottságú nők politikai orientálását tartotta. A szervezet ismertetésében hangsúlyozza, hogy egyének és intézmények egyaránt csatlakozhatnak hozzá saját szervezeti önállóságukat megtartva, de a vezetőség politikai irányvonalát elfogadva. Ez a politikai irányvonal pedig a Horthyhoz való abszolút hűséget jelentette.

Bár a *MANSZ* nem volt kifejezetten politikai szervezet, de ellátott politikai feladatokat is. Erre először az 1920-as választások kapcsán került sor. Az 1920. januári választásokon első alkalommal szavazhattak a nők is, akiknek nagy többsége a keresztény pártokra adta le szavazatát. Ehhez nagyban hozzájárult a *MANSZ* is, melynek ekkor már mintegy 600.000 tagja volt. 100.000 példányban adta ki például Politikai Kiskátéját, melyben a szavazással kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat foglalták össze, és az induló pártok közül a *KNEP* és az *Egyesült Kisgazda és Földműves Párt* támogatására szólított fel. Legfontosabb céljai között a keresztény politikát, vagyonvédelmet, földosztást, a nők emberi és politikai jogainak szélesítését, jobb egészségügyi ellátást, keresztény szellemű oktatást, a korrupció elleni fellépést említette. Agitációs munkájukhoz anyagi támogatást kaptak Bethlentől, erről két levél is tanúskodik. Az 1922. januárban Klebelsberg emlékezteti Bethlent, hogy a *MANSZ*-nak 50.000 K-t ígértek a választási röplapok nyomtatási költségeire, a másikon, melyet Tormay Cécile intézett a miniszterelnökhöz 1922. júniusában még újabb 90.000 K megtérítését kéri. Ugyanebben a levélben felajánlja a *MANSZ* további szolgálatait egy országos propaganda hálózat kiépítésére és fenntartására. A szervezet tevékenységét segítő 8 métermázsas olcsó vagy ingyen papírt is kér lapjaik, a *Magyar Asszony*, a *Magyar Asszony Divatlapja* és a hódmezővásárhelyi *Magyar Asszonyok Lapja* nyomtatásához, illetve 25.000 K-t a népnaptárhoz.⁴⁴ Tormay augusztusban újra segítségért fordul Klebelsberghez és Bethlenhez: saját székházat szeretnének vásárolni a *MANSZ* számára, amely eddig a *Katholikus Háziasszonyok Szövetségének* Mária utcai irodájában működött. A 3 év alatt azonban tevékenysége annyira kiszélesedett, hogy egy saját ház elengedhetetlenné vált: 508 vidéki fiókot hozott létre, 4 lapja van, külföldi városokkal folytatnak szerteágazó levelezést, a női karitatív szervezetek tevékenységét összefogják, a háziipar visszahonosítása érdekében 200 szövőszéket állítottak fel, a vidéki tagoknak is szeretnének szállást biztosítani. A ház 6.000 000 K, aminek felét saját erőből, másik felét állami forrásból szeretnék biztosítani, a miniszterelnökség, a kultuszminisztérium, a földművelésügyi minisztérium és a népjóléti minisztérium segítségével. A dolog nem ment egészen simán, de végül decemberben megindult a támogatás folyósítása.⁴⁵

A *MANSZ* egyszerre volt politikai és jótékonyági szervezet. Működési területe eléggé szerteágazó volt: a politikai mellett volt kulturális, jótékonyági, külügyi és pénzügyi bizottsága is. 1921-es első kongresszusán Tormay Cécile például a legfontosabb feladatok között említette a munkásnők sorsának javítását, munkásbiztosítók létrehozatalát, a gyermekhalandóság csökkentését, nemzeti szellemű iskolai nevelést, keresztény sajtót, a női választójog védelmét.⁴⁶ A kulturális bizottság szövőtelepeket létesítettek a magyar háziipar fejlesztésére, kiállításokat szerveztek itthon és külföldön, *Magyar Boltot* nyitottak a *Vigadó* épületében, vasárnapi oktatást tartottak és népnaptárt adtak ki a falusi asszonyoknak, vetítések és előadások tartottak a tanyákon és a barakkok között, szónokiskolát szerveztek az egyetemistáknak. A jótékonyági bizottság feladata volt többek között a vagonlakók és a tömeglakások lakóinak látogatása, az *Amerikai* és *Svéd Vöröskereszt* adományainak szétosztása, hazatérő hadifoglyok fogadása, a 600 férőhelyes *Horthy Miklós Kollégium* és a *Sarolta Leányotthon* támogatása. Sokat tettek a gyermekvédelem terén is: többek között napköziotthonok, tanyai internátusok fenntartása, tanszersegély, babakelengye kiosztása révén. A külügyi bizottság fő feladata a külföld informálása volt a Magyarországot ért igazságtalanságokról: a külföldi asszonyok megnyerésére törekedtek személyes utazások, vendégfogadás, levelezés, külföldi lapokba írt cikkek segítségével. 1920-ban

44 Klebelsberg levele Bethlenhez 1922. január 26.; Tormay Cécile levele Bethlenhez 1922. június 22. MOL, K468-1922-B/1

45 U. o.

46 Magyar Asszony, 1921. július 15. A *MANSZ* tevékenységéről még : 15 év *MANSZ*, Bp., 1934.

jelent meg angolul és franciául Geöcze Sarolta-Ritoók Emma *Magyarország problémája* című könyvecskéje, melynek célja az volt, hogy röviden tájékoztassa a külföldi közvéleményt Magyarország történelméről, kultúrájáról, a nemzetiségiek helyzetéről, a közelmúlt eseményeiről, s egyben cáfolja a román, csehszlovák és szerb statisztikákat. Tormay *Bujdosó* könyvének szintén nem titkolt feladata volt a külföld tájékoztatása. A *MANSZ* tagjai árusították a trianoni levelezőlapokat is, melynek alapötlete ifj. Emich Gusztáv nevéhez fűződik.

A pénzügyi bizottság feladata az anyagi források előteremtése volt. Tagdíjat nem szedtek, de adományokat elfogadtak, illetve gyűjtöttek.

A *MANSZ* taglétszámáról pontos szám adatok nem állnak rendelkezésre, az első közgyűlésen Kiss Károly már 280 vidéki fiókról beszélt. Gyors terjedését nyilván elősegítették tagszervezetei már meglévő intézményei is. Egy-egy új szervezet létrehozásához 30 tagra volt szükség, a városokban és falvakban egyaránt jelen voltak. Az 1931-ben kiadott *Magyar Asszonyok Lexikona* szerint 550 vidéki fiókkal, s mintegy 1.000.000 taggal rendelkezik a *MANSZ*.⁴⁷ Az 1936-ban kiadott *Statisztikai Közlemények szerint* viszont 1932-ben csak 490.000 tagja volt a szervezetnek.⁴⁸ Mindenesetre egyértelmű, hogy a *MANSZ* mind taglétszámát, mind befolyását tekintve a korszak legjelentősebb női szervezetei közé tartozott. Abban, hogy Bethlen és Klebelsberg a *Napkelet* főszerkesztőjéül Tormay Cécile-t választotta, irodalmi érdemei mellett nyilván közrejátszott a *MANSZ*-ban betöltött vezető szerepe is, hisz feltételezték, hogy a szervezet tagságának egy része a *Napkelet*nek is olvasója lesz, illetve hogy segítséget nyújtanak a lap propagálásában.

6.1.4.1. Egy legenda eloszlátása

A szakirodalomban többször felbukkan az az állítás, miszerint Klebelsberg Babitsot szánta főszerkesztőnek, egyetemi tanárságot is ígérve neki. Ennek a legendának a forrása Gyergyai Albert, akinek állítását a magam részéről több szempontból is megkérdőjelezném. Gyergyai ezt ugyanis egy olyan Babitsról szóló 1959-es (!) előadásában említi, amely gondolatmenetének lényege, hogy ha a mai értelemben véve Babits nem is volt forradalmi, mégis nagy költő s tragikus alak volt: pályája első szakaszán támadások sora érte, több verséért perbe fogták, a Tanácsköztársaság alatt kapott egyetemi tanárságtól megfosztották stb. (De) *Amikor Tormay Cécile, a Horthy-korszak teljhatalmú írónője, egyetemi tanársággal s egy új lap szerkesztésével kínálja, persze azzal a feltétellel, ha otthagyja a Nyugatot, az írónő ajánlatát azonnal visszautasítja, holott kevesen rajongtak úgy, mint Babits a tanári pályáért.*"⁴⁹

Egyrészt tehát gyanús a kontextus, amelyben Gyergyai állítása elhangzik: ha már nem volt eléggé forradalmi Babits, legalább „mentő körülményként” azt hangsúlyozza, hogy a költő a Horthy-rendszerrel nem működött együtt, másrészt a *Napkelet* alapításával kapcsolatos levelezéseket átnézve Babits neve ugyan többször felmerül a lappal kapcsolatban, de mindig csak mint lehetséges munkatársé, arról, hogy esetleg a főszerkesztőséget felajánlanák neki, sehol sem találtam utalást. Pauler Ákos naplójegyzeteiből⁵⁰ megtudhatjuk, hogy Babits 1921. június 11-én feleségével együtt teán volt Zichy Rafaelnénál, aki ekkoriban kezdi szervezni a *Napkeletet* Klebelsberggel. Valószínűleg szó eshetett itt Babits részvételéről is, aki nyitva hagyhatta vagy elutasíthatta a kérdést, ezért fogalmazhatott Klebelsberg egy hónappal később Szekfű Gyulához írt levelében a jövőd munkatársakkal kapcsolatban, hogy *"Be akarnám vonni Ravasz Lászlót, Prohászkat, s ha megszeli, talán Babits Mihályt",* és

47 Magyar Asszonyok Lexikona, szerk. Bozsay Margit, Bp., 1931, 964.

48 Dr. Dobrovits Sándor, Budapest Egyesületei, 1932, Statisztikai Közlemények 74. kötet 3. sz., Bp., 1936.

49 Gyergyai Albert, Vázlatok Babits arcképehez (=A Nyugat árnyékában, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1968, 118.)

50 Pauler Ákos, Naplójegyzetek, 1921. június 11-i bejegyzés. OSZK kéziratár

ugyanebben a levélben említi Tormay Cécile-t mint kiszemelt főszerkesztőt⁵¹ Babits álláspontja sokáig nem volt egyértelmű, Horváth János még 1922. december 6-án is arról ír, hogy „*Babits hajlandó lesz írni, s Cécilék is hajlandók közölni*”⁵²

Az pedig, hogy egyetemi tanárságot ígértek volna neki, kevésbé valószínű: a Babits elleni egyik fő vádpont épp az volt, hogy a Tanácsköztársaság alatt egyetemi tanárságot vállalt, mindkét fél részéről furesca lett volna, most újra ezzel előjönni, s esetleg ismét - az egyetemi autonómiát semmibe véve- erőszakkal kinevezni őt.

Egy „elfeledett” kapcsolat története: Babits és Tormay tárgyalásai

Több valóságalapja van viszont annak az állításnak, hogy Babits többször is közel került ahhoz, hogy - eleget téve Tormay Cécile felkérésének - esetleg a konzervatív(abb) *Napkelet* munkatársa (is) legyen. Az eset, úgy vélem, nem csupán abból a szempontból izgalmas, hogy annak idején a *Nyugat* és a *Napkelet* további sorsát illetően igen jelentős volt Babits döntése, - bár most eltekintünk a Mi lett volna, ha...? kérdés boncolgatásától -, hanem azért is, mert ennek a történetnek a kapcsán megsejthetjük, hogy bár léteztek ebben a korszakban is különböző táborok, időnként áthatolhatatlan vagy annak tűnő ideológiai különbségek, de a határvonalak gyakran nem ott és nem azért húzódtak, mint ahogy mi ma azt elképzeljük.

Köztudott, hogy a második világháború utáni irodalomtörténet-írásunkat eluralta az írók „táborok”-ba osztásának vágya (haladó és nem haladó, népiek és urbánusok stb.), minden olyan jelenség, amely ezt zavarta, perifériakussá, esetleg eltagadandóvá vált. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a Babits-*Napkelet* viszony eddig feldolgozatlan maradt. Említés szintjén időnként előfordult a szakirodalomban, de jobb volt inkább átsiklani a „hivatalos Babits-képbe” nem illő tényeken. Jó példa erre Komlós Aladár és Rába György vitája a 70-es évekből: amikor Komlós egy Osvátról írt cikkében éppen csak megemlíti, hogy Osvát „*Babitsnak például sosem bocsátotta meg 1920-as (sic) kínos cikkét a Tanácsköztársaságról és későbbi ingadozását a Napkelet irányában.*”, Rába Babits és társai hívebb emlékezetéért című (!) válasz cikkében hevesen tiltakozik az ellen az állítás ellen, hogy Babits egyáltalán csak mérlegelte volna is a *Napkelet*hez való „átpártolás”-t.⁵³ De hozhatunk későbbi példát is. Lackó Miklós a Babits és a *Nyugat* közti 1929-es szakítás közeli helyzetet így jellemezte: „*Babits Osvát Nyugatától eltávolodott ugyan, de határozottan elhárította Tormay Cecile és Szekfű Gyula ajánlatait a velük, illetve folyóirataikkal való együttműködésre.*” Majd a lábjegyzetben még hozzáfűzi: „*Babits Szekfű Gyula és Tormay Cecile leveleinek, illetve üzeneteinek „szirénhangjait” megválaszolatlanul hagyta, noha felesége, Török Sophie, aki a Napkeletben gyakran publikált, a jelek szerint szorgalmazta a kapcsolatfelvételt. - Babits nem sokkal később vállalta ugyan a Magyar Szemle Társaság könyvsorozata részére a középkori Mária-himnuszok lefordítását, de nemcsak a Napkelettől zárkózott el, hanem a Magyar Szemlétől is - a „sors” végül úgy hozta, hogy 1939-ben Szekfű írt cikket a Nyugatba.*”⁵⁴

A kiváló tudós megállapításainak a rendelkezésekre álló dokumentumok több helyütt ellentmondani látszanak: a Babits-Tormay levelezés nem kifejezetten Babits „határozottan” elutasító magatartásáról árulkodik, Török Sophie-ról pedig túlzás azt állítani, hogy „*gyakran publikált a Napkeletben*”, mivel csak 1925 folyamán jelentek

51 Klebelsberg Kunó levele Szekfű Gyulához, 1921. július 23., EKK G 628.

52 Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1922. dec. 6. EKK. G 628.

53 Komlós Aladár, Osvát, *ÉS*, 1976, 4. sz., 4.; Rába György, Babits és társai hívebb emlékezetéért, *Napjaink*, 1976, 8. sz., 2.; Komlós Aladár, Babits és Tormay *Napkelete*, *Napjaink*, 1976, 9. sz., 2.

54 Lackó Miklós, Egy szerep története (= u. ö.: *Szerep és mű*, Gondolat Kiadó, Bp., 1981, 208. illetve változatlan szöveggel: *Sziget és külvilág*, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996, 39.)

meg ott írásai. A Babits és Szekfű, illetve az általa szerkesztett *Magyar Szemle* kapcsolatáról a „széles körben érvényesnek ismerttől eltérő képet” kínáló néhány dokumentumot (Babits és a *Magyar Szemle* levelezéséből) Gróh Gáspár már közreadta a *Magyar Szemle* 1998. januári számában. (Itt csak azt a pontosítást említjük, miszerint nem egy, hanem két Babits-könyv jelent meg a *Magyar Szemle* kiadónál: egy Dantekalauz és az *Amor Sanctus*. Ez utóbbi pedig nem „középkori Mária-himnuszok” gyűjteménye.⁵⁵)

Irodalom és politika?

A politikai pártállás, elkötelezettség elvileg nincs hatással az írói teljesítményre. A *Nyugat* a 20. század elején az írói vélemény szabadságot tűzte zászlajára, nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy olyan különféle társadalmi háttérű, világszemléletű és habitusú alkotókat volt képes befogadni. Az 1918-19-es év eseményei megrázták a magyar társadalmat, a szellemi élet embereinek is színt kellett vallani, a korábban lényegtelen politikai-társadalmi, sőt faji különbségek egyszerre fontossá váltak. Ez egyes kapcsolatok végét jelentette (lásd Tormay-Hatvany viszony⁵⁶), más kapcsolatok átértékelődtek, olykor sértődésektől, vádaskodásoktól sem voltak mentesek (például Hatvany és Babits kapcsolata, amelyről az alábbiakban még részletesebben szólunk.).

Ilyen viszonyok mellett jobban érthető, hogy hogyan és miért merülhetett fel Babits neve a *Napkelet* kapcsán, miközben köztudottan Ady halála után a *Nyugat* meghatározó költőjévé lépett elő. Klebelsberg törekvése nyilvánvaló: nagy nevekre van szüksége, hogy az olvasóközönség érdeklődését felkeltse, Ravasz László a reformátusokat, Prohászka Ottokár a katolikusokat, Pauler Ákos neve a modern filozófia, Szekfű a történelemtudomány iránt érdeklődőket szólítja meg - mindannyian közismert és saját területükön kiemelkedő személyiségek -, a modern irodalmat pedig Babits képviselhette volna, valószínűleg más költőket is a laphoz vonzva.

A kor jelentős költői közül talán Babits azért is tűnt megnyerhetőnek, mert a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* című írásában gyakorlatilag megtagadta addigi politikai irányultságát. Magát mint „természettől félénk, konzervatív temperamentummal” rendelkező költőt jellemzi.⁵⁷ Olyan ember ő, aki mindig is konzervatív volt, már csak származása miatt is: „Atyjai és anyjának atyjai ama diákos nemességéből jöttek, mely Horatiust olvasta szöleinek lugasa alatt. Könyvtárt öröklött nagyapjától, polcán Plutarkhos mellett Kazinczy állt. És ifjúságát Arany táplálta, a hagyományok leghívebb költője. Papok nevelték. Katolicizmusa Dantéhoz vezette, a kultúra gyökereinek keresése a görögséghez.”⁵⁸ Érdekes megfigyelnünk, hogy Babits itt öseire, családi hagyományokra hivatkozik, mint olyan tényekre, amelyek eleve lehetlenné teszik, hogy ő valaha is a kommün híve lehetett volna, noha tudjuk, hogy valójában a származás, a család, élete folyamán döntéseit kevésbé befolyásolták.

⁵⁵ Dante. Bevezető a Divina Commedia olvasásához. A Magyar Szemle Kincsestára, 37. sz., Bp., 1930; Amor Sanctus. Szent szeretet könyve. Középkori himnuszok latinul és magyarul, Bp., 1933.

⁵⁶ Fennmaradt Tormaynak több Hatvanyhoz szóló baráti hangú levele is, tudjuk, hogy Hatvany novellát jelentetett meg tőle az általa szerkesztett Pesti Naplóban, 1918-as szereplése, illetve a bécsi magyar emigrációban folytatott tevékenysége miatt Tormay a 20-as években nemcsak megszakította kapcsolatait Hatvanyval, hanem egyenesen mindenkitől ezt várta, lásd Babitscsal, illetve Németh Lászlóval folytatott beszélgetését. (Tormay levele Hatvany Lajoshoz, 1915-ből, MTA kéziratár, MS392/55-56, illetve Tormay Cécile levele Babits Mihálynak, 1923.ápr. 9., OSZK Fond III./1309/4. Közreadta Gaál István, IT., 1974, 2.sz., 435-46. , illetve Babits-olvasókönyv I., szerk. Sipos Lajos, Historia Litteraria Alapítvány-Korona Kiadó, Bp., 1999, 439-40., a továbbiakban: Sipos, Babits-olvasókönyv; Németh László, Magam helyett I., Püski Kiadó, Bp., 2002, 276.)

⁵⁷ Babits Mihály, Magyar költő kilencszáztizenkilencben (= A vádlott Babits Mihály, szerk. Téglás János, Universitas Kiadó, Bp., 1996, 407.)

⁵⁸ u.o. 409.

A tanulmány folytatásában 1919-ért Babits is elsősorban a zsidóságot teszi felelőssé elhatárolódva korábbi társaitól és cselekedeteitől: „... borzadozva nézett körül: kik ezek, s mi történt? Evangéliumot hirdettek, Apokalipszis jött (...) Tabula rasat akartak csinálni, s egy új, ezeresztendős középkortól félünk. Új civilizációt ordítottak, s már romboltak mindent, amit a háború meghagyott...”⁵⁹

Babits írásában tehát meglepő módon a származás, család és faj kategóriáit használja, miközben politikáról, történelmi felelősségvállalásról van szó. Ez a fajta narratíva persze inkább a kor hangulatát, mint Babits nézeteit fejezik ki, nem is tűnik túlságosan hitelesnek az ő szájából. (S tegyük hozzá, hogy ugyanúgy elhatárolódott az ellenpólus szélsőségeitől, a „fajvédő” tendenciáktól is, például a Szabó Dezső-féle radikális és antiszemita megnyilvánulásoktól.)

Önmentő tanulmányára válaszul egykori barátai némelyikétől megkapja az antiszemita jelzőt. Hatvany az 1919-ben írt *Timár Virgil fiát „a hiú, úri gőg és faji harc, a szellemi pogromhirdetés kiskatéja”*-nak nevezte a Bécsben kiadott *Jövendő* című lapjában.⁶⁰ A december 6-i folytatásban pedig a kurzus kiszolgálásával vádolja Babitsot: „Az úgynevezett liberális magyar időkben kellett volna e képet, mint a vést előre jelző figyelmeztetést megfesteni. Vagy legalább is a Károlyi-időben. Azahogy még inkább Kun Béla idején....Babits olyankor eszmélt rá Milotayék, Lendvaiék, Tormay Cecilék úgynevezett igazára, amikor már az utca bögi ezeket az olcsó jelszavakat.”⁶¹ Hatvany egyébként még jóval később, 1930-ban Németh László Gellért-tanulmányával kapcsolatban is felemlgette Babitsnak a „zsidógyűlöletét”: (Babits) „kezdte a forradalom után kitéssékelni a zsidókat a magyar irodalomból, s most, hogy Ignotus örökébe ült, ő sugalmazza az ilyesféle cikkeket is.”⁶² Zsidók és nem zsidók közt felerősödött az ellentét a *Nyugaton* belül, a származás, a családi hagyományok hirtelen fontossá váltak, Babits hovatartozásának megítélése Schöpflin Aladár éppúgy hivatkozott rá, mint Tormay Cecile.⁶³ Sőt előkerül az 1927-es szakítási terv megbeszélése kapcsán is, ahogy arról Ignotus Pál egy visszaemlékezésében beszámolt⁶⁴

A *Nyugat* 1919-23 között fennállásának egyik legmélyebb válságát élte át, közel került még a megszűnéshez is. Így nem is tűnt olyan fantasztikusnak a gondolat, hogy legkiválóbb költőit, köztük Babitsot meg lehetne nyerni az új lap munkatársának.

Közeledési kísérletek

Babitsnak a *Napkelethez* való csatlakozása kétszer merült fel komolyabban: először a lap indulása körüli években (1921-24), majd 1927-29 táján.

Nemcsak Klebelsberg, hanem a *Jövendő* főszerkesztő, Tormay Cecile is kezdettől gondolt Babits megnyerésére: régóta kiváló költőnek tartotta, ahogy erről egy 1917-ben írt levele is tanúskodik. Az *Irodalom Erdélyért* akció egyik szervezőjeként dedikált könyveket gyűjtött jótékony célra a kor jelentős íróitól, ennek kapcsán kéri Horváth

⁵⁹ u.o. 410.

⁶⁰ Hatvany Lajos, A magyar értelmiség katasztrófája. Magyar író, magyar zsidó, *Jövendő*, Bécs, 1922.dec. 3.; idézi Sipos Lajos: Babits Mihály, Timár Virgil fia, Magyar Könyvklub, Bp., 2001, 249.

⁶¹ Idézi Sipos Lajos Babits Mihály Timár Virgil fia kritikai kiadásának jegyzetében, Magyar Könyvklub, 2001, 248-49.

⁶² Hatvany Lajos (Gombossy Sándor álnéven), Levél egy Baumgarten-díjashoz, Századunk, 1930.

⁶³ Schöpflin Aladár, A magyar irodalom története a XX. században, 1939, 319.: „Minden más kultúrában, ahol a konzervativizmus nem jelent merev rögzítettséget, hanem megadja a teret az egyén szabad mozgásának a szellemi világban, konzervatív költőnek számítana Babits. A *Nyugat* többi íróitól ez a konzervatív lelki talaj választja leginkább külön.”

Tormay Cecile levele Babits Mihályhoz, 1923. III.7., OSZK, Fond III/1309/3. Közli: Sipos, Babits-olvasókönyv I., 433-34.

⁶⁴ Ignotus Pál, Uzsonna Babitséknál, It., 1973, 413-14.

Henriktől, aki egyébként mindkettőjük műveinek németre fordítója, hogy szerezzen egy példányt Babitstól is, hisz „*tudja mennyire nagyra tartom Babitsot, sokszor beszélünk róla, - nem bírok egy actiót elképzelni, - melyben részt veszek és mely az „Irodalom” nevet viseli, - Babits könyve nélkül.*”⁶⁵ Érdekes Tormay következő levele is Horváth Henrikhez. Ebből nemcsak azt tudjuk meg, hogy a dedikált könyvet megkapta, hanem azt is, hogy egy Babits-verset is kapott, valószínűleg a *Fortissimót*. „*A vers szép és erős és művészién megrázó. Mindenkor meg fogom őrizni. Egy igazi poétának a documentuma. És - documentuma, - a letiltásban, - a sötét emberi butaságnak is.*”⁶⁶

Még több levelet is idézhetnénk, amelyeknek megjegyzéseiből kiderül, hogy Tormay a politikai nézetkülönbségek ellenére nem szűnt meg tisztelni Babitsot, s remélni, hogy köztük valamiféle együttműködés létrejöhet. Sajnos csak Tormay levelei állnak rendelkezésemre, a válaszok - egy kivételével - nem, így ezekre csak következtetni tudok. Így is feltűnő a közvetlen hang, amelyet Tormay használ,⁶⁷ többször köszönetet mond a neki dedikált Babits-kötetekért, utalás történik elmaradt és létrejött találkozásokra, megbeszélésekre, a kapcsolattartás megannyi elemét tartalmazzák ezek a sorok.

1919-23 között a *Nyugat* komoly válságban volt: külső támadások, az *Est-lapok* konkurenciája, anyagi nehézségek, a munkatársak közti ellentétek egyaránt súlyosbították a helyzetet. A legnagyobb veszélyt talán az egyre jobban megromló Babits-Osvát viszony jelentette. Osvát a régi alapelvei szerint akarta szerkeszteni a *Nyugatot*, és ebbe a munkába valójában senkinek, így Babitsnak sem engedett beleszólni. Nemcsak Babits körének, de magának Babitsnak is egyre kevesebb írása jelent meg a lapban, melyet Osvát saját új felfedezettjeivel töltött meg. Babitsot sértette, hogy Osvát ennyire semmibe veszi javaslatait, s amikor 1923 márciusában Osvát belejavított Babits egy tanulmányába, robbant a bomba: egy Osváthoz írt felháborodott levélben sorolt fel sérelmeit, a *Nyugattal* való esetleges végleges szakításra is célozva.⁶⁸

Ugyanerre az időre esik Babits kapcsolatfelvétele Tormay Cécile-lel, melyről két levél is tanúskodik, az egyik dátuma 1923. III.7., a másiké IV.9.! Az elsőben Dante *Paradicsomát* köszöni meg, amelyet a fordító így dedikált számára: „*Tormay Cecile-nek igaz rokonérzéssel Babits Mihály.*” Egyet tudunk érteni Tormayval miszerint „*A gőgös Babits Mihály nem mondaná ezt ha nem úgy lenne*”⁶⁹ Majd a levél így folytatódik: „*és nem tudnék ennek a nemes és nyugodt, erős igének olyan tiszta, nyugodt erővel örülni, ha nem visszhangozna a lelkem. Így van ez jól. Maga tudja rólam, milyen mindent odaadóan szeretem mindazt, ami magyar és én is tudom fajom nagy dalnokáról, hogy ha olykor haragosan, dacosan hátraszegi a fejét, rázza is az öklét, - a szívében az van ami az enyémben.*”

65 Tormay Cecile levele Horváth Henrikhez, 1917. III. 13., PIM, V4327/4

66 Tormay Cecile levele Horváth Henrikhez, dátum nélkül, PIM, V4327/17

67 „*Kedves Babits, - ha neheztel rám, - fájdalom, - igaza van. De ha nem engesztelődik meg akkor - nincs igaza.*” OSZK, Fond III/1309/1.

68 Sipos Lajos, *A Nyugat csendes válsága 1923-ban* (= *A Nyugat-jelenség (1908-1998)*, szerk. Szabó B. István, Anonymus Kiadó, Bp., 1998, 164-71.) Ebben a tanulmányában Sipos Lajos közreadja Babitsnak Osváthoz írt teljes levelét, én csak egy részletet szeretnék idézni annak bemutatására, hogy milyen közel állt Babits a *Nyugattal* való szakításhoz.

„...*de még kevésbé vállalhatom tovább, hogy rendkívül szerény kikötéseim illuzórikusak maradjanak s magam az állandóan visszautasítható és visszaszorítható ember, nevemhez és pozíciómhoz méltatlan szerepébe álljak. El vagyok szánva, hogy ennek a dolognak mindenképpen véget vetek, s addig is elküldöm ezt a levelet, hogy álláspontomat őszintén és félreérthetetlenül leszögezzem.*” (i. m. 169.)

69 OSZK, Fond III/1309/3. Közreadta: Sipos, Babits-olvasókönyv I., 433-34.

Az április 9-i levélből pedig kiderül, hogy sor került a személyes találkozásra, a nézetek tisztázására is.⁷⁰ (Török Sophie naplójegyzetei szerint március 29-én látogatta meg őket Tormay, ők április 5-én adták vissza a látogatást). Ennek a beszélgetésnek két pontjára tér vissza Tormay e levélben, arra kérve Babitsot, hogy magyarázza meg azt a kijelentését, miszerint a *Szózat* című cikkét ma is megírná, csak nem ugyanúgy, illetve azt, hogy Hatvany egy cikkének megjelentetését tervezi a *Nyugatban*, függetlenül az írója által játszott politikai szereptől.

Erre a levélre Babitsné később a következő ceruzás megjegyzést írta: „Emlékszem, Kuncz Dávidal beszélgettünk e levélről, ő azt mondta Tormay hamis és gonosz és Mihály ne adjon neki írásban ily kérdésekre választ, mert Tormay kompromittálni akarja. Azt hiszem nem is kapott feleletet vagy semmitmondót.”

Ez az utólagos megjegyzés elgondolkodtató: vajon miért érezte úgy Babits özvegye, hogy „tisztázni” kell férjét az „együttműködés” gyanúja alól. Főleg azért merül fel ez a kérdés, hisz annak idején ő ezt a közeledést ugyancsak pártolta, ahogy erre majd a későbbiekben még visszatérünk. Az az érzésem, hogy ezen ceruzás rájegyzésnek nem a filológiai adatok szolgáltatása, mint inkább a levél értelmezésének „megfelelő” irányba terelése volt a célja. Gyanút kelt a „kompromittálás” kifejezés, hisz annak idején Tormaynak semmi haszna nem lett volna Babits válaszlevelének ilyen jellegű felhasználásában, a kapcsolatfelvétel célja nem valamiféle terhelő kijelentés kicsikarása volt, hanem Babits megnyerése a *Napkelet* számára. Török Sophie sorai nem annyira a múltbeli eseményeket világítják meg, mint inkább saját korának gondolkodásmódját. A kommunista rendszer alatt tűnhetett Babitsné számára „kompromittálónak” ez a levél, s ezért tarthatta szükségesnek a ceruzás kiegészítést.

Az is valószínűtlen, hogy erre a levélre egyáltalán nem kapott volna Tormay választ, hisz az goromba sértés lett volna Babits részéről, s esetleg kapcsolatuk megszakadását idézte volna elő. Tormay következő levelének dátuma június 14., a „*Szíves sorait köszönöm*” bevezetés egyértelműen utal egy Babits-levélre, ami nem annyira „semmitmondó” mint legfeljebb a nyílt válasz elől ügyesen kitérő lehetett, hisz Tormay a nyári szünidő után a párbeszéd folytatását javasolja.⁷¹

Bár 1923. május 27-én Osvát jubileumán Babits mondta a köszöntőt, ezzel mintegy fátylat borítva a köztük levő éles ellentétre a *Nyugat* egysége érdekében., de azért továbbra is foglalkoztatta a *Nyugattal* való szakítás, esetleg egy új folyóirat alapítása. Ez utóbbi, a *Magyar Gondolat* ügye olyannyira komoly volt, hogy 1923. november 2-án már kézhez kapta a szerződés tervezetét.⁷² S emellett nyilván „vészpartalékként” meg akarta őrizni a *Napkelet*hez való kapcsolódás lehetőségét is: karácsonyi üdvözetet és az *Arany garas* dedikált példányát küldi Tormaynak, talán újabb találkozásról is szó esett köztük.⁷³

Egy régi uzsonna emléke

Bár Babits 1923-ban végül elutasította a *Napkelet* ajánlatát, kapcsolata Tormay Cécillel, illetve a *Napkelet* egyes munkatársaival nem szakadt meg. Időről időre kapott ajánlatokat a laptól, melyek elől azonban ügyesen kitért. Szekfű Gyula, a *Napkelet*-könyvtár szerkesztője például 1926 szeptemberében felkérte Machiavelli *A fejedelem* című művének lefordítására.⁷⁴

70 OSZK, Fond III/1309/4. Közreadta: Sipos, Babits-olvasókönyv I., 439-40.

71 OSZK, Fond III/1309/5

72 Gaál István, Babits kritikai folyóirat-terve, a *Magyar Gondolat*, It. 1974, 2.sz., 435-46.

73 Tormay levele Babitshoz, 1924. I. 11., OSZK, Fond III/1309/6; 1924. VIII. 15., OSZK, Fond III/1309/7: "Én is őszintén sajnálom, hogy az elmúlt télen nem sikerült találkozoznunk, de rossz egészségem és zaklatott életem volt az oka."

74 Szekfű levele Babitshoz, 1926. IX. 9., OSZK Fond III. A levelet közli Monostori Imre, Új Forrás, 1984, 4, 66.

Igen tisztelt kedves Barátom,

Rédey Tivadartól nagy örömmel értesültem, hogy nem idegenkedsz az Il Principe-nek a Napkelet Könyvtára számára való lefordításától

Képzelted, mennyire örülnék, ha e vállalat még az én szerkesztésem alatt hozhatná a Te Machiavellidet.

Bármikor volna időd a munkára és bármikorra készülné el a kézirat: a legnagyobb szeretettel venném át.

Addig is engedd meg, hogy a szerkesztésem alatt eddig megjelent füzeteket megküldjem Neked, kinek vagyok régi tisztelettel igaz híved

Szekfű Gyula

Bpest, IX. 9.

Babits válasza 1926 végén érkezett meg: udvariasan kitért az ajánlat elől.⁷⁵

Kedves, tisztelt Barátom,

bocsáss meg, hogy szíves soraidra ilyen hosszú ideig nem feleltem – de, mint Rédey Tivadartól bizonytalán már hallottad is, egy ideig nagy regényem befejezése szívta el minden időmet és erőmet, mióta pedig ezt pár hete befejeztem, a korrektúrák tömege, s az időközben fölgyűlt és újonnan rám szakadt ügyek és izgalmak teljes lehetetlenné tették, hogy levelezéssel gondolhassak.

Még lehetlenebb volt, hogy új és komoly munkára gondolhassak. Ki tudja, mikor lesz az? Egyelőre, ha más nem, a fáradság megakadályoz ebben; mert évekig tartó nagy munkám után teljesen összetörtnek és kimerültnék érzem magam.

Engedd meg azonban, hogy megköszönjem a Napkelet Könyvtárának füzeteit, melyeket szíves voltál nekem elküldeni. Valamennyit nagy élvezettel olvastam, s az egész gyűjteményt rendkívül érdekes és értékes vállalkozásnak tartom.

Még egyszer köszönve szíves leveledet, s remélve, hogy valamikor találkozunk Budapesten is és személyesen beszélhetünk egyebekről

maradok tisztelő, régi híved

Babits Mihály

A nagy regény, amiről Babits levelében beszél a *Halálfiái*. Több éves munka után 1926 végére készült el vele, és 1927 áprilisában került az olvasók elé. (Érdekes különben, hogy a regény társadalom- és történelemszemléletén erősen érződik Szekfű hatása.) S épp ez az a mű, ami miatt ismét napirendre került Babits távozása a *Nyugattól*, illetve átigazolása a *Napkelethez*.

Ehhez forrásként Ignóus Pál visszaemlékezése 1973-ból fog szolgálni.⁷⁶ Eddig vizsgálódásunkhoz felhasznált forrásaink elsősorban levelek voltak, amelyek a történéseket rövid idővel követték vagy előzték meg, most viszont egy más műfajú dokumentummal, egy visszaemlékezéssel lesz dolgunk, amely 46 évvel azután a bizonyos uzsonna után eleveníti fel az ott történeteket. Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet - az amerikai Schacter neurálpszichológiai kutatásaira támaszkodva -, hogy „*az eseményekkel egy időben, vagy a megtörténtüket közvetlenül követő időben felidézett (és naplóban vagy magánlevélben) írásba foglalt élmény egyrészt nem ugyanaz, mint amit*

⁷⁵ Babits levele Szekfűhöz 1926 vége, EKK, G 628. A levelet közli Monostori Imre, Új Forrás, 1984, 1, 12.

⁷⁶ Ignóus Pál, Uzsonna Babitséknál, It., 1973,4, 412-19.

erről jóval később az emlékezés keretében elmondhatunk, másrészt nem ugyanaz a történet kerekedik ki belőle (...) a narratív jelleg kezdetben még nem olyan meghatározó, mint amilyenné utóbb lesz. Egyszerűen azért, mert az események, vagyis a róluk szerzett élmények rendszerezése a tapasztalatszerzés pillanataiban még nem egészen, vagy csak részben történik meg. Utóbb az elbeszélés másfajta perspektívájából előhívott emlékek ezzel szemben összefüggő konstrukcióba rendeződhetnek."⁷⁷ Az emlékezés konstrukciós tevékenység, soha sem vagyunk képesek pusztán reprodukálni a múltbeli eseményeket: a jelen horizontjából tekintünk vissza, az emlékezést alapvetően meghatározza tehát a perspektíva és az attitűd, amelyből visszatekintünk, illetve maga a narratív jelleg. A visszaemlékezésnek ezek a jellemzői az alábbiakban hangsúlyosan fognak szerepelni, az Ignotus által papírra vetett sorok nemcsak arról az 1927-es uzsonnán elhangzottakról tájékoztatnak minket, hanem arról a küzdelemről is, amelyre a szerzőt az a szakadék készíteti, amely elválasztja a 20-as évek gondolkodásmódját, ítéletét, a 70-es évekéétől. Egy olyan epizódot akart ábrázolni Babits életéből, amely a 70-es évekbeli olvasó számára - attól tart - szinte hihetetlennek, szentségtörőnek fog tűnni, noha az események idején a szereplők számára ez nem volt különösen felháborító, a felvetett kérdést komolyan megfontolás tárgyává tették, érveket hoztak fel mellette és ellene, de ezek más természetűek voltak, mint ahogy ezt olvasói várnák. Ignotus állandóan magyarázkodik, értelmez, védelmébe vesz egyes szereplőket, önkéntelenül ráirányítva figyelmünket az elbeszélés megkonstruáltságára. Leginkább saját szerepe kelt(het) gyanút az olvasóban, mivel egykori és jelenlegi önmaga véleménye túlságosan is megegyezik.

De miről is volt szó? Egy baráti társaságban folytatott vitát elevenít fel 1927-ből: „*Babits, amint összegyűltünk, patetikus keserűséggel közölte szándékát: hogy otthagyja a Nyugatot! Régóta viaskodik efféle tervekkel, mondta; régóta hibáztatja, hogy úgyszólván semmi beleszólása a lapba, melyet pedig mint szerkesztő jegyez. Mégis, mindmostanáig elfojtotta elégedetlenségét. Most azonban olyasmi esett meg rajta, amit nem nyelhet le...Kassák írt egy lerántó, értetlen, bántó bírálatot a Halálfiáról...s benyújtotta Osvátéknak. Osvát pedig..megküldte Babitsnak azzal, hogy "Én nem közölném, de tudni szeretném, Te mit szólsz hozzá?" Ez volt, amit Babits megbocsáthatatlanul sérelmesnek érzett.*"⁷⁸ Miután Babits közölte, hogy átmegy a Napkelethez, a társaság két csoportra szakadt: Sárközi György, Szerb Antal, Túróczi-Trostler József és Babitsné helyeselte elhatározását, Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Tóth Aladár és Ignotus Pál ellene volt. Mielőtt a további részletek ismertetésébe belemennék, szeretném felhívni a figyelmet a szöveg utolsó bekezdésének a következő két mondatára: „*Sok emlékem van Babits Mihályékról, s magam sem tudom, miért épp ez kívánczik először tollamra. Talán, mert irodalompolitikai vetületében annyira valószínűtlen ma már.*" A 70-es évek jelenéből az elbeszélő tehát "valószínűtlen"-nek tartja a lehetőséget, hogy Babits másutt is szerepelhetett volna, mint a *Nyugatban*, akkori önmaga, a többi résztvevővel együtt viszont nem tekintette elképzelhetetlennek ezt, számára ez a különbség teszi elbeszélésre méltóvá ezt a vitát. Ignotust tehát - saját

⁷⁷ Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág Kiadó, Bp., 2000, 140., illetve Daniel L. Schacter, *Emlékeink nyomában*, Háttér Kiadó, Bp., 1998.

⁷⁸ A beszélgetés pontos dátumára Ignotus nem emlékezett, annyi bizonyos, hogy valamikor 1927 áprilisa és szeptembere között történt: a Halálfiat 1927 áprilisában került az olvasók elé, s ismerjük Babitsnak egy 1927. szeptember 5- i Gellért Oszkárhoz szóló levelét is, amelyben már enyhültebben szól az őt ért kritikáról: "... *arra kérek várj a kérdéses Kassák-ügy elintézésével még egy hétig. UÚra elolvastam a cikket, s oly megjegyzéseim vannak melyeket veled, s talán Kassákkal is, személyesen kell megbeszélnem. A cikk igen gyenge: ezt az első pillanatban nem vettem észre, mert igen elfogultan olvastam, s szokott skrupulozitással saját magam ellen voltam elfogult (...)* A következő (szept. 15-iki) számban a cikk még ne jelenjék meg; hisz eredeti tervünk szerint sem igen jelenhetett volna meg addigra..." (Babits Mihály levele Gellért Oszkárnak, 1927. szept. 5. PIM kéziratár, V 3195/523. Közli: Sipos, *Babits-olvasókönyv II.*, 100.) Kassák tanulmánya végül mégsem a *Nyugatban*, hanem a Századunkban jelent meg a nov. 9-i számban. Közli Sipos, i. m., 114-21.

bevallása szerint - éppen az motiválta ennek a délutánnak a történetének a megírására, hogy - saját tapasztalata szerint - a korabeli irodalmi élet szereplői gyakran egészen másképp és más szempontok alapján döntöttek, mint ahogy mi ezt utólag gondolnánk.⁷⁹ Tapasztalatát azonban csak felemás módon sikerül formába öntenie: az elbeszélést végig az a kettősség határozza meg, amely akkori gondolkodásmódjuk és jelenlegi nézetei közt van. Egyrészt igyekszik felidézni az elhangzottakat, másrészt állandóan kommentálja, magyarázza, sőt értékeli is azokat. Bár megjegyzi, hogy más szempontok mozgatták őket, mint az utókor „skatulyák”-ban gondolkodói ezt sejtene, mégis éppen ő az, aki állandóan vissza-visszagyömszöli a szereplőket valamelyikbe: Szerb Antal és Sárközi György helyeselte Babits gondolatát, Ignótos siet megjegyezni róluk, hogy „*Nem hiszem, hogy akár akkor is - bár a szavak annyit változtak jelentésben! - a „jobbodal”-hoz tartozónak vallották volna magukat.*”⁸⁰ Majd így folytatja: „*jogot érzek megvédésükre*”. A megvédés felemásra sikerül: egyrészt elmondja, hogy Szerb irodalmi értékben gondolkodott, s a lényegtelen feláldozhatónak tartotta a lényegesért, vagyis fontosabbnak tartotta, hogy Babits érvényesüljön, sem mint, hogy hűséges legyen a *Nyugathoz*. Említi azt is, hogy a *Napkelet* munkatársa volt, de igyekszik őt, mint heroikus ellenállót feltüntetni, aki még Horváth János esztétikája ellenében is „*kitartott Ady, Babits, Szomoró mellett*”. Zárójelben megjegyezhetjük, hogy ehhez nem kellett különösen hősiességek lenni, hisz Adyt és Babitsot ekkoriban már a *Napkelet* is elismerte, 1927-re pedig Horváth már megvált a folyóirattól.

Sárközi védelmére a „*keresztény kommunista*” címkét használja, amiről nem igazán derül ki, hogy mit jelent. Mindenesetre mindketten „*idealisták*” voltak, és vezérüket a „*praeceptor Hungariae rangjában emelkedve*” kívánták látni. Turóczy-Trostler viszont személyi okokból volt szerinte Nyugat-ellenes, mivel Osvát nem értékelte kellőképpen. Babitsné habozott, elutasította a politikai szempontokat e kérdés kapcsán: „*Kurzus, antikurzus, ez nem irodalmi szempont; hogy ki milyen pártállású, őket nem érdekli. Hagyjam a politikát.*”⁸¹ És különben is ott volt Rédey Tivadar, a család barátja, aki szintén a *Napkelet* munkatársa.

Tóth Aladár és Gyergyai szintén inkább politika mentes szempontból formált véleményt: a *Nyugat* egységét tartották fontosnak. Illyés Kassák gyöngéiből igyekszik magyarázni a helyzetet, s arról akarta meggyőzni Babitsot, hogy éppen, hogy nem hagyhatja ott a *Nyugatot* Kassáknak. Körülbelül így lehetne összefoglalni vázlatosan az Ignótos által elmondottakat.

Ignótos Pál tehát visszaemlékezésében kétféle szempontot igyekezett összebékíteni: egyrészt arról akart írni, hogy a 20-as évek végén egészen másképp gondolkodott Babits és köre, mint ahogy ezt az erősen átpolitizált 60-70-es évek irodalomtörténésze ábrázolja, másrészt viszont ő sem tudta függetleníteni magát a visszaemlékezésének megírásakor jellemző korszellemtől: állandóan védelmezi a vita szereplőit, magyaráz, értelmez, címkéz, hogy nehogy helytelen következtetést vonjon le a kedves olvasó. És persze itt vagyunk mi, mai olvasók, akiket már Ignótos írásától is elválaszt vagy 30 év, s érdeklődve figyeljük szerzőnk erőfeszítéseit, amelyekre mai nézetünk szerint már semmi szükség sincsen.

Kísérlet az „uzsonna” és utóéletének rekonstrukciójára

⁷⁹ Ezt maga Ignótos is fontosnak tartja hangsúlyozni, mielőtt a szereplők nézeteit ismertetné megjegyzi: „*Azt hiszem, a mai olvasónak, ha egyikünk-másikunk világnézeti és mesterségbeli pályafutásáról tud valamit, nehéz elképzelnie, hogy ez a csoportosulás miféle irányelvek szerint alakult ki. De talán éppen azért érdemes feleleveníteni, hogy például szolgáljon arra, milyen szempontok és elképzelések mozgattak bennünket - mennyire mások, mint amit a mai irodalomtörténész a maga még oly jóhiszemű skatulyázó kedvtelésében ránk vetít.*” (i. m.415)

⁸⁰ i.m. 417.

⁸¹ i.m. 416.

Ignotus vallomását tehát csak korlátozottan tudjuk hasznosítani, túlságosan erősen érvényesül benne a múlt ábrázolásakor saját jelenének szempontjai. Az mindenesetre kitűnik a szövegből, hogy Babits fontolóra vette a *Nyugatból* való kiválását, s a *Napkelethez* való „átigazolás”-t. Azt is megállapíthatjuk, hogy ennek a lehetőségnek a mérlegelésekor kevésbé a politikai szempontok voltak a döntők. Ignotus a Babits kijelentésének okait vizsgálva csak a személyes sértettségét hozza fel magyarázatul. Mi ezt kiegészíthetjük néhány más elemmel is.

Nyilván elősegítette a közeledést, hogy mind Tormay Cecile, mind a *Napkeletben* megjelent cikkek csak az elismerés hangján szóltak műveiről: 1927. július 3-án kapta meg Tormay elragadott dicséretét a *Halálfiáról*,⁸² s még ugyanebben a hónapban hosszú és elismerő kritika jelent meg a lapban a regényről Rédey Tivadartól,⁸³ a következő évben kiadott verseskötetét ugyanilyen megbecsüléssel fogadták.⁸⁴ És befolyásolhatta Babitsot az a tény is, hogy Török Sophie-t a *Napkelet* befogadta és elismerte. A közjáték hasonlóan végződött, mint az 1923-as: szeptemberre a kedélyek lecsillapultak, Babits már sokkal higgadtabban nyilatkozott Kassák cikkéről egy Gellért Oszkárhoz írt levelében: „*A cikk igen gyenge: ezt az első pillanatban nem vettem észre, mert igen elfogultan olvastam, s szokott skrupulozitással saját magam ellen voltam elfogult.*”⁸⁵ A *Nyugat* elhagyása lekerült a napirendről a következő krízishelyzetig.

Erre nem is kellett sokáig várni. 1928-29-re a *Nyugat* írói két táborra szakadtak: egy radikális-liberális beállítottságú csoportra (Ignotus, Osvát és köre), illetve a lapot megújítani szándékozó Babits és körére. Ez utóbbi csoport meg volt győződve arról, hogy „*ha a szerkesztés irányában nem történik változás, a Nyugat a szellemi élet periferiájára szorul. E két irányzat harca tükröződött az irodalmi népiességről kirobbant 1928 őszi polémiában, kitapintható volt Az írástudók árulása című nagy Babits-esszé vitájában, de azokban az ellentétekben is, amelyek Babits és a Kisfaludy-társaság közeledése miatt, s a Baumgarten-díj kiválasztása ügyében merültek fel. Az ellentétek 1929 tavaszán arra vezettek, hogy Babits kivált a Nyugat szerkesztéséből.*”⁸⁶ s 1929 tavaszán már Sárközi Györggyel, Németh Lászlóval egy új lap megindítását tervezték.⁸⁷

Babits neve a *Nyugat* 1929. áprilisi számában került le a címlapról, s májusban érkezik meg Tormay üzenete Rédey Tivadar közvetítésével. Ebből a levélből kiderül, hogy Rédey már korábban is közvetítőként szerepelt Babits és Tormay között. Hogy ez mikor történt, csak találgathatunk: az „*ama válság napjaiban*” akár lehet a Kassák-kritika kapcsán kirobbant viszály is: „*Ama "válság" napjaiban egyáltalán nem kardoskodtam a Napkeletért, az Ilonkával folytatott távtelefonálásban magam hangsúlyoztam, hogy a világért sem bírnám kellemetlen helyzetet időszerű „megkörnyékezés”-sel holmi helyzeti előnyök kicsikarására felhasználni. Bensőbb „elhelyezkedés”-edet a Napkeletnél különben - ezer és egy okból - magam is nehezen bírtam volna*

82 Tormay Cecile levele Babits Mihályhoz, 1927. VII.3., OSZK Fond III/ 1309/8 Közreadja Sipos, Babits-olvasókönyv II., 90-91.

83 *Napkelet*, 1927, 650-55. Ezt a cikket később Babits is mint "teljesen elfogulatlan"-t emlegeti, s még hozzáteszi, hogy a *Napkelet* kritikai rovatában "más írókról szóló cikkeken is, minduntalan rá lehet találni nevemre, melyet általában illő tisztelettel és elfogulatlansággal emlegetnek" (Babits Mihály levele Tessitori Nórához, 1928. febr. = Babits és Tessitori, 1981, 25-29., illetve Sipos, i. m. 137.)

84 Tormay Cecile levele Babits Mihályhoz, 1928. XI. 17. OSZK Fond III/1309/9. Közreadja: Sipos, Babits-olvasókönyv II., 176-77.: "Semmiestre sem tudja, milyen nagy örömet szerzett nékem nagy műve kincses ajándékával és nem tudja azt sem, milyen megilletődött tisztelettel, szeretettel és mennyi megrendültséggel, elragadtatással, mennyi magyar büszkeséggel veszem elő mindig újra a könyvét, zaklatott életem elvétett, nyugalmas, vasárnapi percei közben."

A *Napkeletben* pedig Németh László elismerő kritikája jelenik meg. *Napkelet*, 1928, 853-58.

85 Babits Mihály levele Gellért Oszkárhoz 1927. szeptember 5., PIM kéziratár V3195/523 (Közli: Sipos, Babits-olvasókönyv II., 100.)

86 Lackó Miklós, Egy szerep története. (= Szerep és mű, Gondolat Kiadó, Bp., 1981, 207-08.)

87 Füzi László, Alkat és mű. Németh László 1901-75, Kalligram, Pozsony, 2001, 113-14.

elképzeli."88 De maga Tormay sem tartotta volna célszerűnek akkor az "átpártolás"-t, mivel "az ő lapját odaát ilyen coriolanusi lépés esetén túlságosan „volksz” kürtölnék ki, ha nem meggyőződésből: legalább azért, hogy Téged érte „köpönyegforgatás”-sal vádolhassanak."89

Most, 1929 májusában viszont alkalmasabbnak látta Rédey az időt arra, hogy Babits Tormay meghívásával komolyabban foglalkozzon: „*De ahogyan a dolgot Tormay Cécile most elképzeli, az talán nem is olyan egészen elképzelhetetlen. Szabad tetszésedből egyszer-másszor a mi lapjainkon megszólalnod - ha kedved tartja - valami nagy bajt nem okozhat. A Napkeletnek sok fogyatkozását és gyengéjét igen jól - mert hiszen közvetlen közelből - ismerem, de mindezek mellett hét év során annyira nekem is a szívemhez nőtt már, hogy a benne való dolgozást - kompromittálónak mégsem tarthatom.*

Igen kérek, valamilyen módon válaszolj mindezekre, hogy ígéretemhez képest Tormay Cécile-nek beszámolhassak a kívánságából történt vállalkozásom eredményéről. Egyelőre legalább is azt kellene vele közölnöm, hogy fordulhat-e Hozzád ő is kéréssel?

*Ha pedig jobbnak és barátságosabbnak látnád, hogy egyenest vele közöld a válaszodat, akkor talán írj vagy telefonálj neki magad."*90

A történet az általunk ismert dokumentumok szerint Tormaynak egy 1929. június 24-én Babitsnéhoz írt levelével folytatódik. Ebben, miután megköszönte a költőnő által neki elküldött verseskötetet, így folytatja: „*mikor hálámat átveszi, kérem köszöntse nevemben férjét és legyen oly kedves, mint évek előtt, mikor az én barátian kinyújtott kezemet belesegítette Babits Mihály kezébe. Mondja meg neki, hogy a kérés, mellyel akkor fordultam hozzá, élön él ma is és várja az ő válaszát. Mikor a „Napkeletet” elgondoltam, első gondolatom feléje fordult. Mondja meg neki, hogy a folyóirat, melynek Török Sophie a munkatársa - hazavárja őt és én nem érzem beteljesültnék a küldetést melyet vállaltam, mindaddig, - míg ő nem jön közénk, akik az ő igazi olvasói vagyunk. Kérem, ne feledje ezt mert, aki mondja, igaz lélekkel mondja, nem ma, - de mondja évek óta.*"91

Tormay annál is inkább számíthatott Török Sophie jóindulatára, mivel Németh László Babits kérésére sem volt hajlandó *Az asszony a karosszékekben* című kötetéről írni, a *Napkelet* június 15-i számában viszont Rédey Tivadar művészetét „*az újabban fellépett férfilirikusok közül kétségtelenül a legkülönbekével egyenrangú*"-nak nevezi.⁹² Hogy mennyire fontos volt ez a kritika Babitsnénak, azt a Tormay Cécile-nek írt válaszlevelében meg is fogalmazza: „*Szeretném megmondani, hogy mennyire boldoggá tett levelével, igazán nem hiszem, hogy valaha is ki tudnám fejezni azt a hálás örömet, amikor írását olvastam, s hallottam szerény könyvemről véleményét. A Napkelet Rédey-cikke annyi meglepő felfedezést nyújtott még nekem is önmagamról, - mindez egy igazi nagy író is boldoggá tehetne...s ha Méltóságos Asszonyom megengedi, azonnal jelentkezni fogok, amint Pestre költözünk, ez kb. október elején lesz. Nagyon sajnálom, hogy a „szeszélyes véletlen” oly soká nem engedte, hogy találkozzunk, de talán ez a sok fontos érdekes és komoly beszélni való nem évül el!*"93

Török Sophie halála mellett fontos tény lehet az is, hogy 1929 júliusa és szeptembere között több heves támadás érte Babitsot Szabó Dezső, Zsolt Béla, sőt Ignotus és Osvát

88 Rédey Tivadar levele Babits Mihálynak, 1929. máj. 17. OSZK Fond III./1043/25. Közli Sipos, i. m. 199-202.

89 U. o.

90 U.o.

91 Tormay Cecile levele Babits Mihálynéhoz, 1929. június 24., OSZK Fond III./1310/1.

92 Rédey Tivadar, *Napkelet*, 1929., 929-30.

93 Babitsné levele ismeretlenhez (Tormay Cecile-hez?), 1929. aug. 31., OSZK, Fond III/167. A könyvtári katalógus csak kérdőjellel nevezi meg Tormayt címzettként, véleményem szerint több dolog is alátámasztja ezt: az utalás a nyár elején kapott levélre, Rédey cikkére, az elmaradt találkozásokra stb.

részéről is, s „úgy érezte, hogy még a Nyugat köre is értetlen az ő eszményeivel szemben.”⁹⁴

Az őt ért támadások⁹⁵ miatt fogott tollat Tormay Cecile, hogy nagyrabecsüléséről és barátságáról biztosítsa: „Talán nem tudja, de évről évre, sokszor van eszemben. És valahányszor egyik vagy másik alkotása részesevé tesz elgondolkodó, mély és nemes művészetének, olyankor mindig megbecsüléssel és hálával fordul feléje a gondolatom. Ma azonban, - nevezze mindennél többnek vagy kevesebbnek, - ma szeretettel gondolok Magára és baráti, szinte testvéri szeretettel írom ezt a levelet mert, - bántani akarták. Aki sárral dobál az mindig behajlik a sárba. Viszont az ilyen bántástól mindig megnövekszik az, akit megdobálnak (...) számítsa ezentúl hű és igaz barátai közé, hű és régi olvasóját Tormay Cecile-t.”⁹⁶

Babits válasza nem késett soká: "Méltóságos asszonyom, hogyan köszönjem meg a gyönyörű "baráti üzenetét"...Levele úgy hatott rám mint egy költemény: erősítő és fölemelő minden szava(...) Milyen öröm tudni, hogy a szennyes és hideg áradat - a durvaság és rosszhiszeműség áradata - még nem öntött el mindent, hogy vannak még, akik őrzik a magyar írás régi nemes eszményeit! Én nem mondhatom, hogy nem bántana az a sok aljas bántás, ami mostanában ért...De van mindebben valami jó is: az ellenség fölvonja sisakrostélyát, s a jó barát kinyújtja meleg kezét...Ostoba pártok és lélektelen harcok közt, s azoktól függetlenül, meg kell érezni, kik vagyunk, becsületes akarású igaz magyar írók, a magyar szellem édes gyermekei, így hát valóban testvérek mindannyian, s természetes szövetségesek az irodalom kalózzai ellen. Ez a tudat öröm és megnyugvás. Kérem, méltóságos asszonyom, fogadja régi tisztelőjének meghatott köszönetét addig is míg ezt ő személyesen is elmondhatja (...)"⁹⁷

Egy kapcsolat vége

Hatalmi harcok, személyes kapcsolatok és érzelmek, a politikai harcokba való belefáradás és az azon való felülemelkedés vágya,⁹⁸ az egyes irodalmi körökön belüli hangsúlyeltolódások, változások, mind-mind megannyi befolyásoló tényező, melyek összjátékából születhet meg egy-egy döntés. És ne felejtjük ki a véletleneket sem, mert ebben az esetben - úgy hiszem - jelentős szerepet játszott! 1929. október 28-án Osvát Ernő öngyilkos lett, a *Nyugat* irányítása Babits és Móricz kezébe került. Babits a *Nyugat* elhagyására többé nem gondolt, azt remélte, hogy a lapot most már saját tervei szerint

94 Szegedy-Maszák Mihály, Az esszéista Németh László értékrendjéről. (= A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról, Magvető K., Bp., 1985, 22.)

95 Kosztolányi Dezső, Az írástudatlanok árulása, A Toll, 1929. júli.; Zsolt Béla, 1929. aug. 25-i számban Babitsot kétkulacos politikával vádolta; Babits Mihály, Személyi ügy, Nyugat, 1929. IX. 3.; Szabó Dezső, Uraim, szeressük egymást, (pamflet a Halálfiáról), Bácsmezei Napló, 1929. IX. 7. (illetve a Brassói Lapokban, 1929. IX. 15. és A Napban 1929. 206. sz. 4.)

96 Tormay Cecile Babits Mihályhoz, 1929.X. 14., OSZK Fond III/1309/10

97 Babits Mihály Tormay Cecile-nek, 1929. okt. 24., közli Szegedy-Maszák Mihály, i. m., 234-35.

98 Hogy Babits mennyire belefáradt a pártoskodásba, a jobb és baloldaliság kérdésébe, arról jól tanúskodik a *Jobb és bal* című verse, amely *Az Est* 1927. december 25-i számában jelent meg, illetve a Tessitori Nórához írt levele 1928. februárjából (Babits és Tessitori, 1981, 25-29.) Egy szekszárdi Babits-estet terveztek, ennek kapcsán kéri, hogy "...semmi esetre se hívja meg a minisztert...Maga nem ismeri a magyar viszonyokat. A meghívás úgy tűnnék föl mintha tőlem származna s ez engem nagyon feszélyezne. Ugysem valószínű hogy a miniszter lejöjjön; és ezt én nem is kívánám - sőt! Isten őrizzen ilyen hivatalos képviselőtől. Rettenetes még rágondolni is! Egészen idegen tőlem a gondolat, s ismétlem, végtelenül feszélyezne az a látszat hogy ilyen módon lépéseket csinálók, melyek tolakodó lépéseknek tetszenek. Ismétlem: semmiesetre! és ezért írok expressz....(kiemelés tőlem, K.K.) A felsorolt versek közül jobban szeretném ha nem választaná az olyanokat mint Szittál-e lassú mérgeket, a Sziget nem elég magas, Kanizsai Dorottyá; a politikai vonatkozásokból már elég, s ezek csak untatnák a publikumot..."

alakíthatja. Erre azonban még várnia kellett több mint három évet, csak Móricz lemondása után, 1933 februárjától lett a *Nyugat* teljhatalmú szerkesztője.⁹⁹

6.2. A *Napkelet* első korszaka

6.2.1. „Élénkebb írókat”,¹⁰⁰ de honnan?

A *Napkelet* fő problémája indulásától kezdve a saját, színvonalas szépírói gárda hiánya volt. Az 1919 után kialakult antiliberalis közhangulat nem volt elegendő ahhoz – ahogy ezt Babits esetében láttuk –, hogy a *Nyugat* első nemzedékéhez tartozó keresztény írókat megnyerjék maguknak. A *Nyugat* válsága évekig elhúzódott, néha-néha már a megszűnés réme is fenyegetett, a 20-as évek eleje a belső viszályok, a kiábrándulás és az önvizsgálat ideje volt a nagy nemzedék számára (Babits ekkor kezdte írni a *Halálfiatit*, Móricz a *Kivilágos kivirradtig*-ot és a *Tündérkert*et, Kosztolányi az *Aranysárkányt* és az *Édes Annát*), mégsem sikerült közülük senkit megnyerni az „ellenlap” számára. Ahogy ezt Babits esetében is láttuk, ennek többféle oka volt: ezek közül talán a legerősebb az lehetett, hogy minden csalódás, sérelem ellenére élt bennük a „nagy nemzedék” mítosza, a századelőn a konzervativizmussal folytatott harcok összekovácsolták őket, magukat és a *Nyugatot* még mindig a modern irodalom védbástyájának tartották, s ez kizárta, hogy a konzervatív (keresztény és nemzeti) programmal induló *Napkelethez* (is) csatlakozzanak.

Nemcsak a Babitscsal, hanem a Kosztolányival való együttműködés lehetősége is komolyabban felmerült 1922 folyamán, ahogy erről Tormaynak két Kosztolányihoz írt levele is tanúskodik. A szerkesztőnő 1922. október 14-én kelt levelében kereste meg Kosztolányit ajánlatával, amelyre gyors igenlő választ kaphatott, hisz két héttel később Tormay már örömmel mond köszönetet Kosztolányi „kedves bizalmáért” és segítségéért, 2-3 verset és egy Komáromy-kritikát szeretne lehozni tőle az első számban.¹⁰¹ Végül sem a versek, sem a kritika nem érkezett meg.

A *Napkelet* első számának szépirodalmi része – a hosszú előkészítés és szervezés ellenére – nem volt igazán átütő erejű: Aradi-Szabó István, Nadányi Zoltán, Berde Mária, Reményik Sándor és Vargha Gyula verseivel, Komáromy János és Molter Károly prózájával indultak. Szekfű joggal hiányolta az „élénkebb írókat”, akiket azonban egyáltalán nem vonzott az új lap: a szóba jöhető idősebbek a *Nyugat* köréhez kapcsolódtak, a 20-as években induló fiatalokat pedig inkább az európai modern mozgalmak és nem a nemzeti klasszicizmus vonzották.

Problémát jelentett az is, hogy a főszerkesztő, Tormay Cécile korábban egyetlen irodalmi csoportosulásnak sem volt tagja, így nem volt meg az a kapcsolati tőkéje sem, amelyet induló lapjánál kamatoztathatott volna. Márpedig egy lap szerkesztéséhez szinte elengedhetetlen a személyes kapcsolatoknak, ismeretségeknek a hálózata, egy irodalmi folyóirathoz való tartozás nem pusztán publikációs lehetőséget jelentett akkoriban, hanem szinte egy életformát is. (A *Nyugat* esetében például gondoljunk csak a New York vagy a Central kávéházban zajló jelenetekre: Babits még Tanner Ilonka kezét is a Centralban kérte meg!)

⁹⁹ Török Sophie naplójegyzete szerint utolsó látogatásukra Tormay Cécile-nél 1930. április 5-én került sor.

¹⁰⁰ „Élénkségre nézve igazad van. De kérdem, hol vegyem az élénkebb írókat? E tekintetben igen szorosán állunk. És ami Jusztint (?) illeti, hogy gondolja ő azokkal a személyekkel az élénkítést? Politikával? Ott egye . a. f. ... Kosztolányinak irtunk; válaszolt, ígér, nem küld. Tóth Árpád: szintén. Schöpflin: én rég akarom; Cécile kér, hogy „még ne” (isten tudja, hogy mi van e mögött); Babits: mindnyájan akarjuk, s állítólag nemsokára jön is.” Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1923. február 10., EKK G 628.

¹⁰¹ Tormay Cécile levele Kosztolányi Dezsőhöz 1922. október 14. és október 28. MTA kéziratár, Ms 4625/129., 131. (= Dér Zoltán, Levelek Kosztolányihoz 1907-36., Szabadka, Életjel, 1985.)

Talán éppen Tormay személyes kapcsolatainak hiányosságát pótlandó merült fel Kuncz Aladár és Laczkó Géza szerkesztőségének, s egyben a határok felettségre való törekvésnek a gondolata is: „*Tormay Cecil főszerkesztése alatt Pesten Napkelet címen előkelő szépirodalmi lap indul Laczkó Géza és Kuncz Aladár szerkesztésében.* - tájékoztatta Molter Károly az induló pesti lap terveiről Olosz Lajost egy 1922 novemberén kelt levelében - *Eme lap, mely úgy látszik a te és az én ízlésem szerint lesz indítandó, kéri Erdélyből Berde Mária, Tompa László, Áprily Lajos, Balogh Endre, Nagy Emma, Olosz Lajos és csekélységem bötűit.*"¹⁰²

Kuncz Aladárék szerkesztősége végül nem valósult meg, Kuncz 1923 tavaszán visszatért Kolozsvárra, ahol hamarosan átvette az *Ellenzék* irodalmi mellékletének szerkesztését. A *Napkelet*ben 1923-ban háromszor jelent meg írása, mindegyik az erdélyi irodalommal foglalkozott,¹⁰³ majd 1924-től ezt a feladatot Hartmann János és Farkas Gyula látta el. A *Napkelet* és az *Ellenzék* közti kapcsolat csak 1925-től indult meg, Makkai Sándor és Áprily közvetítésével,¹⁰⁴ Réz Gyula, Pauler Ákos, Kosáryné Réz Lola, Sík Sándor, Szekfü Gyula, Komáromy János, Vargha Gyula és Tormay Cécile írásai kerültek közlésre az erdélyi lapban.

Hamarabb és könnyebben jött létre a másik kolozsvári irodalmi lappal, a *Pásztortűzzel* a kapcsolat. Reményik Sándor 1922-23 augusztusáig volt a konzervatív lap főszerkesztője, 1927-30-ig a szerkesztőbizottság tagja, neki köszönhető, hogy a *Napkelet* indulásától kezdve kapcsolatban állt a *Pásztortűzzel*: figyelemmel kísérték és ismertették egymás írásait, kiadványait, publikáltak egymás hasábjain. A *Napkelet* már akkor számított külső munkatársként az erdélyi írókra, amikor még az elcsatolt területekkel való kulturális kapcsolattartásnak is adminisztratív akadályai voltak.¹⁰⁵ 1923-26 között az erdélyiek közül a legtöbbször Reményik és Áprily versei szerepeltek a budapesti lapban, de itt jelent meg folytatásokban Gyallay Domokos *Vaskenyéren* című regénye, első közlésként hozták le Berde Mária *Télutó* című kisregényét, amely az *Ellenzék* 1925-ös pályázatának nyertese volt, de találkozhattunk a lapban Tamási Áron néhány novellájával, Makkai Sándor, Nagy Emma, Walter Gyula, Balogh Endre, Kacsó Sándor írásaival.

Berde Mária még a 30-as évek végén is hálásan emlékezett vissza Tormay Cécile-nek az erdélyi írók iránti figyelmére és támogatására, aki már akkor „*feltételes módok nélkül nyitott ajtót az erdélyieknek*”, amikor másutt még inkább elutasításra találtak.¹⁰⁶

A *Napkelet* munkatársai közül a *Pásztortűz*ben Tormay Cécile, Bardócz Árpád, Surányi Miklós, Komáromy János, Bartóky József, Szilárd János, Vályi Nagy Géza, Vitnyédi Németh István, Réz Gyula írásai, Papp Viktor, Kállay Miklós, Kéky Lajos néhány cikke jelent meg.

¹⁰² Molter Károly levele Olosz Lajoshoz, 1922. nov. 10. (Molter Károly levelezése, Argumentum-Polis, Bp.-Kolozsvár, 1995, 97.)

¹⁰³ Nk., 1923, I., 92-94., 385-86.; II. 686-88.

¹⁰⁴ Áprily Lajos levele Kuncz Aladárhoz 1925. július (Kuncz Aladár, Levelek, Kritérium, Bukarest, 1982, 71.)

„*Kedves Aladár! Elutazásom előtt Makkaiék (akikkel azóta biztos találkoztál) közölték velem, hogy a Napkelet gárdája szeretne a Melléklet munkatársai közé lépni. Az első kéziratot – Réz Gyula versei – el is hozták Makkaiék. Jó volna, ha a becsületes közeledő szándékot érdeme szerint honorálnók s Réz verseiből, mihelyt lehet, közölnének. Mellékelve küldöm a kéziratot. Ma válaszolok Hartmann Jánosnak, s válaszómban Réznek is fogok üzeni.*”

¹⁰⁵ Tormay Cécile levele Reményik Sándornak, 1923. I. 10. PIM

¹⁰⁶ *Napkelet*, 1937. április "Az erdélyiek jó része köztudatba ment már, egyeseik éppen kegyeltjeivé váltak a magyar olvasó világnak. És csak kevesen tudják, milyen nehéz út vezetett idáig, milyen keservek, és áldozatok árán kellett kiverekedni. Volt idő, amikor az írásokkal bekopogó erdélyit a lecsúszott rokonnak kijutó előítélettel fogadták. Az elutasítás legfennköltebb formája a legmagasabb művészi színvonal megkövetelése volt, - a legmegdöbbentőbb és legmeggrázóbb pedig az a vakság, mely szent háborút hirdetett, de a valóban menthető, a szellemi kapcsolatok fenntartását és továbbépítését közönnyel hátrították el. (...) Tormay Cécile feltételes módok nélkül nyitott ajtót az erdélyieknek. Pedig nagyobb művész volt, mint oly sokan az igényesek közül. De nagyobb volt a felelősségérzetben is, mellyel akkor mégiscsak tartoztak azok, akiknek talpa alól ki nem mosta a partot az áradat."

6.2.2. Tormay Cécile szerepe a *Napkelet*ben

A *Napkelet* ötlete és a lap indításának praktikus előkészítése – mint láttuk - Klebelsberg Kuno és Zichy Rafaelné nevéhez fűződik (persze a háttérben a miniszterelnök, gr. Bethlen István állt). A folyóirat és az azt kiadó *Magyar Irodalmi Társaság* szervezésébe már 1921 nyarán belefogtak, ahogy erről levelezésük tanúskodik: támogatókat kerestek, megbeszéléseket tartottak, Tormay Cécile ekkor még nem döntött, félt a felelősségtől és a nagy igénybevételtől, mely a főszerkesztőséggel együtt jár. Pauler Ákos naplója szerint a „döntő megbeszélés” 1921. augusztus 2-5.-ig zajlott le Sárszentmihályon, a Zichy kastélyban, amelyen Zichy Rafaelné, Klebelsberg, Pauler Ákos, Szögyén-Marich, Szontagh Jenő és fia vettek részt.¹⁰⁷ És ott volt Tormay Cécile is, noha két héttel korábbi levelében Zichyné még az íróhoz húzódozásáról számolt be Klebelsbergnek: *"Cécile egyelőre még irtózik a szerkesztés felelősségétől, de azt hiszem, majd sikerül aggályait leküzdenie. Egyelőre a Bujdosó könyv második kötetén dolgozik s ebben a munkájában nem akarom zavarni mellékgondolatokkal - de mire elérkezik az idő, azt hiszem készen lesz a dolog élére állni."*¹⁰⁸

A lap ügye azonban csak a következő év nyarán vett új lendületet: 1922. június 13-án és 22-én is megbeszélésre gyűltek össze az érdekeltek, s bár Tormay májusban még mindig bizonytalankodik a főszerkesztőséget illetően,¹⁰⁹ hamarosan már fellelkesedik és teljes erővel részt vesz a lap indítása körüli munkálatokban. Júniusban már a nyomdával tárgyal a betűtípusról, júliusban megírja Paulerrel közösen a lap bevezető dialógusát, októberben munkatársakat toboroz. Ekkorra kialakul már a munkamegosztás is: Tormay a szépirodalmi részt, Horváth János a kritikait szerkeszti, Hegedüs István, aki korábban a *Magyar Asszonyt*, a *MANSZ* lapját szerkesztette, a technikai feladatok lebonyolításáért felel.¹¹⁰

A szépirodalmi rész szerkesztése kéziratok tömegének az elolvasásával járt, Szabó Mária *Napkelet*beli nekrológjában úgy emlékezett vissza Tormayra, mint aki mindig dolgozik: kéziratokat olvas vagy levelez.¹¹¹ Mindez nem lehetett túlzás, hisz a hosszabb terjedelmű művek megjelentetéséről akár a *Napkelet*ben, akár a *Napkelet Könyvtár*ában mindig Tormay döntött, ezt támasztják alá levelezése fennmaradt darabjai is.¹¹²

Másik feladata „diplomáciai jellegű” volt: ügyelnie kellett, hogy a lap munkatársai, olvasóközönsége és támogatói egyaránt elégedettek legyenek. Erről tanúskodik néhány Horváth Jánoshoz írt levele. Pethő Sándor *Világostól Trianonig* című könyve kapcsán például így érvelt: *„Legyen meggyőződve, én is tisztában vagyok, hogy a könyv „iránymű”, és pedig pártpolitikai iránymű, mely a történetírás tőgájába szeretne burkolódnia. A bírálat többszöri felemlítésénél kizárólagosan a „Napkelet” napi sajtóbeli propagandája vezetett és az a gondolat, hogy ha már a liberális sajtó agyon próbál hallgatni bennünket, legalább a még megmaradt három keresztény lap kapuit tartsuk nyitva a magunk számára, - helyesebben a „Napkelet” és a „Napkelet-könyvtár” számára. Tóth László, a „Nemzeti Újság” szerkesztője, aki kissé betegesen*

107 Pauler Ákos, Napló, OSZK kéziratár

108 Zichy Rafaelné levele Klebelsberg Kunónak, 1921. július 22. OSZK levelestár

109 Tormay Cécile levele Klebelsberg Kunóhoz, 1922. május 27., OSZK levelestár: *"Még mindig bizom benne, hogy végül találni fog egy egészen méltó főszerkesztőt - a jelenlegi designált helyett, akiben én sok kivetnivalót találok"*

110 Tormay Cécile levele Klebelsberghez 1922. VI. 26., OSZK levelestár; Hegedüs Istvánnak 1922. VIII. 25. és X. 14. MTA kéziratár, Ms 1222/ 32. és 31.

Toborzó levelet ír például Vargha Gyulának (1922. VIII. 25.), Ms 1019/324. , Harsányi Kálmánnak (1922. IX. 18.), OSZK levelestár, Kosztolányinak (1922. X. 14. és 28.), Ms 4622/129. és 131.

111 Nk., 1937. ápr.

112 Tormay levele Reményik Sándornak 1923. V. 4. PIM : Gyallay színdarabja nem megfelelő; Hegedüs Istvánnak 1923. VIII. 28. MS 1222/34 : Surányi írása nem közölhető; Hegedüs Istvánnak 1925. X. 26. Ms 1222/41: Gyallay regénye jobb, mint az előző, Szabó Mária regénye megjelenhet a Nk. Könyvtárában.

érzékeny, neheztel -, ez kifejezésre is jut lapjában. Túry Béla, aki kétszer is ajánkozott, hogy szívesen írna bírálatot szakmájába vágó könyvekről a *Napkelet* számára, - szintén neheztel. Milotay lelkében is szálka maradt a kritikánk; most Pethő is a neheztelők táborába szegődik.

*Teljesen megértem Méltóságos Uram álláspontját, viszont ne vegye rossz néven tőlem se, hogy felhívtam figyelmét a keresztény napi sajtó egyes vezetőinek velünk szembe forduló hangulatára.*¹¹³

Máskor a munkatársak érzékenykedéseire kellett ügyelnie. Galamb Sándor, aki 1923-tól a *Napkelet* kritikusa és a színházi szemle rovatvezetője, egy jelentéktelen ügy kapcsán majdnem otthagya a lapot. Tormay ugyanis azt javasolta Horváthnak, hogy Vojnovich *Szivárvány* című darabjáról ne Galamb írjon, mivel két korábbi kritikájában annyira dicsérte Vojnovichot, hogy az már más munkatársak körében felzúdulást keltett. A dolog Galamb fülébe jutott, aki felháborodottan hívta fel telefonon Tormayt, a vele szemben megnyilvánuló bizalmatlanságként fogva fel az üzenetet. A kölcsönös érzékenykedést és félreértéseket végül csak nehezen sikerült rendezni.¹¹⁴

Bár a kritikai részt Horváth János szerkesztette, ennek témaválasztásába, hangvételébe időnként Tormay is beleszólt. Ilyenek voltak például a Hatvany Lajossal kapcsolatos írások. Hatvanyval szemben Tormay olthatatlan gyűlölettel viseltetett: 1918 előtt jó viszony volt köztük, összejártak, Hatvany novellát kért és kapott Tormaytól a frissen átvett *Pesti Napló* számára, 1919 után viszont Tormay nemcsak hogy minden kapcsolatát megszakította Hatvanyval, hanem egyenesen mindenkitől ezt várta. 1923 tavaszán egy Babitscsal folytatott beszélgetés során erősen nehezményezte, hogy az író Hatvany egy cikkének megjelentetését tervezi a *Nyugatban*, függetlenül az írója által játszott (1918-19-es) politikai szereptől.

Németh László visszaemlékezésében, a *Magam helyettben* szintén leír egy olyan jelenetet, amelyben Tormay igyekszik Németh véleményét Hatvanyról befolyásolni, miután az Ady-Hatvany levelezésről írt kritikáját a *Napkelet* visszautasította. *„Tormay Cécile arra kért, hogy látogassam meg, s titokzatos célzásokat tett Hatvany emigrációbeli szereplésére. Ha én úgy tudnék mindent, mint ő, nem venném Hatvanyt védelmembe.*¹¹⁵

Nem csitult ez az ellenszenv még 1927-re sem. Hatvany 1926-ban hazatért az emigrációból még a 7 év börtönbüntetést is vállalva, s ugyanebben az évben jelent meg az *Urak és emberek* című regénye, melyben egy zsidó család sorsát követi végig több nemzedéken keresztül. Az általa ábrázolt zsidó figurák nem kifejezetten szimpatikus jelenségek, ugyanis – hogy Zsigmond Ferenc kritikájának szavaival éljünk - *„nem folyamodik az eszményítés szentimentális eszközeihez; inkább minden effélének megvetésében tetszeleg önkínzó iróniája.*¹¹⁶ Tormay a cikkhez annak megjelenése előtt néhány indulatos megjegyzést fűzött. Javasolta például, hogy a kritikus emelje ki, hogy Hatvany, *„aki rettentő, gyalázatos bűntársa volt Károlyi Mihálynak és egyik cinikus okozója a mai mérhetetlen magyar szenvedésnek – könyvében saját fájának leleplezésével akarja hazatérésének vámpénzét megfizetni.*¹¹⁷ A megjegyzés szerencsére nem került bele a kritikába, 1927-ben már a sokkal visszafogottabb hangvétel volt jellemző mindkét oldalon.

113 Tormay Cécile levele Horváth Jánosnak 1926. IV. 12. (H.J. hagyaték, magántulajdon)

114 Tormay Cécile levele Horváth Jánosnak 1926. XI. 2. és XI. 20. (H. J. hagyaték, magántulajdon)

115 Tormay és Hatvany jó viszonyáról: Tormay levele Hatvany Lajoshoz, 1915-ből, MTA kézirattár, MS392/55-56.; Babits és Tormay nézetkülönbségéről: Tormay Cécile levele Babits Mihálynak, 1923.ápr. 9.(= OSZK Fond III./1309/4. Közreadta Gaál István, IT., 1974, 2.sz., 435-46. , illetve Babits-olvasókönyv I., szerk. Sipos Lajos, Historia Litteraria Alapítvány-Korona Kiadó, Bp., 1999, 439-40.); Németh László visszaemlékezése: Németh László, *Magam helyett I.*, Püski Kiadó, Bp., 2002, 344.

116 Zsigmond Ferenc, Hatvany Lajos: *Urak és emberek I-II.*, Nk., 1927, IV., 358.

117 Tormay Cécile levele Horváth Jánosnak 1927. III. 12. (H.J. hagyaték, magántulajdon)

Egyébként Tormay nem élt vissza főszerkesztői hatalmával, bár vétőjogát bizonyára gyakorolta néhányszor, inkább az új kezdeményezések támogatója, mint gáncsolója volt. Örömmel fogadta Németh László által javasolt irodalmi pályázat ötletét is, az *Emberi Színjátékot* pedig az első három fejezet alapján elfogadta közlésre. Így emlékezett vissza rá Halász Gábor is, aki 1926-32-ig volt a *Napkelet* munkatársa: „*a fiatal mohóságnak, amely a legkülönfélébb témákat akarta cikkeiben gyümölcsöztetni, sohasem vetett gátat (...), hagyta, hogy ki-ki a maga rögeszméit kergesse. Bízott bennünk és ránk bízta a többit.*”¹¹⁸

Tormay saját írással csak ritkán jelent meg a lapban, és műveit dicsérő lelkes kritikákat sem íratott a munkatársakkal. A szerkesztés gondoljai és a MANSZ vezetése egyébként el is vonták az írástól: a 20-as években inkább csak fordításokra és néhány cikk megírására jutott ideje: 1926-ban jelent meg *Fioretti* fordítása, 1930-ban a Szt. István, Imre és Gellért legendáit tartalmazó *Kis magyar legendárium* és az *Intelmek*. A 30-as években igyekezett visszatérni a szépirodalomhoz: 1929 nyarán fogott hozzá, hogy régi tervét, egy, a tatárjárás korában játszódó történelmi regény megírását megvalósítsa. Az íráshoz általában Nádudvarra, testvére birtokára vonult vissza, Pestre csak időnként jött fel ügyeinek intézésére. Egyre gyakrabban betegeskedett, többször volt szanatóriumban. Ugyanakkor a MANSZ ügyei is lefoglalták, 1926-ban örökös elnökké választották, ami sok kötelezettséget rótt rá: „*Én holt fáradt vagyok. Szombaton érkeztem, d. u. gyűlés. Vasárnap reggel utaztam Kiskunhalasra. Délután értem oda. 6 órakor a színházban ünnep. Beszédet mondtam. Este társasvacsora – beszédet mondtam ott is. Hétfőn d. e. 12 látogatást tettem, délben utaztam; 5 órakor Bajára értem; rögtön a gyűlésterembe hurcoltak és sokak szerint életem egyik legszebb beszédét mondtam el. - Kedden megnyitottam a MANSZ-kiállítást, este 7-kor értem Pestre...Mécs László tréfásan szokta mondogatni: „Mi négyen utazunk a legtöbbet Európában: Bethlen, Benes, Tormay és Mécs.*”¹¹⁹ A *Magyar Asszonyok Lexikona* szerint Tormay mintegy 3000 beszédet mondott 1931-ig.

Élete utolsó éveiben még egy fontos közéleti feladat hárult rá: 1935. május 22-én Laval, francia külügyminiszter javaslatára Tormay Cécile-t beválasztották a *Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságába*. Ez a 15 tagú bizottság az 1920-ban alapított *Nemzetek Szövetségének (Népszövetségnek)* az egyik állandó bizottsága volt, 1922. május 15-én hozták létre. A bizottság tagjai főként egyetemi tanárok voltak, köztük Bergson, Einstein, Mme Curie. Évente egyszer üléseztek, tudományos és művészeti kérdésekkel foglalkoztak. Megalakulásuk évében a szellemi élet általános helyzetéről rendeztek ankétot. Tájékozódásul kérdőívet küldtek el az egyes országok akadémiainak, egyetemeinek és tudományos intézeteinek. A válaszokat összegezve javaslatokat tettek a kormányoknak a szellemi élet segítésére. Munkájukat a továbbiakban három albizottságban végezték: a bibliográfiai egy egyetemes repertórium kiadásán és a nemzetközi folyóiratcsere biztosításán munkálkodott, az egyetemek együttműködését elősegítő bizottság az egyetemi oklevelek nemzetközi elismerését és a tanár- és diákcsere szorgalmazta, a harmadik albizottság pedig a szellemi tulajdon jog védelmével foglalkozott. Tormayt Mme Curie helyére választották meg, két alkalommal, 1935-ben és 1936-ban vett részt a bizottság munkájában: tárgyalt a magyar tudományos kiadványok ügyében a román és cseh küldöttel, foglalkozott a tanárok külföldi utaztatásával, múzeumok közti kapcsolatokkal, a szerzői jogok és a tankönyvrevízió kérdésével.¹²⁰ Máskor a külföldi vendégek fogadásával volt elfoglalva. A genfi székhelyű bizottság - francia javaslatra - 1936-ban ugyanis Budapesten tartotta éves megbeszélését, melynek témája a humanizmus volt. Az ülészakot az MTA dísztermében nyitották meg: az egybegyűlteket Hóman Bálint oktatásügyi miniszter

118 Halász Gábor, Emlékezés a szerkesztőnőre, Nk., 1937, 338.

119 Hankiss, 1939, 178.

120 Hankiss, 1939, 216.

távollétében Winkler István közlekedésügyi miniszter üdvözölte, majd beszédet mondott József főherceg mint az *Akadémia* elnöke, Paul Valéry, költő, a bizottság elnöke, Ojetti, a római egyetem tanára és Tormay Cécile mint a szervezet magyar tagja. Ezután a főpolgármester meghívására ebéd következett a Gellért Szállóban, délután tanácskozás, este a közoktatási miniszter fogadása a városligeti Gerbaud-ban. Másnap, június 9-én ülés, este díszelőadás az Operaházban. Június 10-én délután a magyar PEN klub a Fészek klubban látta vendégül a tanácskozáson résztvevő írókat, köztük Capeket, Thomas Mannt, Valéryt, Duhamelt. Június 11-én, Úrnapján munkaszüneti nap volt, a tanácskozás résztvevői ezért Esztergomba kirándultak. Másnap újabb ülés, filmbemutató és villásreggeli a Palatinus Szálló teraszán. A tanácskozás június 13-án ért véget, Hóman Bálint, József főherceg és Paul Valéry zárszavával.

Tormay -egyre súlyosbodó betegsége ellenére- vállalta Magyarország nemzetközi képviselőjét, a *Szellemi Együtműködés Bizottságában* betöltött pozícióját is „nemzeti munka”-ként fogta fel, akár a *MANSZ* vezetését vagy a *Napkelet* szerkesztését, s emellett rohamtempóban igyekezett megírni regényét, az élete fő művéül szánt *Az ősi küldöttet*. Az ügy annál is sürgősebb volt, mert 1936-ban felterjesztették Nobel-díjra, s utolsó könyvének németre fordítása szinte a megírással párhuzamosan történt.

Mindezek ellenére a *Napkeletben* folyó munkát mindvégig figyelemmel kísérte, a végső szót minden döntésnél ő mondta ki.

6.2.3. A *Napkelet* arculatának kettőssége

A *Napkelet* alapvetően két fő részre oszlott: a lap első felében verseket, novellákat, regényrészleteket, néha tanulmányokat találunk, a második rész a kritikákat hozta. Az *Elvek és művek* rovatba az aktuálisan megjelent, elsősorban szépirodalmi kiadványokról szóló kritikák kerültek, a *Szemle* színházi előadásokkal, kiállításokkal, hangversenyekkel, esetenként egy-egy külföldi íróval vagy jelenséggel foglalkozott, külföldi és belföldi folyóiratokból tallózott, végül az *Apró cikkek* rövid közleményei általában tudományos érdekességekről vagy felfedezésekről szóltak.

Még a felületes olvasónak is rögtön feltűnik a két rész közti színvonalkülönbség: hiába fáradozott Tormay Cécile, a szépirodalmi rész rendre elmaradt a kritikai mögött. Ennek egyik oka kétségtávol a leadott írások minősége volt, másrészt tekintettel kellett lenni a heterogén olvasóközönség igényeire is. A *Napkelet* ugyanis egyszerre akart tanítani és szórakoztatni, tudományos cikkeket, időnként történeti forrásokat közölni és a „keresztény úri asszonyok” számára délutáni olvasmányt nyújtani. A megrendelők jó részét ugyanis a *MANSZ*-tagok adták, akiknek ízlése nem egészen esett egybe a Szekfü-féle tudósokéval. A helyzetet – nem minden önirónia nélkül – Horváth János így jellemezte: „Közönségünk legalább két réteg: 1./ magunkfajta 2./ vidéki úri hölgyek. Egyik a másik olvasmányát nem veszi be egyelőre, bár azt hiszem akad mindkettőnek való: De kölcsönös elégedetlenség árán is, adni kell mind a két félből. Vidékiek panasza: magas. A jövő számban kapnak novellát dögivel.(...) Véleményekre kezdek mit sem adni. Egyik: Bartóky novella rossz, műkedvelő dolog; másik: elsőrendű remek (magam szerint is kitűnő). Egyik: csak Pauleré ne volna benne, magas; másik: (te): kitűnő. Egyik: tanáros, másik: örvendetes komolyodás. És így tovább: élénk, nem élénk; változatos, túlszűfolt; jó vers, rossz vers.”¹²¹

Míg Tormaynak a szépirodalmi részben a színvonalért kellett küzdenie, Horváth Jánosnak a kritikai résszel könnyebb dolga volt: a *Napkelet* munkatársai között találhatjuk a kor több jelentős tudósát: Pauler Ákost, Szekfü Gyulát, Brisits Frigyet, Eckhardt Sándort – hogy csak a legismertebbeket említsem. Mi ennek a különbségnek az oka?

121 Horváth János levele Szekfü Gyulához, 1922. febr. 10., EKK, G 628.

A szakirodalom ezt a jelenséget általában azzal intézi el, hogy ez Horváth János tekintélyének és kapcsolatainak köszönhető. Valóban, Horváth a *Napkelet* indulásakor már elismert tudós, 1903-23-ig az *Eötvös-kollégium* tanára, a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*nak alapító tagja, 1911-18 között titkára, 1923-tól a budapesti egyetem tanára.

A *Napkelet* első számának kritikai rovatát lapozgatva feltűnik, hogy Horváth azt szinte teljesen egykori kollégiumi társaival íratta tele. Talán nem érdektelen felsorolnunk a szerzőket és műveket, hisz ez némi képet ad az induló lap munkatársairól, illetve szellemiségéről. Közvetlenül programadó cikke, az *Új közlés felé* után következik Kodály *Nagyszalonta népdalkincse* című írása, amely két kiadvány tartalmát hasonlítja össze. Az egyik a *Kisfaludy Társaságé*: Arany János még 1874-ben leírta a Nagyszalontán hallott és még emlékezetében élő mintegy 150 dalt. A másik kötet anyaga Kodály 1916-os ugyancsak nagyszalontai gyűjtésének eredményét tartalmazza. Érdekessége, hogy az Arany-féle dalokat ekkora már senki sem ismerte, ennek okát Kodály abban látta, hogy azok nem népdalok voltak, hanem a földműves sorban élő köznemes által kedvelt dalok, melyek divatja gyorsabban változik, mint a népdaloké. Ezután Kuncz Aladár *Riedl Frigyes hagyatékából* című írása következett. Galamb Sándor és Brisits Frigyes egy-egy kritikája után Szabó Miklós írt Pauler Ákos Aristoteléséről, ezután M.N. szignóval két újabb Horváth-cikk: az *Anthologia Hungaricáról*, illetve *Az ember tragédiájának új* (Mészöly Gedeon-féle) kiadásáról szóló. (*Az Anthologia Hungarica* a lipcsei *Insel Verlag Bibliotheca Mundi* sorozatának legújabb darabja, válogatás a magyar irodalomból a középkortól a XX. századig, Gragger Róbertnek, a berlini egyetem tanárának munkája. A *Napkelet* majd a későbbiekben is mindig igyekezni fog hírt adni a magyar vonatkozású külföldi kiadványokról.) Szekfű Gyulának *A magyar bortermelő lelki alkatáról* szóló művét Sz-t ismertette. Az *Elvek és művek* rovatot Horváth Bartóky Józsefről írt kritikája zárta. A *Szemle* rovatban Galamb Sándor mellett Kuncz Aladár és Farkas Gyula cikkével találkozhatunk, az *Apró cikkekben* Tolnai Vilmoséval és Pais Dezsőével.¹²²

Az *Eötvös-kollégisták* jó része később is a lap munkatársa marad: Szekfű, Eckhardt Sándor, Kerecsényi Dezső, Pais Dezső, Kastner Jenő, Farkas Gyula, illetve később szintén Horváth János közvetítésével került a laphoz Halász Gábor, Szerb Antal vagy Fábrián István. Néhány kivétel is akadt. Kodálynak még egy cikke jelent meg a *Napkeletben*, *A máramarosi oláh népzene* című, amely a Bartók által gyűjtött anyag müncheni kiadása kapcsán beszél az összehasonlító zenetudomány fontosságáról.¹²³ Kapcsolata a lappal ezután megszakadt, talán azért, mert kerülni akarta a „kurzussal való együttműködés” látszatát, hisz 1919 őszén a tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt (a zenei direktórium tagja volt) fegyelmi eljárás alá vonták, és 1921 szeptemberéig szabadságolták, s kellett még néhány év, ahogy a többiek esetében is, hogy mindez jelentőségét veszítse. A másik ok az időhiány lehetett. Nemcsak a *Napkeletbe* nem írt, Gellért Oszkár 1925-ös felkérését is elutasította: „Sajnálom, de nem vállalhatom, hogy rendszeresen írjak a Nyugatba. Annyi zenei munka vár rám, hogy alig győzöm azt is. Meg aztán 10 év előtt az nyomta néha a tollat a kezembe, hogy annyi zöldséget írtak össze zenéről. Ma már lényegesen jobb a helyzet, és olyan essayisták mint Tóth és Szabolcsi fölöslegessé teszik hogy én is rágyam a tollat.”¹²⁴

122 Kodály Zoltán, *Nagyszalonta népdalkincse*, Nk., 1923. 1., 84-85.; Kuncz Aladár, *Riedl Frigyes hagyatékából*, 85-86.; Galamb Sándor, *Komáromi János: Esze Tamás mezítlábas ezredese*, 87.; Brisits Frigyes, *Madai Gyula: Gondolatok szárnyán*, 87.; Szabó Miklós, *Pauler Ákos: Aristotelés*, 87-88.; M.N., *Anthologia Hungarica*, Sz-t, Szekfű Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata*, M.N., *Az ember tragédiájának új kiadása*, Horváth János, Bartóky József, Galamb Sándor, Gárdonyi Géza, 90-91.; Kuncz Aladár, *Erdélyi Irodalom*, 92-94., Farkas Gyula, *Legújabb német líra*, 94-95.; Tolnai Vilmos, *Arany és a szellemidézés*, 95.; Pais Dezső, *Régi magyar női nevek*, 96.

123 Kodály Zoltán, *A máramarosi oláh népzene*. (Béla Bartók *Volksmusik der rumänen von Maramures*, München, 1923.), Nk., 1923, II., 657-59.

124 Kodály Zoltán levele Gellért Oszkárnak, 1925. XI. 8. előtt (Kodály Zoltán levelei, szerk. Legány Dezső, *Zeneműkiadó*, Bp., 1982., 67.)

Kuncz Aladár szintén elmaradt a *Napkelet*ből, ami érthető, hisz maga is lapszerkesztő lett: 1923 tavaszán visszament Erdélybe, ahol a kolozsvári *Ellenzék* irodalmi mellékletét szerkesztette. Szekfű Gyula csak 1927 végén hagyta el a lapot, amikor szerkesztésében megindult a *Magyar Szemle*, mely hamarosan a tudományos írások tekintetében a *Napkelet* vetélytársa lett. Az Eötvös-kollégisták jó része viszont fenntartotta kapcsolatát a *Napkelettel*, még Horváth János 1926-os kiválása után is.

Persze nemcsak Horváth János személyének volt köszönhető az a helyzet, hogy tudósokkal annyival jobban el volt látva a *Napkelet*, mint írókkal, hanem ez azzal is összefüggött, hogy a tudományos élet sokkal jobban át volt politizálva, mint az irodalmi. Míg egy író akkor vált a közfelfogás szerint igazi íróvá, ha közölt tőle valamit a *Nyugat*, egy szaktudós számára ez inkább egy szakmai öngyilkossággal ért volna fel. Különösen a történelem és az irodalomtudománnyal szemben volt nagyon erős az az elvárás, hogy erősítse a nemzeti öntudatot, márpedig ezt egy „kozmpolita” lapnál nem igen lehetett megtenni. Ha valaki tudományos karrierre vágyott, be kellett tartania bizonyos íratlan szabályokat, mert ha nemzetietlen hírbe került, annak további pályája szempontjából komoly következményei lehettek. Így a századforduló szellemi életében egy különös megosztottság alakult ki: a modern irányzatok hívei csak a szépirodalomban, illetve a tudományos élet olyan területein, mint a filozófia, pszichológia vagy a szociológia tudtak teret nyerni, vagyis ott „*ahol a hivatalos, céhes tudomány alig rendelkezett komoly hagyománnyal*”, az irodalomtudományban és a történettudományban viszont nem.¹²⁵ Az 1910-es években fellépő volt Eötvös-kollégisták sorsa is ezt példázza: „*Azok a kollégisták, akik az irodalom felé orientálódtak, előbb vagy utóbb, de hamarosan többnyire a Nyugatnál kötöttek ki (Balázs Béla, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, különböző vargabetűk után – és előtt - Szabó Dezső, később Gyergyai Albert és mások.) Akik viszont a szaktudományok felé fordultak, s a tudományt választották hivatásul, szükségképpen a hivatalos tudomány konzervatív intézményeibe épültek be, s ezeket a „céhes” kereteket igyekeztek, a konzervativizmuson belül, új tartalommal, korszerűbb szemléleti és módszertani tájékozódással megújítani.*¹²⁶

Hogy milyen veszélyes volt egy korabeli, különösen fiatal tudós számára nemzetietlen hírbe kerülni, és hogy ezzel összefüggésben mennyire áthidalhatatlan volt a szakadék a *Nyugat* gárdája és a fiatal tudósnemzedék között, azt jól mutatja Szekfű Gyula példája.

Szekfűt 1905-ben avatták doktorrá. Ezután a *Magyar Nemzeti Múzeum* kéziratári és levéltári osztályán könyvtári gyakornok, majd a levéltár kötelékébe került. Valószínűleg Tagányi Károly közbenjárására került ki Bécsbe, ahol 1908 őszén alkalmazták a Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivben. Itt Károlyi Árpád közvetlen munkatársa lett. 1912-ben Bartoniek Géza, az *Eötvös-kollégium* igazgatója az elhunyt Mika Sándor történész helyére Szekfűt hívta meg, aki azonban a magyarországi történettudomány elmaradottságára és a pesti vezető történészgarnitúrával szembeni ellenérzéseire hivatkozva elutasította az ajánlatot.¹²⁷

De hiába maradt Bécsben, a magyarországi tudományos és közélet visszásságaival így is szembe kellett néznie. 1913 novemberében jelent meg a *Száműzött Rákóczi* című könyve, melyből hamarosan országos botrány kerekedett.¹²⁸ Szekfű írásában csak arra tett kísérletet, hogy a fejedelemtől és történelmi szerepéről kialakított teljesen idealizált képet a kutatások fényében némileg korrigálja, bírálói azonban a nemzeti érzés elleni

125 Lackó Miklós, *Az ifjúkonzervatívok és az ellenkultúra*, Világosság, 1993. 3., 40.

126 Lackó Miklós, *Korszellem és tudomány*, Gondolat Kiadó, Bp., 1988, 21.

127 Dénes Iván Zoltán, *A „realitás” illúziója*. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976., 21.

128 *A Száműzött Rákóczi* körüli vitákat részletesen ismerteti Dénes Iván Zoltán *A „realitás” illúziója*. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója című könyvében, Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. A továbbiakban Dénes I. Z. Én csak néhány, a mi szempontunkból érdekes eseményt és cikket emelek ki, célom nem a többéves vita részletes ismertetése.

támadásként fogta fel ezt a törekvését. Márpedig a korszak uralkodó elvárása a tudománnyal és az irodalommal szemben is az volt, hogy szolgálja a nemzeti érzést, erősítse a magyarság öntudatát. Szekfű a tudományos kutatást függetleníteni akarta a politikai szempontoktól, ami a korszak viszonyai között lehetetlennek bizonyult.

A könyvét ért első heves támadás a *Magyarország* 1914. március 17-18.-i számában jelent meg *Az elzüllött Rákóczi* címmel. A cikk azzal vádolja Szekfűt, hogy írása nem tudományos, hanem politikai mű, célja a kuruc hős és a függetlenségi ideálok lerombolása. Ahhoz, hogy megértsük, hogy miért tekintettek egy szaktudományos munkát politikai célzatúnak, tudnunk kell, hogy Rákóczi alakja és történelmi megítélése e korban rendkívül átpolitizált volt. Az 1905-06-os kormányválság és a darabont kormány bukása után a nemzetgyűlési választásokon a *48-as Függetlenségi Párt* abszolút többséget szerzett. A Wekerle-kormány miniszterei viszont 67-es politikát folytattak. A közvélemény előtt nehéz volt igazolni a velük való együttműködést, az eddig oly hevesen hirdetett célkitűzésekről való lemondást. A valóság elfedésének egyik eszköze volt a Rákóczi-kultusz felélénkítése: Rákóczi rehabilitálását törvénybe foglalták, hamvait 1906-ban hazahozták Magyarországra.

A napi sajtó mellett az Akadémián, társadalmi szervezetek gyűlésein, sőt a parlamentben is támadták a könyvet. Polónyi Géza március 18-i interpellációjában Szekfű írásáról azt állította, hogy „*újabb fegyver a magyarság nemzeti ellenségei kezében, hiszen nemcsak gyengíti a magyar nemzeti öntudatot, hanem szinte kínálja a történelmi jog semmibe vételéhez az érvet: nemhogy a magyarság nem, de még legnagyobb hősei sem kiválóak.*”¹²⁹

Nemcsak a szerzőnek, de még az *Akadémiái Kiadó* sorozatát szerkesztő Riedl Frigyes irodalomtörténésznek is védekeznie kellett a támadásokkal szemben, annál is inkább, hisz Thaly Kálmán által kiadott kuruc költemények hitelességét annak idején ő kérdőjelezte meg először. A botrány országosra dagadt, ugyanakkor működésbe lépett az ellentábor is. Szabolcsi Lajos visszaemlékezése szerint Riedl és Szekfű védői (Császár Elemér, Király György, Baross György, Gragger Róbert, Horváth János, Angyal Dávid, Goldzieher Ignác) a Continental Szálló különtermében tartották megbeszéléseiket. Gragger Róbert vállalta, hogy ügyük mellé állítja Andrássy Gyulát, Horváth János aláírásgyűjtésbe fogott a tudományos és irodalmi élet képviselői között, Szabolcsi feladata a sajtó megnyerése volt. *A művelt magyar olvasóközönséghez!* című írás április 29-én jelent meg 45 aláírással több napilapban, köztük *Az Újságban*, a *Világban* és a *Budapesti Hírlapban*.¹³⁰ Az aláírók között találhatunk egyetemi tanárokat (Gombócz Zoltán, Bleyer Jakab, Angyal Dávid, Melich János, Riedl Frigyes, Szinnyi József), történetírókat (Károlyi Árpád, Tagányi Károly, Miskolczy Gyula) és középiskolai tanárokat (Pintér Jenő, Bartalis József, Török Pál).¹³¹ Angyal Dávid, egyetemi tanár Szekfű védelmében a *Pesti Naplóban* nyilatkozott, az *Estben* több akadémikus köztük Károlyi Árpád, Andrássy Gyula, Takáts Sándor szólott hozzá a vitához.¹³²

Szekfű számára az „igazi veszély”-t az jelentette, hogy a „másik oldalról” is jöttek pártfogó hangok, mivel „*Gábor Andor, Hatvany Lajos, Schöpflin Aladár és Bölöni György – egy ideig – az ifjú tudóstól remélték a romantikus nacionalista illúziók következetes leleplezését, a valóság-hű történettudomány hazai kiművelését.*”¹³³ Amikor Schöpflin is elismerő kritikája megjelent a *Nyugatban*¹³⁴, Szekfű barátai és tanárai nem győzték figyelmeztetni, hogy óvakodjon a *Nyugattól*. *Eötvös-kollégiumi* társa, Lukács

129 i.m. 96.

130 Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő*, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1993, 162.

131 Az aláírók listáját közli Dénes I. Z., 100.

132 *Pest Napló*, 1914. III. 26.; *Est*, 1914. III. 29.

133 Dénes I. Z., 40.

134 Schöpflin Aladár, *A Szekfű-ügy*, *Nyugat*, 1914, 7. sz.

Károly például így figyelmeztette: *“De megállj csak, Schöpflin Is a Nyugat oly kompromitálólólag rángatnak befelé, hogy egyszer csak azon veszed észre magad, hogy közöttük vagy. El lehetsz készülve egy „20. századi” panegyrisre is (nem éntőlem, ne félj!) és ahhoz mit szól majd Angyal és Károlyi? Úgy jársz, mint a püspököd, Ottokár, akit szintén a Világ dicséretei juttatták indexre és a legsoványabb főpapi kosztra.”*¹³⁵

Ugyanezen a napon érkezett Angyal Dávid levele, melyben Schöpflin cikkére utalva megjegyzi: *„úgy látom, hogy Ön e körökben „gut angeschrieben”. Sebaj! Önt azért nem kevésbé becsülöm és szeretem.”*¹³⁶ Szekfű siet mentegetőzni: *„Azt hiszem különben, hogy a Nyugat dicsérete óta (még nem olvastam) a Karban kilátásaim aligha gyarapodtak, ellenkezőleg csak estek. Pedig ártatlanul jutottam a Nyugatba, Schöpflin nemcsak nem ismer, de még csak nevemet sem hallotta azelőtt, hogy a könyvön olvasta.”*¹³⁷

Szekfű néhány nap múlva levelet kapott Schöpflintől: a Nyugat szerkesztősége megbízásából kéri fel Szekfűt egy Mika Sándorról szóló visszaemlékezés-szerű cikk megírására. (Mika Sándor 1912-ben halt meg, Szekfűnek tanára és támogatója volt, az ő emlékének ajánlotta a Száműzött Rákóczit is.) *“Nem tudom, mai elfoglaltsága és hajlamai mit szólnak ehhez az ajánlathoz – folytatja Schöpflin - , de kérem, tekintse Nyugat-beli barátaimtól a kérelmet, tőlem pedig a közvetítés elvállalását ama figyelem és tetszés jelének, amelyet Rákóczi-könyve köztünk, írók közt keltett.”*¹³⁸

Szekfű nagyon udvariasan bár, de elutasította az ajánlatot.¹³⁹ Schöpflin megértően reagál: *„Önnek munkáját, s talán az egész történelmi perspektívát, melyet ez a könyv nyit, bizonyos körök rossz szemmel nézik, s ha nem is nyilvánosan bántják, s Önnek nem áll érdekében, hogy a súrlódási felületet azzal is nagyobbítsa, hogy egy a hivatalos irodalmi és tudományos körök által proskribált folyóiratba ír. Hogy ez szörnyűséges bűn, azt a magam bőrén tapasztalom úgyszólván napról-napra. Tudósnak, aki a mi viszonyaink között meg nem élhet munkájának hivatalos támogatása nélkül, még óvatosabbnak kell lenni, ha nem akarja, hogy légszivattyú harangja alá állítsák és kiszívják felőle a levegőt.”*¹⁴⁰

Nemcsak Schöpflin (akinek nagy sérelme volt, hogy az egyetemi magántanárságra hiába pályázott), de Szekfű is megtapasztalhatta a saját bőrén, hogy milyen következménye lehet, ha egy tudós nemzetietlen hírbe keveredik: a könyve körül márciusban kirobbant vita miatt ugyanis ajánló - az ő tudtával és beleegyezésével – visszavonták az akadémiai tagságra való felterjesztését. A Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara pedig óvatosságból csak 1915. december 9-én (majdnem 2 évvel a kérelem beadása után) hozott döntést a magántanári kinevezéséről. Persze nem volt véletlen ez a késlekedés, jobbnak látták, hogy csak a Rákóczi-könyv keltette botrány lecsillapulása után tárgyalják Szekfű kérelmét. A dolog így sem ment teljesen simán, hisz a 13 tagú bizottságban ott volt Ballagi Aladár is, Szekfű egyik leghevesebb ellenfele, aki azt akarta elérni, hogy Szekfű ne a kért korszakból, hanem a magyar középkorból habilitáljon. Méhely Lajos, zoológia professzor a habilitáció elhalasztását szorgalmazta, Négyesy a kijelölt témakört csak a XVI-XVII. századra korlátozta volna, a kért tárgykörből kikapcsolva a vitatott XVIII. századot. Szerencsére a józan ész –

135 Lukács Károly levele Szekfűhöz, 1914. II. 5., EKK, G 628.

136 Angyal Dávid levele Szekfűnek, 1914. II. 5. EKK, G 628.

137 Szekfű Angyal Dávidnak, 1914. II. 9., MTA kéziratár, Ms 804/263.

138 Schöpflin levele Szekfűnek, 1914. II. 17., EKK, G 628. (= Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.)

139 Szekfű levele Schöpflinnek, 1914. II. 22., OSZK levelestár (= Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.)

140 Schöpflin levele Szekfűnek, 1914. II. 25. EKK, G 628.(= Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.)

főleg Bleyer Jakabnak és Angyal Dávidnak köszönhetően – győzött, és Szekfű végül megkapta magántanári címet a XVI-XVIII. századra.¹⁴¹

Az egyetem döntése újra felélesztette a “Szekfű ügyet”, de a harc már korántsem volt olyan heves, mint 1914-ben. Szekfű védekezésül 1916 tavaszán kiadta a *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* című könyvét, melyben ismételten tagadta az ellene felhozott vádakat.¹⁴²

A Szekfű-ügynek csak legfontosabb eseményeit ismertetem, de úgy gondolom, hogy ez is bőségesen elég ahhoz, hogy bizonyítsa azt az állítást, miszerint az 1910-es években lehetetlen lett volna, hogy egy fiatal tudós a *Nyugat* vagy más nemzetietlen hírében álló laphoz vagy csoportosuláshoz kapcsolódjon anélkül, hogy ez egyben ne jelentse tudományos karrierje végét is.

A kétéves harc közelebb hozta Szekfűt a nyugatosokhoz, különösen Schöpflinhez és Babitshoz, Schöpflin a Rákóczi-botrány miatt Szekfűt egyenesen sorstársuknak tekintette: úgy gondolta, hogy ez az eset világosan megmutatta, hogy a politika nemcsak a szépirodalomba, de a tudományba is bele akar szólni.¹⁴³ Szekfűt pedig ez idő tájt komolyan foglalkoztatta a gondolat, hogy a meglevő két tábor mellé egy, a kettő közt félúton elhelyezkedő harmadikat kellene létrehozni, melynek egyaránt tagjai lehetnének a reformkonzervatív fiatal tudósok és a *Nyugat* legjobbjai. Horváth János ezt nem tartotta kivihetőnek: „*A két csoport 3-ra osztása aligha lesz valaha lehetséges. Én általában félek a csoportosulásoktól; úgy látom, csak aki egyedül van, az maradhat tiszta (l. Károlyi <Árpád>). Sch(öpflin) is B(abits) is kitűnő, okos, derék ember, de én tudom, hogy másfélék vagyunk. Teljes bizalommal ők énvelem sohasem társulnának.*”¹⁴⁴

Szekfű nemcsak Horváthnak, hanem másik jó barátjának, Lukács Károlynak is felvetette ezt az ötletét. Lukács 1916 novemberi levelében szintén kivihetetlennek tartja a tervet: „*Te ebben a földet rengető debacleban még tudsz derűsen álmodozni! Hogy Hatvány és Horváth valaha egy ceneclumban lesznek és én is ott, ... Na, én ugyan jól odaillenék Gyulai lapjának bírálói közé!*”¹⁴⁵

Szekfű és a *Nyugat* kapcsolata újabb lendületet vett 1917-ben, amikor Fenyő Miksát megválasztották a *GYOSZ* ügyvezető igazgatójának, s ezért helyét a *Nyugat* szerkesztőségében Babits Mihálynak adta át. Babits az első időkben még nyilván arra számított, hogy jelentős beleszólása lesz a lap szerkesztésébe, tervei között szerepelt a *Nyugat* kritikai részének megreformálása, illetve tudományos igényű esszékkel való kibővítése. Szívesen látta volna e célból a munkatársak között a reform konzervatív fiatal tudósokat. 1917 nyarán személyesen is felkereste Szekfűt:

„*Múlt hóban itt (Székesfehérvárott) járt Babits Mihály, meglátogatott mint kartársát közmegegyezésben. Együtt voltunk két délután. Nagy hibája, h. nem iszik. De kitűnő férfit. Csak ne ülne fel nemzetközi (és nemzeti) demokratáinak. Azt mondta, hogy ő és Schöpflin egyszer külön folyóiratot akartak, kiadó feltételül kötötte ki, h. tudományos kritika legyen benne, de ők nem találtak lámpással sem tudósokat. B. szeptemberben átveszi a *Nyugat* szerkesztését, s azt mondja, hogy a kezdő erotikus novelláktól meg fogja szabadítani. (Ha tudja.) Újabb felszólítás belépésre, mit köszönettel fogadtam.*”¹⁴⁶

Az ajánlat még fél év múlva is beszédtema volt köztük, ahogy erről Schöpflin egy 1917. decemberi levele is tanúskodik: „*Ma a *Nyugat*nak Babits is szerkesztője. Szívesen vonnók körünkbe a fiatalabb tudós-generáció tehetségesebbjeit, s hogy ez eddig kevésbé sikerült, annak éppen az illetők elfogultságából, rossz értesültségéből, vagy más, egyéni*

141 Dénes I. Z., 104-105.

142 Szekfű Gyula, *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?*, Dick Manó Kiadása, Bp., (é. n.), 1916.

143 Schöpflin, *Aforizmak a Szekfű-ügy körül*, Ny., 1916, 503-08.

144 Horváth János Szekfűnek, 1916. május 21. EKK G 628.

145 Lukács Károly Szekfűnek, 1916. november 2. EKK G 628.

146 Szekfű Horváth Jánosnak, 1917. augusztus 8. Idézi Lackó, *Korszellem és tudomány*, Gondolat Kiadó, Bp., 1988, 42-43.

okaiból való tartózkodása volt az oka. Nézetem szerint ezt rosszul teszik a köz érdekében, mert az ő közreműködésükkel lehetne jobban segíteni a Nyugat leggyakrabban szemére vetett hibáin, olyan revuet csinálni belőle, amilyenre szükség van.”¹⁴⁷

Úgy tűnik Szekfű komolyan fontolóra vette az ajánlatot, Horváth János viszont határozottan elutasította. „a Nyugathoz én nem megyek. Olyan felfogással ő róluk, amilyennel én vagyok, közjük nem állhatok be. Ez azonban egyáltalán ne befolyásolja a te elhatározásodat. Ostobaság volna, hogy megnémulj. A nyilvánosság minden esetre szükséges. (...) Vedd magad mellé Eckhardot, Némethet, ezekben van munkakedv és ami fő: ambíció; s őket kritikai (erkölcsi) szempontok aligha tartanák vissza a Nyugattól. Példa lehet Schöpflin. Ő csak azóta ír igazán, mióta a Nyugatnál van.”¹⁴⁸

Végül Szekfű mégsem ment a Nyugathoz, maradt a meglévő konzervatív lapokban való publikálás lehetősége, amely pedig szükségszerűen alkalmazkodást jelentett az általa, illetve Horváth János által is bírált konzervatív tudományosság elvárásaihoz. Így kézenfekvő volt, hogy a legideálisabb megoldást számukra egy saját lap indítása jelentené. Az ötletről Szekfű már 1916 folyamán említést tett barátjának, Török Pálnak: „Horváth János Szerbiában van benn. Ha sikerül, és vége lesz a háborúnak, csinálunk egy független tudományos folyóiratot vele, reád is számítunk. Annyira független lesz, hogy közönségre sem számítunk (...) Csak kritika lesz. De szintén magunk között marad a háború végéig.”¹⁴⁹

Egy ilyen tudományos laphoz azonban sok pénz kell, amit jól tudtak az “álmodozók” is: „Schöpflin (...) Kérdi, mi van azzal az “orgánummal”, amelyet, hallomására szerint, közösen terveztünk. Te tudod, hogy mi van vele, sőt azt is, hogy mi lesz. Ahhoz pénz kellene, ami nincs, s nem is lesz. Azután szerkesztő kellene. Ki? - én nem. Munkatárs kellene, de nagyon kevés, de még tán azt a keveset sem lehetne összeszedni.”¹⁵⁰

Így érthető, hogy örömmel fogadták Klebelsberg tervét egy új lap indításáról, ahol úgy tűnt, ha némi alkalmazkodás árán is, de megvalósíthatják terveiket. Klebelsberg Szekfűhöz írt levelében egy inkább tudományos, mint szépirodalmi lap terveit vázolta fel, melynek anyagi háttere is biztosított: „A folyóirat hozna regényeket, novellákat, elvétele (!) verseket, azután tudományos, irodalmi, művészeti, különösen színi és zenei kritikákat. (...) reméljük, hogy mivel a szépirodalomnak bő teret engednénk, 2000 példányban adhatnánk ki. Csak akkor megyek bele a megindításba, ha legkevesebb 300.000 K tőke á fond perdu rendelkezésre áll és évi 100.000 K segély biztos kilátásba van helyezve. Évenként 1.000 K tiszteletdíjat okvetlenül szükségesnek tartok, hogy a legjobb erőket megnyerhessük.”¹⁵¹

Horváth János – ahogy ezt Szekfűvel folytatott levelezése is mutatja - az első időkben szintén nagy reményeket fűzött a laphoz: „Klebelsberg-féle folyóirat újjáéve megjelenik. Szerkeszti Tormay Cécile. Én afféle bennfentes leszek, de úgy látom, hogy ha akarom, lényegesen beleszólhatok.(...) Ha ebben részt akarsz venni, máris hozzáfoghatsz. Írj essait. Írj valami kisebbszerű “vezércikk”-féléit, amit a krit. rovat elején képzelek elhelyezni: ez afféle leplezett kis tanítás legyen. Egyebet semmit nem jelölök meg. A célt tudod, ahhoz igazodj, s találd ki, mi hasznos, mit nem tud ez a közönség, amit tudnia kellene. Írj olyat is, amit a Nyugat is megirigyeljen és magasnak találjon saját közönségéhez mérten. Írj olyat is, ami német állapotokról (irod., tört. stb., politika kizárva) szól nekünk. Készülj, hogy mindjárt az első számban többször

147 Schöpflin levele Szekfűhöz, 1917. december 21. EKK G 628. (= Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei, Pannónia Könyvek, Pécs, 2004.)

148 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1918. I. 20. EKK, G 628.

149 Szekfű Gyula levele Török Pálnak (é. n.) X. 5., MTA kéziratár, Ms 5069/69.

150 Horváth János Szekfűnek, 1917. december 25. EKK, G 628.

151 Klebelsberg levele Szekfű Gyulának, 1921. július 23. EKK, G 628.

jöhess.(...) Pénz van 2 évre való, jó, legjobb honorárium. Azt hiszem, egy év alatt kifejlődhetünk.”¹⁵²

A *Napkelet* indulását nagy érdeklődés fogadta, az 1. szám minden példánya elfogyott, s még 2500-at utána nyomtak.¹⁵³ Februárban már 2200 előfizetőjük volt, s „*Naponként állandó tempóban 20-40 előfizető jelentkezik. Ezekével együtt a II. számból eddig elment 4000 példány.*”¹⁵⁴A lap tehát "nagy kezdő sebességgel indult". Klebelsberg anyagi támogatása,¹⁵⁵ a tankerületi felügyelők és a *MANSZ* propagálása megtette hatását, és megvolt az igény az értelmiségiek részéről is a magyar irodalom "keresztény szellemű" megújítására.

6.2.4. Horváth János a *Napkelet* kritikai rovatának élén (1923-26)

Az induló irodalmi lap kritikai rovatának szerkesztőjéül Klebelsberg Horváth Jánost szánta, ami jó választás volt, ő ugyanis rendelkezett azzal a kapcsolati hálóval, amely megkönnyítette, hogy egy kiváló tudósgárdát toborozzon a kritikai rovatához. Mint láttuk, kezdetben elsősorban *Eötvös-kollégiumi* társaira támaszkodott, akikkel „egy nyelvet” beszélt. A kollégium szellemisége és a közös élmények életre szólóan összefűzték az egykori kollégákat. Nemcsak Horváth János volt hatással a gyakran csak néhány évvel fiatalabb diákjaira, hanem ők is rá. Horváth másodéves egyetemistaként, 1899-ben nyert felvételt, egy rövid, 9 hónapos megszakítást (1901 novemberétől 1902 augusztusáig Párizsban, az *École Normale Supérieure*-ön tanult) és a hároméves frontszolgálatot (1914-17) leszámítva majd két évtizedet töltött el a kollégiumban. (1903-23-ig magyar irodalmat és francia nyelvet tanított a kollégistáknak.). *Eötvös-kollégiumi* állásáról 1923-ban mondott le, amikor kinevezték a budapesti egyetem tanárának.¹⁵⁶ Egyetérthetünk Martinkó András megállapításával: az, hogy Horváth Jánosnak kollégiumi társai voltak a kortárs irodalmat már akkor is élénk figyelemmel kísérő Szabó Dezső, Lackó Géza, Kuncz Aladár, Balázs Béla, nyilván hozzájárulhatott ahhoz, hogy Horváth a konzervatív irodalomtörténészek közül elsőként foglalkozott komolyabban Adyval és a Nyugat-nemzedék irodalomtörténeti szerepével. Kodály népzenei érdeklődése befolyásolhatta a népköltészetéről és a magyar vers ritmusáról vallott nézeteit, nem is beszélve Szekfű Gyula társadalom- és történelemszemléletéről. Tudjuk, hogy a *Három nemzedék* első olvasója Horváth volt, hisz ő lektorálta stilisztikai szempontból, nem véletlenül emlékeztet az *Aranytól Adyig* történelemszemlélete Szekfűére.¹⁵⁷

A *Napkelet* indulásakor Klebelsberg választása nemcsak azért eshetett Horváthra, mert elismert irodalomtörténész volt, hanem nyilván azért is, mert az elmúlt évtizedben ő foglalkozott a konzervatív táborból a legtöbbet a Nyugat-mozgalommal, s Klebelsberg kezdetben a két lap között komoly irodalmi vitákra számított. Horváthnak már az 1909-es *Ady és a legújabb magyar lyra* című tanulmányának is az volt a célja, hogy meghatározza az új líra jellemzőit, irodalomtörténeti helyét. 1909-13 között írt kritikái közül is több a nyugatos irodalommal foglalkozott: az 1912-es *Forradalom utánban* igyekszik kijelölni elődeiket, *Ignotus Kísérletek* (1910) című kötetének két cikke kapcsán azt vizsgálja, hogy a nyugatosok hogy határozzák meg önmagukat, a *Magyar*

¹⁵² Horváth János Szekfű Gyulához, 1922. július 9. EKK, G 628.

¹⁵³ Tormay Cécile levele Reményik Sándornak, 1923. I. 10., PIM

¹⁵⁴ Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1923. II. 10. EKK G 628.

¹⁵⁵ A másfél milliós segélyről tanúskodik Tormay köszönő levele. (Tormay Cécile Klebelsberg Kunóhoz, 1923. II. 16., OSZK levestár)

¹⁵⁶ Korompay H. János, Horváth János életművének alapjai és a Collegium (= Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok, szerk. Varga László, Argumentum Kiadó-Eötvös József Collegium, Bp., 2003., 9-16.)

¹⁵⁷ Martinkó András, Horváth János és az Eötvös Kollégium (= Eötvös kollégiumi emlékkönyv. Ünnepe, beszédek 1970-80., Eötvös József Kollégium, Bp., 1980., 98.)

Nyelvben megjelent írásában (a *Nyugat magyartalanságairól*, 1911) nyelvhelyességi szempontból értékeli a modern irodalmi nyelvet. Ady mellett Babitsról, Heltairól, Szomoryról, Kaffka Margitról, Cholnoky Viktorról is írt kritikákat. 1913-ban tervbe vette a nyugatos jelenséget bemutató kötet kiadását is.¹⁵⁸ Harcolt az „öntudat nélküli konzervativizmus” ellen, kezdeményezésére jött létre 1911-ben a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* és lapja, az *Irodalomtörténet*, melyet a reformkonzervatívok fórumául szánt.¹⁵⁹ Horváth - bár elutasította a *Nyugat* „elvtelen modernizmusát”- szükségesnek tartotta, hogy a konzervatív kritika az új mozgalom pusztá elítélése helyett igyekezzen elfogulatlan értékelést adni róluk. Emiatt több támadás is érte konzervatív részről: ahogy Szekfü esete megmutatta, hogy a történettudományt nem lehetett elválasztani a politikától, úgy bebonyosodott ez az irodalomtudományról is. A *Magyar Figyelő*ben megjelent a *Forradalom után* című írása miatt például maga Tisza István írt (Rusticus álnév alatt) felháborodott „olvasói levelet”.¹⁶⁰ Horváth bűne csak annyi volt, hogy azt állította, hogy a nyugatosok valódi elődje nem Petőfi vagy Vajda, ahogy azt ők szeretik hangoztatni, hanem Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty, mivel ők is „stílromantikusok”.¹⁶¹ Tisza hevesen tiltakozott ez ellen az állítás ellen: „Hogyan, hát a Nyugat írói Kölcseynek és Vörösmartynak volnának az utódai? „Stílromantikusok”, egy költői irány képviselői amazokkal? Hát lehet egy kalap alá venni a „Merengőhöz” szerzőjének lyráját Ady állítólagos költészetével?”¹⁶² Felháborodásának oka – ahogy az a továbbiakban kiderül – nem esztétikai jellegű: azt kifogásolja, hogy Horváth a tiszta erkölcsiségű magyar klasszikusok folytatóinak nevezte a nyugatosokat.¹⁶³

Egy más alkalommal Angyal Dáviddal keveredett Horváth polémiába. A Greguss-díj odaítélése kapcsán. Angyal a *Budapesti Szemlé*ben számba vette az elmúlt hat év kritikai termését, Horváth néhány óvatosan megfogalmazott kritikai megjegyzést tett *Irodalomtörténet*beli cikkében erre a beszámolóra. Ami Angyal felháborodását kiváltotta az azonban az volt, hogy Horváth épp Schöpflin és Babits munkáinak értékelését hiányolta a beszámolóból. Angyal nem vitatkozott Horváth esztétikai értékítéletével, hanem az említettek (és egyben Horváth) politikai beállítottságát firtatta, mondván, hogy Horváth miért két nyugatos író hiányol csak a szemlézettek közül, miért épp a „*forradalmi radikalizmus eszmeköre iránt*” tanúsít ennyi előzékenységet egy magát konzervatívnak mondó folyóirat, az *Irodalomtörténet* hasábjain. Ebből a reakcióból pedig megint az vált világossá, hogy egy szerző megítélése nem választható el politikai beállítottságának figyelembe vételétől, s aki ezt megkísérelné, maga is politikailag gyanússá válik.¹⁶⁴

A modern irodalom jelenségeivel, a Nyugat-mozgalommal konzervatív részről érdemben szinte csak Horváth János foglalkozott: még az 1921-es *Aranytól Adyig* című írásának bevezetőjében is a modern és konzervatív irodalom viszonyát „*egy, a készülődés pillanataiban megfagyott várostrom*” látványához kell, hogy hasonlítsa. A felek álláspontja megmerevedett, s a konzervatív kritika még mindig nem adott elfogulatlan értékelést a modern irodalomról, holott esztétikai viták során ki kellett

158 *A két korszak határán* című kötet kiadására végül nem került sor. Erről bővebben: Korompay H. János, *Kiadatlan írások a Két korszak határán* című kötetből, *Literatura*, 1993/1.

159 Horváth János „kétfrontos” küzdelmeiről: Lackó Miklós, *Az ifjú konzervatívok és az ellenkultúra*, *Világosság*, 1993/3., 40-46.

160 *Magyar Figyelő*, 1912, 3. kötet 207-27. és uo. 405-06.

161 Horváth János, *Forradalom után*, *Magyar Figyelő*, 1912, 3., 207-27.

162 Rusticus, *Levél a szerkesztőhöz*, *Magyar Figyelő*, 1912, 3., 405-06.

163 „*Vörösmartyék választékos, virágos, olykor dagályos nyelve egy kiforrott, szigorú ethikai alapokon álló világnézet világos, logikus gondolatkörének és tiszta, nemes, előkelő érzélemvilágának díszes köntöse volt, emezek értelmetlen bombasztja pedig a lelki anarchiának, az ész és a szív ürességének kócos takarója.*”

164 Horváth János, *A Greguss-jutalom, Irodalomtörténet*, 1913, 184-188.; Angyal Dávid, *Budapesti Szemle*, 1913., 154. kötet, 454-70.; Horváth János, *Irodalomtörténet*, 1913., 305-15.

volna mutatnia Adyék valódi elődeit, helyüket az irodalom folytonosságában, elválasztva az irodalmat a politikától. Írása végén meghatározta a feladatokat is: Helyre kell állítani a magyar klasszicizmus értékeit, hisz ez alkotja a magyar irodalom középpontját, „minden korábbi ide fut össze, minden későbbi innen származik szét”,¹⁶⁵ ezért kultusz helyett értő kritikára van szükség és mindenkifelett közönségnevelésre, ízlésformálásra. Ez utóbbi gondolatai megegyeztek Klebelsberg elképzelésével, aki a „XIX. század nagy magyar tehetségei” örökségének megőrzésében, illetve a „Nyugat képviselte irányzat és szellem” elleni küzdelemben látta az új irodalmi lap fő feladatát.¹⁶⁶

Horváth Jánost pályájának első szakaszában kétféle törekvés mozgatta: egyrészt a nemzeti klasszicizmus szemléletvilágának kiteljesítésével új irodalomtörténeti szintézist akart létrehozni, másrészt kritikusként élő kapcsolatban akart maradni a kortárs irodalommal, akár befolyásolva is annak folyamatait.¹⁶⁷ Ezért vállalta el a *Napkelet* kritikai rovatának szerkesztését. Kezdetben ugyanis hitt abban, hogy a lap segítségével – ha kompromisszumok árán is –, de megvalósíthatja elképzeléseit. Föladta tehát annyira féltett függetlenségét és több embernek elég munkát vállalt magára: már maga a szerkesztés is szinte egész embert kívánt, ugyanakkor folytatni akarta tudományos tevékenységét, illetve küszöbön állt egyetemi tanári kinevezése (1923 őszén vette át Négyesy László helyét a magyar irodalomtörténeti tanszéken a budapesti egyetemen), mely újabb komoly kötelezettségekkel járt. Persze tudta azt is, hogy munkáját nem végezheti csak a saját szempontjai alapján, meg kell felelnie a heterogén olvasóközönség és a *Magyar Irodalmi Társaság* vezetősége igényeinek egyaránt, de az első időkben még összeegyeztethetőnek gondolta a többféle elvárást és törekvést. Néhány év elteltével azonban egyre inkább kivitelezhetetlennek tartotta eredeti szándékát, egyre jobban elkedvetlenedett, majd végül le is mondott a *Napkelet* kritikai részének szerkesztéséről. Szekfű Gyulával folytatott levelezése olvasva jól végigkísérhető ez a folyamat.

Közvetlenül a lap első számának megjelenése előtt, 1922 decemberében bizakodóan számol be barátjának terveiről. Igaz, hogy „*eddig minden olyan asszonyos módon ment, nagy felbuzdulással, pepecselgetésekkel, határozás nélküli megbeszélésekkel és kevés praktikus energiával (...), de az én rovatom, azt hiszem elég jó lesz. Megindul lassacskán az új könyvek beküldése is, és így talán majd csak nekiindulhat a bírálat üzeme is. (...) Érdekes, hogy kritika címen, úgy veszem észre, valami mennydörgős mennykövet várnak a legtöbben. Én azonban az "egység" útját szeretném egyengetni, s megnyitni, cikkem is arra céloz. Ebben azonban nem Pekár Gyula, nem Ignotus százjízét néztem, - de a Dávidét sem. Babits hajlandó lesz írni, Cecilék is hajlandók tőle közölni. Kellő tapintattal össze lehet majd gyűjteni a legjavát. Csak az kell, hogy minden számban legyen megfelelő olvasmány alsóbb és műveltebb igények számára.*”¹⁶⁸

Érdekes olvasni a - Horváthtól egyébként kissé szokatlanul optimista - helyzetleírást. A sorokból kitűnik, hogy - Tormayhoz hasonlóan - ekkor még hisz abban, hogy az új lap segítségével át lehet rendezni a „táborokat”, meg lehet nyerni Babitsot és a „legjavát”. S amit még 1916-18 folyamán elképzelhetetlennek tartott, vagyis hogy Babitscsal vagy Schöpflinnel közös laphoz tartozzon, az 1922-re már egyenesen kívánatosnak tűnt. Vajon mit értett 1918-ban Horváth azalatt, hogy a *Nyugathoz* ő nem mehet, „*Olyan felfogással ő róluk, amilyennel én vagyok, közéjük nem állhatok be*”.¹⁶⁹ Mi volt az, amit

165 Horváth János, Aranytól Adyig, Bp., 1921, 55.

166 Klebelsberg Kuno levele Zichy Rafaelnéhez, 1922. szeptember 2. (= Magyar leveleskönyv II., szerk. Balogh József és Tóth László, Corvina Kiadó, Bp., 2001, 501., illetve Klebelsberg levele Szekfű Gyulához, 1921. július 23. EKK, G 628.)

167 Kenyeres, Korok, pályák, művek, Akadémiai Kiadó, Bp., 2004, 165.

168 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1922. december 6., EKK, G 628.

169 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1918. I. 20., EKK, G 628.

ennyire nem tudott elfogadni a *Nyugat* mozgalmában? És mi készítette arra, hogy néhány év múlva ezt a felfogását felülvizsgálva Schöpflint, Babitsot, Tóth Árpádot, Kosztolányit a *Napkelethez* hívja?

Horváth idegenkedésének akkoriban, úgy gondolom, több oka is volt. Az egyik politikai jellegű, a Nyugat-mozgalmat elválaszthatatlannak tekintette a polgári radikalizmustól, mint ahogy az irodalmi klasszicizmust is a nemzeti politikától: „*az irodalmiság nem pusztán irodalom, nem pusztán művészkedés, hanem valóságos nemzeti politika is volt, már Bessenyeitől kezdve; az irodalmi emelkedés a nemzeti ügy haladásával, az irodalmi klasszicizmus a nemzeti ügy diadalával párhuzamos. (...) Aki klasszikus, az nemzeti is: aki nem klasszikus, az e felfogás szerint egyszersmind nem nemzeti.*”¹⁷⁰

Idegenkedésének másik fő oka faji-kulturális jellegű: úgy érezte, irodalmunk magyar és nemzeti jellegét veszélyezteti, hogy az utóbbi két évtizedben a magyar zsidó írók és kritikusok száma megszorodott kulturális életünkben. A hétköznapi életben még nem ment végbe maradéktalanul a zsidóság asszimilációja, s ez megmutatkozik gondolkodásmódjukban és ízlésükben is. „Idegen elem”-et jelentenek a magyar irodalomban, tőlük a nemzeti irodalmat védeni kell. A *Nyugat* folyóiratot azért tartotta károsnak, mert ezt az idegen szellemet, mint a modern magyar kultúrát propagálja: „*a nyugatosok irodalmában a zsidó beolvadásnak egy első irodalmi megvalósulását kell látnunk*”.¹⁷¹ Épp ezért egy ellenlap egyik legfontosabb feladata a közönségnevelés kell, hogy legyen: helyreállítani a köztudatban a nemzeti klasszicizmus valódi értelmét, tudatosítani, hogy ez a magyarság szellemi tőkéje, ismerete a biztos és helyes ízlés alapja. A *Napkelet* kritikái rovatának programadó cikkében ezt majd így fogalmazza meg: „*A klasszicizmus erkölcsi alapja szab élénk törvényt mindennemű nem-magyar hatás befogadására nézve is. Mindent, mi ezzel az erkölcsi alappal összefér, semmit, mi vele ellenkezik: mindent, mi annak továbbművelését, korszerű szükségletekhez alkalmazását elősegíti, semmit, mi érvényesülését gátolná (...). Idegen fajisághoz kényszerítettség nélkül hozzáidomulni: akarathány, nyegleség, vagy elvetemültség, kényszerítésnek ellent nem állani: műveletlenség. (...) Ez az ezeréves magyar lélek, melyet kiművelt erkölcsi tisztaságában klasszikusaink hagytak ránk örökül, maradt meg immár nemzeti egységünk egyetlen ép valósága.*”¹⁷²

E két fő ok mellett persze még több más nézetbeli különbséget is megemlíthetünk. Horváth másként határozta meg a kritika feladatait, mint a nyugatosok. Brunetiere nyomán elutasította az impresszionista kritikát és egy határozott alapelveken nyugvó, ítéletet mondó kritikát tartott kívánatosnak. A nézetkülönbségek jól megmutatkoznak Horváth két 1918-as cikkében, melyekben Schöpflin és Babits kritikái munkásságáról fejtette ki véleményét.¹⁷³

Schöpflinnek különösen a *Vasárnapi Újság*beli cikkeit dicséri, ezek „*műveltebb ízlésű, irodalmi színvonalon álló, tisztességes modorú*”¹⁷⁴ kritikák, nem ért egyet viszont a kritika feladatáról vallott nézeteivel. Horváth szerint nem elég az író társadalmi gyökereit, illetve író és mű kapcsolatát vizsgálni, ez csak elő munkának tekinthető, amit az esztétikai ítéletnek kell követnie. Elismeréssel szövegezte Babits olvasottságáról,

170 Horváth János, *Kiadatlan írások a Két korszak határán* című kötetből. Ignotus, A magyarság és a népiesség. (Literatura, 1993/1.)

171 i.m. 17. “*A magyarországi elmagyarosodott zsidóság most kap első ízben az ő véréből való íróktól magyar irodalmat, másfelől pedig most történik meg első ízben, hogy egy magyar irodalmi csoport, egy egész irodalmi irány, egy bizonyos ízlés egész író tábora őt szemeli ki választott közönségének, őt dédelgeti, neki hízeleg, az ő ízléséhez igazodik, az ő érdekeit, az ő ügyét szolgálja.*”

172 Nk., 1923, I., 57-59.

173 Horváth János, *Két kötet irodalmi kritika* (Schöpflin: *Magyar írók. Irodalmi arczképek és tollrajzok*, Babits Mihály: *Irodalmi problémák*), Budapesti Szemle, 1918., 174. kötet, 150-60.; Horváth János, Babits Mihály: *Irodalmi problémák*, Irodalomtörténet, 1918., 181-86.

174 BpSz., 1918., 174. kötet, 151.

ötletgazdagságáról, költői érzékenységéről, de úgy találta, hogy időnként „*merész következtetésekre, egyoldalú és erősen vitatható állításokra ragadhatja magát.*”¹⁷⁵ Vagyis Babitsnak az esztétikai ítélet megalapozatlanságát veti szemére, ami nem véletlen, hisz Horváth legfontosabb célkitűzése már ebben az időben is az, hogy egy olyan rendszert dolgozzon ki, melyben a magyar irodalom egésze értelmezhető és értékelhető objektív kritériumok alapján. Másik kifogását a mindkét szerzővel kapcsolatban cikke végén fogalmazta meg: „*Bizonyos egyébként, hogy sem Schöpflin, sem Babits nem kapcsolódnak mélyen gyökerező vonzalommal magyarságunkhoz s kritikai irodalmunk hagyományaihoz, sőt élesebb megjegyzésekkel is illetik egyik-másik jelesét.*”¹⁷⁶ Vagyis az alapvető nézetkülönbség a hagyományhoz való viszonyban, illetve a művek értékelési szempontjaiban keresendő. (Érdekes különben, hogy egy másik, kevésbé szigorúan konzervatív folyóirat, az *Irodalomtörténet*beli cikkében Horváth Babitsnak a hagyományokhoz és kritikus elődjeihez való kapcsolatát már jóval árnyaltabban ítéli meg: Babitsot a „*régi hagyományok neveltjének*” nevezi, aki azonban még nem tud és nem is akar teljesen kibontakozni a „*Nyugat első, zavaros, bogaras újdonságaiból*”, noha „*költészetében Aranyhoz és Vörösmartyhoz sokkal közelebb áll, mint Adyhoz, e kísérleteiben pedig sokkal közelebb a régi magyar kritika komoly hagyományaihoz, mint főszerkesztőjéhez, a könnyű ötletek mesteréhez.*”¹⁷⁷)

Horváthnak a nemzeti klasszicizmusról, a közönségnevelés szükségességéről vagy a konzervatív kritika feladatairól vallott nézetei nem változtak meg 1916 és 1923 között. Csak a társadalmi-politikai kontextus változott: a trianoni sokk után sokan úgy érezték, hogy félre kell tenni a korábbi ellentéteket, a magyar szellemi élet legjobbjainak össze kell fognia egy új, a tradíciókban gyökerező nemzeti kultúra létrehozása érdekében. A magyar kultúra megmentése, ápolása egyszerre nemzeti és politikai üggyé vált. A magyar irodalom és tudomány fejlesztése az ország fennmaradását, illetve a későbbi revíziós törekvések alátámasztását szolgálta. (Elég, ha itt csak a kultúrfőlény elméletére vagy Klebelsberg később megfogalmazott „neonacionalizmus” elméletére gondolunk.) A *Nyugat* amúgy is 1919-23 között addigi történetének legmélyebb válságát élte át, nem tűnt tehát lehetetlennek, hogy megszűnik vagy legalábbis munkatársainak egy része majd inkább az induló *Napkelethez* fog csatlakozni.

Igaz, két hónap múlva már jelentkeznek az első intő jelek: Kosztolányi, Tóth Árpád csak ígér, de kéziratot nem küld, Babitscsal ugyanez a helyzet.¹⁷⁸ S bár néhány hónappal a lap indulása után már nyilván realisztikusabban látta a *Napkeletet* és saját lehetőségeit, mégis nyugodtan mondhatjuk, hogy az első időkben Horváth teljes elkötelezettséggel és hittel végezte munkáját a lapnál. Nemcsak irányította a kritikai rovatot, de sokat írt is a lapba, különösen 1923-ban, amikor 21 írása jelent meg a *Napkeletben*. A következő években ez a mennyiség csökken: 1924-ben 4, 1925-ben 8, 1926-ban 12 cikkével találkozhatunk a folyóirat hasábjain. A lap első négy évében mindenesetre Galamb Sándor után, aki a színházi szemléket írta, a második legtöbbet publikáló szerző. (Egyes cikkei saját nevéen, mások különböző álneveken, illetve monogramok alatt jelentek meg: Berettyó János, Galgóczy György, Hajdu Elek, Telepi Ákos, Magyar Néző, M. N., -th, -thj, -rv, H. J., p. cs., J. J. stb.)

Melyek voltak azok a témák, illetve kik voltak azok a szerzők, akik kapcsán fontosnak tartotta megszólalni? Az egyik ilyen terület a régi magyar irodalom volt: ide tartoznak olyan cikkei, mint a *Magyar vers az Árpádkor végétől*,¹⁷⁹ *Ómagyar Máriasisiralom*,¹⁸⁰ A

175 BpSz., 1918., 174. kötet, 156.

176 BpSz., 1918., 174. kötet, 160.

177 Irodalomtörténet, 1918., 181. és 185.

178 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1923. február 10. EKK, G 628.

179 Nk., 1923, 189-92. (-rv)

180 Nk., 1923, 380. (M. N.)

Régi Magyar Költők Tára,¹⁸¹ *A régi magyar irodalom breviáriuma*,¹⁸² *Barokk ízlés irodalmunkban*.¹⁸³ A másik terület nagy klasszikusaink, illetve klasszikus műveink: Petőfi, Madách, Vörösmarty, Katona, Gyulai Pál, Széchenyi, *Az ember tragédiája*, a *Himnusz*, a *Bánk bán*, a *Zalán futása*.¹⁸⁴ A kortársak közül Szekfüvel, Klebelsberggel, Ravasz Lászlóval, Berde Máriával, Bartóky Józseffel és Podmaniczky Pállal foglalkozott.¹⁸⁵ Állandó figyelemmel kísérte az Ady kapcsán megjelenő műveket és az erdélyi irodalmat: 1924-ben jelent meg Ady Lajos könyve, 1925-ben a Dóczy-Földessy-féle *Ady-múzeum*, 1926-ban Gulyás Pál *Ady Endre élete és munkái*, illetve Párkányi Norbert *Ady-versek* című könyve.¹⁸⁶ S bár az erdélyi irodalomnak volt felelőse a *Napkeletnél* (1923-ban Kuncz Aladár, később Farkas Gyula és Hartmann János), ugyanakkor Horváth János fontosnak tartotta, hogy időnként ő is megszólaljon e témában: *Nagy Magyarországból Kis Magyarországba; Magyarország küzdelmes évei; Erdélyi költők; Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*.¹⁸⁷ (E négy cikke közül csak az utolsót találhatjuk meg a Kozocsa-féle Horváth János bibliográfiában.)

Horváth János a kritikai rovat vezetését abban a szellemiségben végezte, amelyet már az *Aranytól Adyig* című füzetében is megfogalmazott. Egyrészt az elmúlt évtizedek konzervatív kritikájának mulasztását szerette volna pótolni: számba venni és értékelni az újabb irodalmi irányzatokat és szerzőiket, másrészt hozzájárulni egy, a nemzeti klasszicizmus értékeit becsülő, művelt középosztály és olvasóközönség kialakításához. Néhány év elteltével azonban be kellett látnia, hogy Schöpflinnek volt igaza, aki már 1921-ben felhívta a figyelmet Horváth János elméletének gyenge pontjaira. Az Arany által képviselt nemzeti klasszicizmus „egy homogén, aránylag kevés számú és a múlt hagyományaiban gyökerező társadalom lelkét fejezte ki”, az 1880-as évektől meginduló társadalmi változások terméke viszont egy „heterogén elemekből félig-meddig összeolvadt, egyre nagyobb számú, a tradíciókkal jóval lazább viszonyban élő és másféle ideg-diszpozíciójú új társadalom, az irodalomban megjelenő különböző csoportok és irányzatok csak képei ennek a társadalmi változásnak. Ady nem okozója volt ennek a helyzetnek, hanem készen találta azt.”¹⁸⁸ Vagyis a Magyarországon az utolsó néhány évtizedben lejátszódott gazdasági és társadalmi változásokból következett az, hogy a Horváth által elképzelt és ideálisnak tartott nemzeti érzelmű, művelt középosztálybeli olvasóközönség kialakítása a 20-as években már lehetetlenné vált. Az ideál és realitás közti különbségre Horváthnak is rá kellett döbennie, egy Szekfűhöz írt 1927-es levelében ezt így fogalmazta meg: „az Ady kérdésről is gondolkodtam. Az eredmény ez: Adyval s már jóval előtte, az irodalom megszűnt a „nemzeti”-nek ancillája lenni, ami Bessenyeitől Aranyig volt. A „nemzeti” vegye ezt tudomásul és ne jajgasson, hanem vesse magát más, szűz területekre, vagy megfertőzött

181 Nk., 1923, 263-65. (-rv)

182 Nk., 1925. II. kötet, 282-83. (M. N.)

183 Nk., 1924, 334-48.

184 *Az ember tragédiája* új kiadásban, Nk., 1923, 89., a *Himnusz*, Nk., 1923, 97-103., Voinovich Géza, Madách Imre és *Az ember tragédiája*, Nk., 1923, 160-61., Petőfi meg a király, Nk., 1923, 230-33., a *Napkelet Könyvtára Madách*-kiadása, Nk., 1924. I. kötet, 173-75., Vörösmarty-antológia (Nk. Könyvtára 5.), Nk., 1925, 192., Vörösmarty, Nk., 1925, 465-66. és 1926, 32-46., Katona József Kecskeméten, Nk., 1926, 666-68., Jegyzetek *Bánk bán* sorsáról, Nk., 1926, 810-38., a *Blick*, Nk., 1926, 67-69., Széchenyi-antológiák, Nk., 1926, 979-980.

185 Szekfü Gyula, *Történetpolitikai Tanulmányok*, Nk., 1925. I. kötet, 185-87., illetve *Küzdelem a magyar államnnyelvért*, Nk., 1926, 717-21., *Egy magyar kultúrpolitikus*, Nk., 1925. II. kötet, 481-82., Bartóky József, Nk., 1923, 81-84., Ravasz László, Nk., 1923, 365-66., *Akadémiai jutalom egy erdélyi írónak*, (Berde Mária) Nk., 1923, 586-89., Podmaniczky Pál, Vihar, Nk., 1926, 265-66.

186 Ady Lajos, *Ady Endre életrajza*, Nk., 1924, 80-85., *Ady-múzeum*, Nk., 1925, 189-92., *Ady Múzeum és egyebek*, Nk., 1926, 160-65.

187 *Nagy Magyarországból Kis Magyarországba*, Nk., 1923. VII., Buday László, *Magyarország küzdelmes évei*, 1923. VIII., *Erdélyi költők* (Gyűjtemény erdélyi lírikusok műveiből, 1918-24., szerk. Farkas Gyula, Voggenreiter Verlag, Berlin, 1924.) Nk., 1925, 383-84. György Lajos, *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*, Nk., 1926, 352-53.

188 Schöpflin Aladár, *Konzervatív kritika, fejlődő irodalom*, Nyugat, 1921, 8. sz.

területek visszahódítására: parasztság, munkásság, zene, sport, társadalom. A beszéd és írás nemzetisége helyett az életet, a cselekvést keresse és sajátítsa ki. Az irodalom romantikus nagybecsülésével hagyjon fel s nyugodjék bele, hogy ott egyének marakodnak a koncert.”¹⁸⁹

Ezt a nézetét persze nyilvánosan nem hangoztatta, s erre figyelmeztette Szekfűt is néhány nappal később kelt levelében: „Az Ady-kérdéssel csinján bánj. Amit én a nemzetiről mondtam, azt még átnemesítve se merd megírni, mert felakasztanak.”¹⁹⁰

Elégedetlensége a lappal egyébként már korábban kezdődött. 1925 nyarán már arra panaszkodott Szekfűnek, hogy ilyen formában semmiképpen sem tudja tovább vinni a Napkeletnél végzett munkát: „Tormay Cécile-nek megírtam, hogy egy-két hónapnál tovább (új éven túl) a Napkeletet az addigi módon nem vihetem tovább, gondolkodni kell másról. Azt nem akarom még egyszer végig kinlódni, amit az idén tavasszal: vizsgák, doktori értekezések, Napkelet – a rendes napi munkán kívül.”¹⁹¹ A szerkesztő viszont ragaszkodott Horváth személyéhez: „Tormay Cécile különben felutazott Nádudvarról, hogy meggyőzzön arról, hogy nem szabad otthagynom a Napkeletet. Nagyon szépen és meghatottan igyekezett hatni rám. (...) Két és fél éve jeleztem, hogy ha egyetemi tanár leszek, nem maradhatok sokáig a Napkeletnél. Írj Tormay Cécile-nek, hogy tényleg gondolkozzon!”¹⁹² Horváth javaslata az volt, hogy Hartmann János átveszi a szerkesztést, ő pedig csak tanácsadóként szerepelne a lapnál. Szekfű haladéktalanul eleget tett barátja kérésének, hisz Tormay már szeptember 30-án válaszol Szekfűnek, egyenlőre kétségbeesetten tiltakozva a terve ellen: „Azt is keservesen tudom, hogy Horváth a szerkesztés és az előadások mellett, alig, alig tud írni. Pedig az író Horváth pótolhatatlan. De higgye meg, - a szerkesztő Horváth is pótolhatatlan! Csak az ő tekintélye tudja lefékezni és rendben tartani a mi tollforgató katonaságunkat. Előtte, - ha zsörtölődve is, - de meghajolnak. És ha megy, beáll a zűrzavar. Hartmann János kitűnő ott, ahol van és kitűnő mindaddig, míg Horváth János a nagy háttér és felső fórum.

Készségesen fogom azt a gondolatát képviselni, hogy Hartmann felmentést nyerjen a minisztertől. Hiszem is, hogy keresztül tudjuk vinni. És ha az aprólékos, örölő munkától megszabadultan Horváth János továbbra is megtartja a szellemi irányítást és kifelé, de befelé is, helyén marad, úgy folytatódhat minden, - ha ő azonban végleges változást idéz fel úgy, - mint neki már mondtam, leveszem nevem a folyóiratról, - ami nem nagy veszteség, - és januárban én is megyek.

Súlyos okaim vannak. Mindenkinél súlyosabb okaim, hogy búcsút vegyek a kapufélfától.

Ezt csak Magának mondom. Ha Horváthot a Hartmann szabadságolásának megvalósításával nem tudjuk visszatartani, úgy eljön az idő, és majd mondom másoknak is.”¹⁹³

Horváth János visszavonulási szándéka mögött persze más is volt, mint a túlterheltség: elégedetlen lehetőségeivel a Napkeletnél, kezdeti lelkesedése már a múlté: „Igazi kritika csak akkor lenne lehetséges, ha a folyóirat az enyém lenne. Én u. i. független ember vagyok, legalább olyan értelemben, amilyenben Cécile nem az. Csak a vagyon hiányzik – nem a Széchenyies függetlenséghez, hanem csak a folyóirathoz. Ez is bosszant, hogy a folyóiratot az én képemre szabtuk vélik általában, s azt hiszik, nekem tetszik.”¹⁹⁴

Végül a Napkelet szerkesztését illetően Horváth elképzelése valósult meg, 1927. januári szám borítólapja szerint a „szerkesztés munkáját Tormay Cécile látja el Horváth

189 Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1927. július 8., EKK, G 628.

190 Horváth János Szekfű Gyulának, 1927. július 14., EKK, G 628.

191 Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1925. augusztus 30., EKK, G 628.

192 Horváth János levele Szekfű Gyulához, 1925. szeptember 20., EKK, G 628.

193 Tormay Cécile levele Szekfű Gyulának, 1925. szeptember 30., EKK, G 628.

194 Horváth János levele Szekfű Gyulának, 1925. október 10., EKK, G 628.

János és Hartmann János közreműködésével.” Horváth tehát 1927-től visszavonult a *Napkelet* szerkesztésétől, de írásait 1930-ig nagyrészt továbbra is itt publikálta. Személyes jó kapcsolata Tormay Cécile-lel annak haláláig fennmaradt, Pintér Jenő mellett Horváth János volt, aki Tormayt magyar részről a *Nobel-díjra* ajánlotta.¹⁹⁵

6.2.5. A *Napkelet* első korszakának jellemzése

A folyóirat első korszakának az 1923-26-ig terjedő időszakot tekinthetjük. 1927-ben több változáson ment át a lap. 1927 októberétől terjedelmét kétszeresére növelték, ez az eddigi évi 10 szám helyett 24 számot jelentett, ugyanis havonta kétszer, az eddig szokásos nyári szünet nélkül jelent meg. A kritikai rovatban Horváth János helyét Hartmann János vette át, új munkatársak érkeztek (köztük Németh László, Szerb Antal), októberben Halász Gábor új rovatot indított, a folyóiratszemplét, és megváltozott a lap viszonyulása a modern irodalomhoz, s főleg Adyhoz is.

Mi jellemezte a lap első korszakát? Talán nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy a harcos konzervativizmus. Ezt leginkább a kritikai részben követhetjük nyomon. (Igaz, a szépirodalmi részre is ráillik a konzervatív jelző, de ennek oka – mint láttuk - nem csupán ideológiai természetű volt.)

Horváth János a kritikai rész programadó cikkében úgy jellemzi saját korát, hogy az irodalmi (köz)ízlés a „*bomlás, a meghasonlottság állapotában van*”, a régi, az Arany János-i örökség hívei és az új, a modern irodalom követői között áthidalhatatlannak tűnik a különbség. Új közízlésre, egységre van szükség, amelynek alapja „*nem lehet más, mint a legutóbbi nagy összefogás: a Petőfi-Arany-korszaké.*” Ennek megteremtésén kíván fáradozni az új lap is, olyan közönséget nevelve, amely „*öntudatos tényezője az irodalmi életnek, mely ismeri ízlése történelmi talapzatát, s azon állva tiltja, fogadja el a korszerűt.*”¹⁹⁶

A másik programadó cikkben Tormay Cécile négy figura: a Historikus (Klebensberg), a Philosophus (Pauler), az Író (Tormay) és a Kert Asszony (Zichyné) párbeszédén keresztül jellemezte Magyarország politikai, lelki, szellemi állapotát és a rájuk váró feladatokat. Vesztett háború, megromlott közszellem, az emberi és nemzeti ideálok hiánya jelentik szerinte a kor fő problémáit, s ebben a helyzetben „*csupán a nemzeti lélek megújítása hozhatja meg a változást. Az átalakulást csak a szépirodalom kezdi meg, majd lassan, lassan nyomában fog járni a politika is.*” Össze kell gyűjteni a nemzeti szellemű írókat, és megszólalási lehetőséget nyújtani számukra az új folyóiratban.¹⁹⁷

A nemzeti hagyományok, értékek ápolása és védelme, közönségnevelés, az irodalmi közízlés formálása – körülbelül így foglalhatnánk össze tehát az induló *Napkelet* programját. Ha végigolvassuk a lap első néhány évfolyamának kritikáit, feltűnik néhány visszatérő fordulat, elvárás, szempont. A műben „*eszményi életszemlélet*” nyilvánul meg, kapcsolódjon a nemzeti klasszicizmus hagyományaihoz, a szerző viszonya a modern irodalomhoz legyen mérsékelt és főleg ne próbálja Adyt utánozni. Kodolányi János *Szép Zsuzskáját* például bírálja, Szinnyi Ferenc túlságosa sötét parasztbrázolása miatt ítélte el: „*Ma letiportságunkban, letörtségünkben, elfásultságunkban, mindenféle lelki nyomorúságunkban lelki fölegyenesedésre, hitre, reményre, megtisztulásra, elszántságra, általában fölfelé szárnyalásra van szükségünk. (...) ha ilyen a magyar falu, akkor hiába szavalunk Magyarországot feltámadásáról.*”¹⁹⁸

Vagy egy másik, 1927-es (!) kritika: „*Az új magyar íróktól azt várjuk, hogy megmutassák e szörnyűségek értelmét, s a belőlük kiemelkedő holnapot. Természetes*

195 Tormay Cécile levele Horváth Jánosnak, 1935. XII. 30. és 1936. X. 28. (magántulajdon)

196 Horváth János, Új közízlés felé, Nk., 1923, 81-83.

197 Tormay Cécile, Séta a szentmihályi parkban, Nk., 1923, 1. sz., 1-5.

198 Nk., 1925, 188.

hát, ha a kritika, mely érzi az idők szükségletét, nem lelkesedik e regény életfelfogásáért. De tisztán művészi értékeit elismeri."¹⁹⁹

E sorok a magyar írók Világos utáni mandátumosságát juttathatják eszünkbe, Arany nemzeti érzést fenntartó balladait, Jókai a közelmúltból nemzeti mítoszt formáló regényeit. Az 1920-as évek világától és életérzésétől azonban mind az irodalomnak ilyen váteszi, vigasztaló-útmutató funkciójú felfogása, mind az „eszményi életszemlélet” (szeretet, jóság, derű, eszményekért hevülő lélek, emelkedett optimizmus) idegen volt. A *Napkelet* kritikusaiknak egy jelentős része azonban ezeket kérte számon a kortárs irodalomtól, aminek következménye az lett, hogy Babits, Kosztolányi, Móricz jelentőségének elismerése mellett, Bartóky Józsefet, Vargha Gyulát, Harsányi Kálmánt, Kozma Andort is a legnagyobbak között emlegették.

A mandátumos költészet és egy magasabb erkölcsiség képviselője iránti igény alapján elutasították a modern irodalom „pesszimista, dekadens és erkölcstelen” szellemű részét, és jobban kedvelték a hagyományos formákat és műfajokat használó szerzőket, mint a kísérletező újítókat. 1927-től ez a szigor enyhülni látszik: ekkortájt következett be Ady - legalább részbeni - elfogadása konzervatív részről, másrészt a l' art pour l' art felfogás helyét is kezdte átvenni a társadalmi célokat szolgáló irodalom eszménye.

A *Napkelet* kritikusaiknak szemléletváltozását jól végigkísérhetjük Ady költészetéhez való viszonyuk vizsgálata révén. 1923-26 között inkább az elutasítás hangja volt jellemző, több fiatal költőnél sajnálkozva állapították meg Ady hatását: „*Ady óta alig szabadult költő a nagy dekadens hatása alól. Bárd Oszkár is mintha többé-kevésbé az ő fia lenne, öntudatlan utánozza modorát, mozdulatait, abban a hitben, hogy magát adja, pedig egyénisége csak kölcsönvett frazeológián át ködlik felénk.*”²⁰⁰ Horváth János pedig így írt Novák Sándorról: „*Bízunk benne, hogy (...) végképp kibontakozik azon Ady-hatásokból, melyek egyébként is csak felszínét érintették líraiságának.*”²⁰¹ Más költőknél e hatás jelentőségét tompítani igyekeztek vagy cáfolták. Gyóni Gézáról Kéky László elismerte, hogy „*Ady iskolájából került ki, de mesterénél egészségesebb lélek s a tőle kölcsönvett külsőt nemesebb és rokonszenvesebb tartalommal töltötte meg.*”²⁰² Mécs László Ady-allúzióiról pedig Rédey Tivadar kimutatta, hogy ezek költészetének csak felszínét érintették.²⁰³

1927-ben fordulat állt be konzervatív részről is az Ady-recepcióban. Ennek egyik jó példája Makkai Sándor *A magyar fa sorsa* című könyve, mely alcímének megfelelően (A vádolt Ady költészet) a sokat támadott költő védelmére kelt. Főleg Ady magyarságával és hazafiságával, illetve hitével foglalkozik, hisz ezeken a területen érték a leghevesebb támadások. A könyv komoly vitát robbantott ki: Szász Károly a *Budapesti Hírlap*ban támadta meg, Benedek Elek az *Ellenzék*ben, Reményik Sándor a *Pesti Napló*ban fejtette ki véleményét. A *Nyugat* 1927. 14. számában egyszerre három hozzászólást is közölt, mindhárom elismerőleg szólt a könyvről. Móricz rövid méltatását Kuncz Aladár cikke követte, melyben Szász Károly írásával vitatkozott, Fenyő Miksa pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre *Magyarság*beli cikkére reagált.²⁰⁴ A *Napkelet*ben a könyv recenziója Hartmann János volt, aki mérsékelt álláspontot foglalt el a vitában. Szerinte Makkai érdeme különösen abban áll, hogy rámutatott arra, hogy „*Ady költészetének két oldala van, s minden egyoldalú felfogás cáfolható a másikkal. Például Adyt erkölcstelennek, vallástalannak bélyegezték, ugyanakkor Balassin kívül*

199 Ózdy Béla *A rózsaszínű ház* című regénye kapcsán, Nk., 1927, 75.

200 Nk., 1925, 472.

201 Nk., 1923, 461.

202 Nk., 1926, 660.

203 Nk., 1924, 93.

204 Szász Károly, Makkai püspök Ady-könyvének bírálata, *Budapesti Hírlap*, 1927, 127. és 131. sz., Benedek Elek, *Ellenzék*, 1927. szeptember 26., Reményik Sándor, *Pesti Napló*, 1927. július 2., *Nyugat* 1927. 14. számában három cikket is közölt e témában: Móricz Zsigmond, *Magyar fa sorsa*; Kuncz Aladár, Szász Károly Makkai Ady-könyvéről, illetve Fenyő Miksa, *Polémia Adyról és magamról*.

egyetlen magyar költőnél sem találkozhatunk a büntudat ilyen mértékével. Makkai szerint ez az igazi vallásosság alapja, s ezért csak kettejük költészetéről állíthatjuk, hogy igazán vallásosak.”²⁰⁵

Halász Gábor a lapszemle rovatában szintén foglalkozik a Makkai-könyv körül kibontakozott vitával: hosszabban Németh Lászlónak a *Társadalomtudományban* és Szekfü Gyulának a *Magyar Szemlében* megjelent írását ismerteti. Mindkettőjük végső következtetése ugyanaz: szét kell választani Ady költészetében az értékeset az értéktelentől, nem vádra és dicsőítésre, hanem elemzésre van szükség.²⁰⁶

Ugyanebben az évben jelent meg Dr. Nagy Sándor könyve *Ady költészete* címmel, melynek végkonklúziója, hogy Ady Petőfi után a „legkiválóbb, legeredetibb, s legnagyobb hatású” költőnk, ki tárgyban és formában egyaránt újat hozott. *Napkeletbeli* kritikusa, Tolnai Vilmos még hozzáfűzi: „Nem hinném, hogy a jövő ezen az ítéleten változtatni fogna, legfeljebb azt tenném hozzá, hogy hatása nem az utódaiban nyilvánul – mert ezek nincsenek –hanem az olvasóban, ki e mélységes, legtöbbnyire megrázó hatás alól nem vonhatja ki magát.”²⁰⁷

1928-ban Sík Sándor az *Ady és a magyar ifjúság* című előadásában pedig már azt állapította meg, hogy Ady ellen elejtették a hazafiatlanság vádját, sőt igazi „fajmagyarságáért”, a nemzet sorsáért aggódó küldetésstudatáért kezdték becsmélni.²⁰⁸ Az 1928. márciusi számban, az Ady-Hatvány levelezés megjelenése kapcsán pedig Halász Gábor már egy egyértelműen pozitív képet rajzol fel a meg nem értett, a két oldal közt vergődő, félreismert Adyról. „Hatvány – és ebben kritikustársai egyikek voltak vele – a költőre kényszerítette és belevitte a köztudatba az egysíkú, primitív, nagyszerű érzelmeit öntudatlanul élő, szertelen, zabolátlan egyéniségképet, megtéve azt végzetesen, leküzdhetetlenül magyarnak. A „vad, teli magyar hang” volt fontos számára, nem a mondanivalók; szeme elsiklott Ady heroikus értelmi erőfeszítésein, amelyekkel a maga életcélját, nemzete életfeladatát tisztázni akarta.”²⁰⁹

Adyt többéves küzdelem után befogadta a hivatalos irodalom, az ő költészetének sorsáról is elmondható, amit Horváth János általában az újítók befogadásának folyamatáról írt: „a beállott szakadás fokozatosan enged merevségéből; az ízlésbeli újdonság kezd elválni attól, ami benne eredetileg politikum (s talán morál, vagy társadalmi formák) kérdése volt, s akkor kiderül, hogy az immár pusztán ízlésformaként felfogott új jelenség összebékíthető, s össze is békül a hagyományos, régibb ízléssel (...), s ezzel megtörtént a közízlés egyetemes továbbmozdulása.”²¹⁰

A nemzeti hagyományok védelme mellett kezdettől feladatának tekintette a *Napkelet* az elszakított területek irodalmával való kapcsolattartást. A trianoni határon kívülre került magyarság kezdetben nemcsak politikailag, hanem kulturálisan is elszigetelődött: a cenzúra és kitiltás miatt magyarországi irodalom nem juthatott el hozzájuk, a valutáris viszonyok következtében az övék is csak nehezen került Magyarországra. (A *Napkeletben* megjelenő erdélyi írók honoráriumát például kezdetben csak úgy tudták kifizetni, ha valaki éppen Pesten járt, és személyesen felvette az esedékes összegeket.) A magyar irodalom egysége megtört. „Mialatt politikai integritásról álmodozunk, elvész kulturális integritásunk. Meg kell találnunk azt az archimédeszi pontot, ahonnan újra egy közös egységbe lehet fogni a magyar kultúra fejlődését.”- figyelmeztetett Farkas Gyula már 1923-ban.²¹¹

205 Nk., 1927, 647.

206 Nk., 1927, 825.

207 Nk., 1927, 895.

208 Sík előadásának kritikája: Nk., 1928, 308.

209 Nk., 1928, 455.

210 Horváth János, Új közízlés felé, Nk., 1923, 1, 82.

211 Nk., 1923, 705-08.

A *Napkelet* már első számaiban is figyelemmel kísérte a határainkon túl szerveződő irodalmi életet, hírt adott a jelentősebb kezdeményezésekről (könyvkiadók, új lapok alapítása, antológiák megjelenése²¹²), és vállalkozott egyes szerzők bemutatására is: Olosz Lajos, Áprily, Makkai, Nyíró, Szombati-Szabó István, Berde Mária, Reményik Sándor, Gyallay Domokos, Tamási Áron, Gulácsy Irén, Balogh Endre, Szabó Mária műveiről közölt kritikát.

Kezdetben ezeket az irodalmi próbálkozásokat pusztán hazafias tettek tekintették, melynek célja a nemzeti érzés ébrentartása a közelinek hitt revízióig, később felismerték, hogy Erdélyben saját, önálló történelmi és kulturális hagyományaira támaszkodva, egy új nemzeti öntudat és identitás jött létre. Az erdélyi irodalom nemcsak azért volt érdekes a *Napkelet* szerkesztői számára, mert új szint jelentett a magyar irodalomban, hanem azért is, mert itt valósult meg leginkább az az eszmény, melyet Tormay a *Séta a szentmihályi parkban* című cikkében megfogalmazott: az irodalom Erdélyben valóban feladatának tekintette a nemzeti szellem ébrentartását, ragaszkodást a magyar hagyományokhoz, a különböző társadalmi osztályok összefogását nemzeti alapon, a nagyvárosi (budapesti) irodalommal szemben egy vidéki, új, „nemes ideálokat” hirdető művészet létrehozását.

6.3. Változások a *Napkelet*ben

A *Napkelet* indulásakor egy már meglevő, konzervatív tudós nemzedékre épített: Horváth János, Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Pauler Ákos, Rédey Tivadar, Brisits Frigyes, Pais Dezső, Tolnai Vilmos. Az újabb nemzedék tagjai is főképp az ő ismeretségi és tanítványi körükből kerültek ki. Halász Gábort például - Bisztray Gyula visszaemlékezése szerint- hivatali főnöke, Rédey Tivadar hozta a laphoz, Halász monográfiáirója, Mikó Krisztina szerint Horváth János²¹³, Szentkuthy Miklóst középiskolai tanára, Vajthó László,²¹⁴ Bisztray Horváth János ajánlotta be.

A húszas évek végén a lap hangvétele és tartalma jelentős változásokon ment keresztül, főképp azért, mert kritikai részének meghatározó írói az ún. esszéíró nemzedék legkiválóbbjai közül kerültek ki: Halász Gábor 1926-32-ig, Németh László 1927-31-ig, Szerb Antal 1927-28, Szentkuthy Miklós 1927-29 között volt a *Napkelet* munkatársa.

Szentkuthy Miklós, aki 1926-ban, közvetlenül az érettségi után került a laphoz, később így emlékezett vissza az ott tapasztalt szellemi légkörre: „*A Napkelet szerkesztőségében ismerkedtem meg életem legnagyobb és legjelentősebb ifjúkori barátaival, Halász Gáborral, Szerb Antallal, Németh Lászlóval, Hamvas Bélával, Kerecsényi Dezsővel. (...) a velük való első találkozás után sírva mentem haza, szinte összeroppantam olvasottságuk súlya alatt. Majdnem egy évtizeddel voltak idősebbek nálam, és ez - főleg 18 éves koromban- nagyon nagy korkülönbség volt. Műveltségük, tájékozottságuk számomra elérhetetlen magasságokban lebegett. (...) Bőgve, jajgatva mentem haza, hogy én mennyire buta vagyok. Szüleim alig bírtak megvigasztalni. De hát a velük való találkozás minden alkalommal nagyobb izgalmat keltett bennem, és elkeseredésem arra sarkantyúzott, hogy pótoljam olvasatlanságomat. (...) azzal hízelgek magamnak, hogy talán sikerült is, mert hiszen több évtizedes, mindennapos barátság született akkor a*

212 Erdélyben: Erdélyi irodalom, 1923, 92-94., Erdélyi irodalmi dolgok, 1923, 385-86., Erdélyi irodalmi krónika, 1923, 686-88., Versek, elbeszélések és tanulmányok 11 fiatal erdélyi írótól, 1924, 104-08., Új erdélyi folyóiratok, 1924, II., 87-88. Erdélyi költők antológiája, 1918-24., Nk., 1925, 383., A Minerva könyvtár első darabjairól, Nk., 1925, 372., Pásztortűz Almanach, Kolozsvár, Nk., 1925, 277., Az erdélyi irodalom bibliográfiája 1919-24., Kolozsvár, 1926., Nk., 1926, 352.

Szlovákiában: Az Új Auróra almanach számainak ismertetése: Nk., 1924, 266., 1925, 276., 1926, 353., 1927, 64. Vajdaságban: Kéve című antológia, Újvidék, 1928., Nk., 1928, 535-42.

213 Bisztray Gyula, Közös fórumok. Szekfű Gyula és Szerb Antal. (Szerb Antal emlékezete, szerk. Wagner Tibor, Bp., Kairosz, 2002, 132.), illetve Mikó Krisztina, Halász Gábor, Balassi Kiadó, Bp., 1995, 40.

214 Szentkuthy Miklós, Frivolitások és hitvallások, Magvető Kiadó, Budapest, 1988, 248.

*Napkelet szerkesztőségében, másrészt, ha nem sikerült volna a sebes pótlás, akkor nem álltak volna velem szóba.*²¹⁵

Valóban, a 20-as évek végén a *Napkelet* kísérleti telepévé vált több kiváló irodalomtörténészünknek és íróknak. Halász Gábor itt kísérletezte ki Saint-Beuve, illetve Taine nyomán a „két, egész pályáját meghatározó alkotói módszerét – az irodalomtörténeti portrét és a tablót-”²¹⁶, s 1927 októberében még egy új rovatot is létrehozott a lapban, a *Folyóiratszemlét*, mely kéthetente váltakozva hol a magyar folyóiratokat, hol a külföldieket kísérte figyelemmel. Az első alkalommal például Makkai Sándor *A magyar fa sorsa* című könyve hatására kibontakozó vita néhány hozzászólását ismertette, köztük részletesebben Németh Lászlóét a *Társadalomtudományból*, Takáts Istvánét és Szekfű Gyuláét a *Magyar Szemléből*. Majd felhívta a figyelmet Babitsnak a magyar irodalmat ismertető rövid összefoglalójára, melyet a francia közönség számára készített. Máskor Tóth Aladárnak Ignotus-szal a *Halálfiairól* folytatott vitájáról ejtett szót, de témái közt szerepelt a felvidéki és az erdélyi irodalmi helyzet is. A rovat szerkesztését az 1928. 30. számtól Kelényi B. Ottó (K. B. O.) vette át tőle.

A *Nyugattól* elforduló Németh László is – a *Protestáns Szemle* és a *Társadalomtudomány* mellett - a *Napkelet*ben közölte legfontosabb írásait. A *Protestáns Szemlé*hez a főszerkesztő, Zsinka Ferenc hívására került, aki elsőként egy Móricz-tanulmány megírásával bízta meg 1926 januárjában, 1927-ben pedig Németh László egy egész írói portrészorozatba kezdett, melyben Berde Mária, Áprily Lajos, Tamási Áron, Reményik Sándor, Gyallay Domokos, Gulácsy Irén, Oláh Gábor, Komáromi János és Harsányi Kálmán írói tevékenységének értékelésére vállalkozott. 1927 őszén kereste meg Némethet Hartmann János, a *Napkelet* segédszerkesztője, elsőként az Ady és Hatvany levelezését tartalmazó kötetet adta ki neki bírálatra. Cikkét végül „filoszemitizmusa miatt” nem közölték, de a visszautasítás élet Tormay egy személyes beszélgetés során letompította. A „szellemi erők organizátorának” készülő Némethnek különösen vonzó lehetett, hogy a lap akkor alakult át kéthetessé, „*papiros és jóakarát volt bőven*”,²¹⁷ s így viszonylag szabadon kísérletezhetett a *Napkelet* hasábjain. 1927 novemberében például itt jelent meg első világirodalmi tárgyú írása, a *Pirandello színpada*,²¹⁸ 1930 októberében beindította *Kritikai Napló*²¹⁹ című sorozatát, melyben kortárs európai írókat mutatott be, miközben nemcsak az új irodalmiság jellemzőit kereste, hanem a velük való ismerkedés egyben világnézeti útkeresést is jelentett számára: az foglalkoztatja, hogy „*a kor európai írói a különböző társadalmi, politikai erőkkel szemben milyen világnézetet alakítottak ki a maguk számára*”²²⁰, illetve az „*európai irodalmak nagyjain (...) át Európa problémáit akarja magyar problémává szűrni s egyben a magyar szellem nagy, Európát szintetizáló hivatottságát bizonyítani.*”²²¹ A magyar irodalommal foglalkozó teoretikus írásaiban (*Faj és irodalom, Népiesség és népiség, Nép és író, Új reformkor felé*²²²) pedig azt vizsgálta, hogy milyen hatással volt a magyar történelmi fejlődés az irodalomra.²²³

215 Szentkuthy Miklós, *Frivolitások és hitvallások*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988, 248-52.

216 Mikó Krisztina, Halász Gábor, Balassi Kiadó, Bp., 1995, 14.

217 Németh László, *Magam helyett*, I., Püski Kiadó, Bp., 2002., 276.

218 Nk., 1927. nov. 15., 913-23.

219 Nk., 1930. 10. sz., 987-95. (Ayala, Borgese, Huxley); Nk., 1930., 11. sz., 1079-85. (Valéry, Ramón, Virginia Woolf); Nk., 1930., 12. sz., 1192-96. (Oljelund, Unamuno); Nk., 1931., 1.sz.,73-79. (Duhamel, Werfel, Eugenio d'Ors); Nk., 1931. 2. sz., 171-76. (Claudel, Mencken); Nk. 1931. 3. sz., 262-66. (Valéry, Anderson, Heinrich Mann); Nk., 1931., 4. sz., 366-69. (Joyce)

220 Füzi László, *Alkat és mű*, Kalligram, Pozsony, 2001., 158.

221 Szegedy-Maszák Mihály bevezetője (=A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Magvető Kiadó, Bp., 1985.)

222 *Faj és irodalom*, Nk., 1928., 1. sz., 33-34.; *Népiesség és népiség*, Nk., 1928., 4.sz., 274-76.; *Nép és író*, Nk., 1929., 5. sz., 357-59.; *Új reformkor felé*, Nk. 1928. II. 535-39.

223 Füzi László, *Alkat és mű*, Kalligram, Pozsony, 2001., 158.

Kritikái és esszéi mellett szépirodalmi munkáinak egy része is a *Napkelet*ben jelent meg.²²⁴ Ilyen volt az *Aurél a Kékesre megy* című novellája, illetve az *Emberi Színjáték* című regénye, mely 1929-es *Napkelet*beli megjelenése után legközelebb csak 1943-ban került az olvasók elé a Franklin Kiadónak köszönhetően.²²⁵ A regény egyébként sok izgalmat és kellemetlenséget okozott az írónak és a főszerkesztőnek egyaránt. Tormay az első három fejezet alapján fogadta el közlésre, „*Valami magyar Dosztojevszkij jelentkezését érezte benne s akárhogy rettegett az eszmei olvasótól, egy "magyar Dosztojevszkijt" nem mert elutasítani.*”²²⁶ Az eredetileg 150 oldalra tervezett regény jóval hosszabb lett, a számonkénti 10-12 oldal helyett 26-ot foglalt el. Ráadásul közlése az egész éven át végighúzódott, úgyhogy „*A Napkelet medrűkből kiszorított írói is elégedetlenkedtek; az új évfolyamba nem nyúlhatott át a regény, mindenáron be kellett fejezmem Az utolsó folytatásnál ők is megkönnyebbültek, én is. Tormay, akit annyit szorongattak ezért a rettenetes munkáért, melyben "semmi más nem történik, minthogy a hős egy fa alatt ül és beszél" (ilyen jelenet nincs a regényben, de általában ez volt az összbenyomás), az utolsó folytatás megjelenése estéjén üdvözlő sürgönyt küldött, melyet a feleségem és én az előszobában, hálóingben vacogva bontottuk fel. A Napkelet szerkesztősége és munkatársai nevében gratulált a "nagy regényhez", melyet az egész szerkesztőségből és munkatársi táborból igazán csak ő érzett "nagy"-nak.*”²²⁷

Németh a *Napkelet*ben kísérletezett először „*az ország rejtett erői*”-nek felkutatásával is: javaslatára a lapban 1928-ban szépirodalmi és esszépályázatot hirdettek.

„*Azt hittem, a pályázatra beözönlő írásokba csak belé kell nyúlnom, hogy egy-egy kövér zseniporontyot kiemeljek. Csalódtam. Kézirat érkezett talán ezer darab is; tehetség alig. Ma már körülbelül tudjuk, kik azok, akiket akkor még ki lehetett volna fogni, csakhogy azok nem olvasták a Napkeletet. (...) Addig ismeretlen költő, ha a tizenöt éves Weöres Sándort nem számítom, egy tűnt fel ott: Gulyás Pál; a tanulmánypályázaton Mátrai Lászlót ismertem meg, akkor még elsőéves bölcsészt; a győztes Hamlet-tanulmány álneves írójáról nem rég tudtam meg, hogy az Eötvös-kollégium nagy reménysége volt, akit az egyetem vaskalaposai kedvetlenül tettek el. (...) A "Harmadik Magyarország" íróit nem találtam sehol.*”²²⁸

Viszont a pályázat kapcsán ismerkedett meg a debreceni Gulyás Pállal, akivel életre szóló barátságot kötött, s akivel majd a *Választ* is együtt szerkesztik egy ideig. A hibaszálalékot József Attila jelentette, akiben ugyan felismerte a tehetséget, de a beküldött versei közül csak egyet, *Az istenem én szeretlek* kezdetűt választott ki közlésre.²²⁹ József Attila nyilván a pályadíj reményében küldte be verseit a szerkesztőségbe, s talán közrejátszhatott az is, hogy a *Nem én kiáltok* című kötetéről 1925-ben biztató ismertetés jelent meg a lapban Tóth Béla, a szegedi egyetem francia tanszékének tanára tollából. A költő egy egyetemi társának visszaemlékezése szerint „*Attila nagyon büszke volt erre az ismertetésre. Együtt olvastuk, rágtuk meg minden mondatát. Volt benne érték-elismerés, biztató hang és tanítgatás.*”²³⁰ Annál

224 Szépirodalmi műveit gyakran Lelkes László álnév alatt publikálta mind a *Protestán Szemlé*ben, mind a *Napkelet*ben. *A luftbalon*, Nk., 1928., 4.sz., 252.; *A botanikus révbé ér*, Nk., 1928., 5. sz., 343-55.; *Anyóka Rómában*, Nk., 1928., 9. sz., 643-49.; *Aurél a Kékesre megy*, Nk., 1928., 16. sz., 285-302. és 17. sz., 321-37.

225 *Emberi Színjáték*, Nk., 1929., 1.sz.-tól a 24. sz.-ig.

226 Németh László, *Magam helyett I.*, Püski Kiadó, Bp., 2002., 291.

227 Németh László, *Magam helyett I.*, Püski Kiadó, Bp., 2002., 305-06.

228 Németh László, *Magam helyett I.*, Püski Kiadó, 2002., 276-78.

229 Németh László levele József Attilához, 1928. márc. 31. (= Németh László *Élete* levelekben, 1914-48, Magvető-Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1993.)

230 Fehér Ede, egy egyetemi társának visszaemlékezése (= József Attila *Emlékkönyv*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1957., 93.)

elkedvetlenítőbb lehetett, hogy a pályázat díjazottjai tehetségben mind mögötte maradtak József Attilának, aki Dsida Jenővel együtt csak dicséretben részesült.²³¹

Németh 1931 márciusában szakított a *Napkelettel*, mivel a Fenyőről és Gellértről írt tanulmányát visszautasították.²³² Ez az eset azonban inkább ürügy lehetett, mint valós ok. A *Napkelet*nél – ahogy maga írja egy levelében – „egy nyugodt zugban gondolkodhattam távoli, valóban irodalmi jelenségekről”,²³³ vagyis a lap anyagi biztonságot és kísérleti terepet adott Németh számára. A felkészülés és tájékozódás idejének végével szükségszerűen szakítania kellett a *Napkelettel*, hisz már korábban is megfogalmazott nagyra törő terveit (egységes irodalmi közvélemény megteremtése, közös ideálok felállítása, lapok fölötti pozíció biztosítása önmaga számára²³⁴) csak így vélte megvalósíthatónak. Ezután Babits hívására ismét próbálkozott a *Nyugattal*, ahol egy ideig úgy tűnt, teret kap nemzedékszervező munkája. Babits áprilisban hívta maga mellé, s megbízta az új nemzedékről szóló tanulmányciklus megírásával is. De nem telt bele néhány hónap, már megjelentek az első nézetkülönbségek, Babits nem értett egyet a Németh által bemutatásra kiválasztott írók mindegyikével (például Halász Gáborral), augusztusban pedig arra kérte, hogy írjon Török Sophie-ról is. Németh erre nem volt hajlandó, inkább befejezte a sorozatot. Amikor pedig Féja Géza az *Előörs*ben bírálta Némethnek a fiatal írókról szóló tanulmánysorozatát,²³⁵ Németh a támadás mögött a *Nyugat* másik szerkesztőjét, Móriczot sejtette, akit 1931. november 16-i levelében arra szólított fel, hogy őszintén mondja meg: „hasznosnak, kívánatosnak tartod-e, hogy a *Nyugatban* dolgozzam vagy se.”²³⁶ Móricz Virág visszaemlékezése szerint erre apja válaszul munkát küldött Némethnek: „Átadott Németh Lászlónak egy csomó beküldött darabot, és ő három nap múlva, november 19-én, hétről tömör, frappáns, elhihető lektori véleményt készített. Így kezdődött a barátságuk, mely ugyan csak tíz év múlva, a *Kelet Népe* idején virágzott ki.”²³⁷ Németh azonban egyre elégedetlenebb lett a *Nyugat*beli szerepével, Babitscsal való kisebb nézetkülönbségek, illetve személyes sikerei hatására (debreceni *Ady Társaság* november 29-i estjén, illetve januárban a *Nyugat* alapításának 25. évfordulója alkalmából tartott zeneakadémiai emlékülésen) saját lap szervezésébe fogott. Úgy érezte, a *Nyugat* nem alkalmas fórum számára, ott csak a „parasztnovellák kellettek és a felköszöntők”.²³⁸ Február folyamán Szabó Lőrincsel, Erdélyi Józseffel, Illyéssel, Gelléri Andor Endrével, Pap Károllyal tervezgetik az új lapot, de végül egyedül marad: márciusban szakít Babitscsal és a *Nyugattal*, és 1932 szeptemberében megindította saját, egyszemélyes lapját, a *Tanut*.²³⁹

Kisebbségi jelentőséggel bírt a *Napkelet* Szerb Antal pályája során. Szerb első versei és novellái a *Nyugatban* jelentek meg 1921-22 folyamán.²⁴⁰ Ezt követően egészen 1931-ig nem publikált ott, leszámítva a Figyelő rovatba 1925-ben írt egy kritikáját Bíró Lajos

231 Első helyezett lett Dallos Sándor, Gulyás Pál és Juhász Géza, második Arnóti Jenő, Just Béla, Szakáts László és Váczy József, harmadik Marconnay Tibor, Nagy Emma, Thury Lajos. (Összefoglaló pályázati jelentés, Nk., 1929., 2.sz., 148.)

232 Az áprilisi számban jelent meg két utolsó cikke: Joyce Ulysseséről, illetve a Bohuniczky Szeфирől. Nk., 1931.

233 Németh László levele Juhász Gézához, 1932. május (= Németh László Élete levelekben, 1914-48, Magvető-Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1993., 102-03.)

234 Németh László levele Tormay Cécile-hez, 1929. december (= Németh László Élete levelekben, 1914-48, Magvető-Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1993., 82-83.)

235 Féja Géza, Az „új klasszicizmus”, *Előörs*, 1931. november 15., 4.

236 Németh László levele Móricz Zsigmondhoz, 1931. nov. 16., PIM, 100/1535/1 (= Móricz Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője. Levelek., szerk. Tasi József, PIM, Bp., 1984., 216.)

237 Móricz Virág, Móricz Zsigmond szerkesztő úr, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1967, 363.

238 Németh László, Homályból, homályba. Életrajzi írások, 1. kötet, 430.

239 A *Nyugat*nál eltöltött egy év eseményeiről: „Az író – vállalkozás” Németh László kronológia 1901-48., szerk. Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, 1997., 90-104.

240 A Ny. 1921. 3. számában hat verse, az 1921. 9. számában még két verse jött. Az 1921. 10. és 17. sz., illetve az 1922. 2. sz.-ban pedig egy-egy novellája jelent meg.

könyvéről.²⁴¹ Ehelyett 1923-ban egy-egy novellát adott a *Napkeletnek*, illetve az *Életnek*, nagyobb tanulmányait pedig a *Minervában*, a *Magyar Szemlében*, a *Széphalomban* és a *Pandorában* jelentette meg. A *Napkeletben* 1926-ban adták ki első nem szépirodalmi írását, *A magyarság mithikus arca* címűt.²⁴² 1927-28 folyamán rendszeresen publikált a lapban: az első évben a kritikai rovatban jelentek meg rövid bírálatok többek között Andai Ernőről, Kádár Imréről, Fodor Józsefről, Mentés Mihályról (miközben a *Széphalomban* Babitsról vagy Proustról, a *Pandorában* Papiniről, illetve az irodalomtudomány 1926-os állapotáról értekezett).²⁴³ 1928-ban a kritikák mellett ugyan már a *Napkelet* is helyet adott néhány komolyabb írásának, például az Ibsenről szóló tanulmánynak,²⁴⁴ de jelentősebb műveit továbbra is inkább a *Széphalom* és a *Minerva* adta közre, rövidebb kritikáit pedig 1928-tól egyre inkább a *Magyar Szemle*, így érthető, hogy a *Napkelet* munkatársai közül Szerb Antal 1929-re teljesen elmaradt.

Gyergyai Albert visszaemlékezése szerint a „Nyugaték” 1926 táján nehezteltek is Szerb Antalra „pálfordulása” miatt,²⁴⁵ vagyis azért, hogy bár a *Nyugatban* indult pályája, később inkább a tudományos körökben jobban elfogadott *Minervában*, *Széphalomban*, *Napkeletben* publikált. De hát az egyetemi évek elmúltával Szerb Antalnak talán „az írói bohémélet helyett az egyetemi tudós-ideál lebegett a szemé előtt”, illetve „komolyabb barátai is ebbe az irányba vonták” - teszi hozzá magyarázatul Gyergyai.²⁴⁶ Valóban, bár már nem annyira keményen, mint az 1910-es években, azért még most is nyilván érvényben volt az az íratlan szabály, hogy a tudományos pályafutást ambicionálóknak ajánlatosabb volt kerülni a *Nyugat*beli szereplést, s ezt a fiatal tudósnemzedék kevés kivétellel be is tartotta.

Gyergyai visszaemlékezése nyomtatásán először 1983-ban, a *Nagyvilágban* jelent meg. Ugyanez a szám hozta Szerb özvegyének ehhez fűzött megjegyzéseit, kiigazításait is.²⁴⁷ Szerb Antalné többek között nem értett egyet azzal, hogy a *Nyugat*nál nehezteltek volna az íróra, hisz szerinte a szakítás nem tudatos volt, hanem Szerbnek „a húszas évek második felétől már a nagy tanulmányai kötötték le idejét, amelyeket aztán szaklapokban sorra publikált”, illetve csak „igen rövid megszakítással hosszú évek során át, élete végéig publikálta írásait a *Nyugatban*.”²⁴⁸ A tények inkább Gyergyai álláspontját látszanak igazolni: Szerb 1926-1931-ig egyáltalán nem írt a *Nyugat*ba, 1932-36 között évente 3-4 írása jelent meg ott, s csak 1937-41 között vált a lap rendszeres munkatársává. A *Nyugattal* való időleges szakítása nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy 1924-ben letette tanári szakvizsgáját, majd doktorátusát, 1926-tól középiskolai tanárként dolgozott, tagja lett a *Minerva Társaságnak*, a *Magyar Szemle Társaságnak*, a *Philológiai Társaságnak* és a *Katholikus Tanáregyesületnek*. Ezek az egyesületek mind a fennálló rendszert pártoló tudományos szervezetek voltak, a *Minerva* kifejezetten Teleki Pál és Klebelsberg támogatásával jött létre, a *Magyar Szemle Társaság* hátterében pedig Bethlen István állt. Az pedig könnyen belátható, hogy Szerb számára mind szakmai, mind kapcsolati tőke szempontjából hasznosabb

241 Bíró Lajos: Mariska, Ny., 1925., 8-9.sz.

242 Nk., 1926., 990-92.

243 Andai Ernő, Soha ilyen tavaszt, Nk., 1927. 7. sz., 660.; Kádár Imre, Nászút, Nk., 1927., 8. sz., 736.; Két verseskönyv (Fodor József, Mentés Mihály), Nk., 1927., 7. sz., 656-57.; Marcel Proust, Széphalom, 1927., 1-3. sz., 96-97.; Az intellektuális költő, Széphalom, 1927., 4-6. sz., 124-39.; Az irodalomtudomány 1926-ban, Pandora, 1927., 1. sz., 41-44.; Giovanni Papini, Élőhalott, Pandora, 1927., 4. sz., 249-50.

244 Ibsen, Nk., 1928., 7. sz., 498-506.

245 Gyergyai Albert, Találkozások Szerb Antallal (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wagner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 88.)

246 Gyergyai Albert, Találkozások Szerb Antallal (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wagner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 87.)

247 Nagyvilág, 1983., 1. sz., 455-57., illetve 458-59.

248 Szerb Antalné, A Szerb Antalra emlékező Gyergyai Albert írásához (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wagner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 90.)

volt Kornis Gyula, Horváth János, Hóman Bálint és Szekfű Gyula köréhez, mint a *Nyugat*hoz tartozni.

Tagadhatatlan ugyanis, hogy még a húszas évek végén, a harmincas évek elején is politikai állásfoglalásnak tekintették, hogy ki melyik lap köréhez csatlakozik, a semlegesség szinte elképzelhetetlen volt. Ehhez egy érdekes adalék. 1929 novemberében Osvát Ernő helyére Rédey Tivadart választották meg a Baumgarten-díjat kiadó tanácsadó testületbe. Rédey jó barátja volt Babitsnak, viszont rendszeresen jelentek meg színikritikái a *Napkelet*ben. A megválasztását az *Esti Kurir* újságírója olyan botrányosnak találta, hogy az esetet a düsseldorfi kéjgyilkosról, a 40.000 pengőt sikkasztó pénztárosról és a zátonyra futott angol hajóról szóló cikkek tőzsomszédságában ismertette: „*A magyar irodalmi körökben, sőt a nagyközönség körében is bizonyára feltűnést és megdöbbenést fog kelteni az a határozat, melyet ebben az ügyben most a tanácsadó testület hozott. (...) Különösen megnehezíti Rédey helyzetét az, hogy Osvát mint az objektivitás és függetlenség exponense ült a tanácsadó testületbe, Rédey viszont egy politikailag és „fajvédelmileg” végzetesen exponált hetilap (!) állandó kritikusa, legjobb akarata mellett sem függetlenítheti magát bizonyos nem irodalmi és esztétikai természetű szempontoktól.*”²⁴⁹ A szerző végül reményének ad hangot, hogy Rédey lesz olyan bölcs, és nem fogadja el a felkérést.

A két tábor közti átjárás egyenlőre még szinte elképzelhetetlen volt, az évtizedes beidegződések jól működtek mindkét oldalon. Többek között ez vezetett ahhoz is, hogy Móricznak nem sikerült végrehajtania tervét, nem tudta a *Nyugatot* a „nemzeti koncentráció” lapjává tenni. 1929 novemberében ugyanis, amikor átvette a *Nyugat* szerkesztését, úgy tervezte, hogy teljesen megújítja a lapot: „*A Nyugattól a magyar optimizmus lapját kell csinálni. Eddig egy perverz pesszimizmus fóruma volt.*”- írta naplójába november 2-án. Ennek persze komoly akadályai vannak, s ezt jól tudta Móricz is: „*Fenyő telefonált és este együtt vacsoráztunk. Ez is csalódni fog bennem, mert én nem akarom a átvenni a Nyugat-ot. Én meg akarom menteni Gellértet, és átvinni a Nyugat-ot Keletre. Kirostálni, és tehetséges magyar írókat vinni be. Így elveszti a Nyugat a maga előfizetőit, de vajon kap-e másokat? A lap túlságosan kompromittálva van. A legjobb lenne Gellértnek állást szerezni egy lapnál, s új revüt indítani új címmel.*”²⁵⁰ Móricz reálsan látta a nehézségeket, végül november 13-án mégis elvállalta a lap szerkesztését, s a következő több mind három évben rengeteg energiát és pénzt ölt bele. Szeretett volna minden tehetséget a *Nyugat* körébe vonni – ideértve az elcsatolt területek íróit is-, olvasóközönségül pedig megnyerni az ún. keresztény középosztályt. Ennek érdekében többek közt Klebelsbergtől, Ravasz Lászlótól, Makkai Sándortól is kért cikket a *Nyugat* számára.²⁵¹ A jobboldali beállítottságú olvasók rokonszenvét évek áldozatos munkája révén (felolvasó estek, a *Nyugat Barátok Körének* rendezvényei) sem nagyon sikerült megnyernie, a baloldaliakat viszont már a decemberi számmal maga ellen hangolta. A Berlinben élő Bíró Lajos így foglalta össze véleményét: „*Ez a szám, kétségtelenül felfrissülést és megújítást mutatott. De három lapnyira az Osvát arcképétől jött a te cikked, amelyben optimistának vallottad magad; azután Nagy Endréné, amelyben Adyt odaajándékozta a nemzetnek, amiben teljesen igaza lehet, teljesen igaza van, csak ezt nem éppen a Nyugatnak kell elkezdenie, és különösen nem ma; azután jött Földi cikke, amelyben kanonizálta Prohászkt, ami megint nagyon helyes dolog lehet, de aminek a kínos voltát nyilván mások is érezték – tanúság rá Farkas Zoltán kitűnő cikke. A hideg*

249 *Esti Kurir*, 1929. november 27., 4.

250 Móricz Virág, Móricz Zsigmond szerkesztő úr, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1967, 111, 113.

251 Móricz Zsigmond Ady Lajosnak, 1929. december 2.; Móricz Zsigmond Ravasz Lászlónak, 1929. dec. 2. (= Móricz Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője. Levelek, szerk. Tasi József, PIM, Bp., 1984., 16, 17.)

*futott végig a hátamon ettől a számtól.*²⁵² A pozsonyi *Nap* című lap ezzel a címmel kommentálta Móricz kezdeményezését: „*A Nyugat árbocára felvonták a kurzuslobogót. Móricz Zsigmond és Babits Mihály összelelkezett Tormay Cécile-lel.*”²⁵³ Gaál Gábor, a kolozsvári *Korunk* szerkesztője hasonlóan foglalt állást egy Hatvanyhoz írt levelében: „*a Korunk is azon az állásponton van, hogy ki kell alakítani a legélesebb és leghatározottabb frontot a mai Nyugat ellen, illetve belekényszeríteni Babitsékát Tormay Cécile-ék vizeibe.*”²⁵⁴

A „kurzus” és hívei viszont nem igen kértek a *Nyugat*ból. Az eperjesi Wallentinyi Samu 1930 februárjában az általános pénztelenség és szellemi igénytelenség mellett az új előfizetők gyűjtésének legfőbb akadályát abban látja, hogy „*a közönség egy része – mondjuk, a dzsenti – averzióval van a Nyugat iránt a múltból kifolyólag. Ők a Nyugatban valami ultramodern, úrellenes, baloldal felé hajló, kissé zsidó ízű folyóiratot látnak, amelyik hozzájárult a régi, úri dicsőség és nálunk: a dzsentiuralom bomlásához.*”²⁵⁵

A jobboldali *Új Nemzedék* újságíróját pedig a *Nyugat* átalakulásából csak a baloldali radikalizmus csődje érdekelt, cikkének ezt a címet adta: „*A Nyugat alkonya és új próbálkozása. A radikális irodalom teljes bukása – Mi történt a Nyugatnál? - Ignotus helyett Babits és Móricz – Egymás után buknak meg a radikális irodalmi kísérletek.*”²⁵⁶

6.4. A Napkelet a 30-as években

6.4.1. Németh Antal mint a *Napkelet* segédszerkesztője (1933-35)

1933-ban a *Napkelet* 10. évfolyamához érkezett. Az évforduló számvetésre és megújulásra készítette a szerkesztőséget. A legfontosabb változás az volt, hogy a lap új segédszerkesztőt kapott Németh Antal személyében.

Németh Antal 1921-25 között volt a budapesti egyetem hallgatója: esztétikai, irodalomtörténeti és pszichológiai előadásokat hallgatott, míg végül érdeklődése végképp a színház felé fordult. Tanárai Négyesy László, Horváth János és Hekler Antal nagyra becsülték, Négyesy ajánlására lett 1928-ban a berlini egyetem ösztöndíjasa, s Hekler Antal révén lett ugyanettől az évtől a *Napkelet* munkatársa. Az *Elvek és Művek* rovatba elsősorban színházi és film témájú cikkeket küldött Berlinből, majd Szegedről, ahol egy évig az ottani színház dramaturg-főrendezője volt. Tormay Cécile is igyekezett támogatni az ambiciózus fiatalembert, közbenjárta érte Klebelsbergnél két ízben is (először 1929-ben, amikor a szegedi színház igazgatói posztját pályázta meg, másodsor 1930-ban párizsi ösztöndíja ügyében), később a rádiónál való elhelyezkedésében igyekezett segíteni neki.²⁵⁷ Végül 1933-ban rábízta a segédszerkesztői feladatokat a *Napkelet*mél. Ez a változás az impresszumban csak az 1933. 7. számban jelenik meg, de több jel utal arra, hogy Németh Antal valójában már 1933-as év elején Hartmann helyébe lépett. Ilyen például Németh Antalnak Hartmann egy 1933. januári levelére írt utólagos megjegyzése. A levélben Hartmann cikke lerövidítése és a sok sajtóhiba miatt háborog, Németh szerint „*Hartmann János így közzéködött, mert Tormay Cécile engem hívott meg helyette szerkesztőnek.*”²⁵⁸ Tormay 1933. februári levelében ugyan még csak

252 Bíró Lajos levele Móricz Zsigmondnak, 1929. december 29., PIM, 100/178/3 (Móricz Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője. *Levelek.*, szerk. Tasi József, PIM, Bp., 1984.,48.); Farkas Zoltán kitűnő cikke: *A Prohászka-legenda*, Ny., 1929. I., dec. 16., 732-35.

253 *Nap*, 1929. december 14.

254 Gaál Gábor levelek 1921-45, szerk. Sugár Endre, Bukarest, 1977, 85.

255 Walentinyi Samu Móricz Zsigmondnak, 1930. február 22. (= Móricz Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője. *Levelek.*, szerk. Tasi József, PIM, Bp., 1984.,83.)

256 *Új Nemzedék*, 1929. december 1., 37.

257 Tormay Cécile levelei Németh Antalhoz, OSZK, Fond 63/3104/2-4.

258 Hartmann János levele Németh Antalnak, 1933. január 29., OSZK, Fond 63/1349/9.

azt említi, hogy Némethre a lap technikai részét bízta, s ezt majd személyesen beszéli meg Hartmann-nal, márciustól azonban a segédszerkesztői feladatokat már egyértelműen Németh látta el, ezt jelzi az is, hogy ebben a hónapban öt levelet kapott a főszerkesztőtől,²⁵⁹ a májusi zeneakadémiai Napkelet-matinén pedig már Németh Antal előadása (*Irodalom és politika*) fogalmazza meg a lap megújult programját. Ugyanebben a hónapban Németh lenn járt Szegeden, kapcsolatba lép Szabó Zoltánnal és Buday Györggyel, hogy terveinek megnyerje a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* köré csoportosuló tehetségeket.

1933-34 folyamán a lap jelentős tartalmi és szerkezeti változásokon ment át. Megújult a *Szemle* rovat: egyrészt az által, hogy az eddig is közölt zenei, képzőművészeti és színházi tárgyú kritikákat ezentúl önálló rovatokban adták közre, Prahács Margit, Genthon István, illetve Rédey Tivadar szerkesztésében, másrészt új rovatokkal is bővítették a *Szemlét*. Februárban indult meg a *Külföldi Krónika*, mely világirodalmi aktualitásokkal foglalkozott, egyre nagyobb teret adva benne Hamvas Bélának, májusban a „*Gépművészet*” vagyis a rádióval és filmmel foglalkozó rész, mely Németh Antal kedvenc területe volt a színház mellett, decemberben Katona Jenő szerkesztésében *A hónap szellemi élete*, melyben a szellemtörténet körüli vitáról, a *Szegedi Fiatalok Művelődési Kollégiumáról* vagy Ady utóéletéről egyaránt szó esett.

A szépirodalmi részben újítást jelentett a külföldi, kortárs novellák közlése, illetve 1933 márciusától a réz- és fametszet illusztrációk (Szőnyi István, Buday György, Fáy Dezső, Molnár C. Pál munkái). 1934-től a folytatásos regény melléklet formájában jelent meg a lapban.

Tervbe vették, hogy az olvasókkal való szorosabb kapcsolattartás érdekében évente 8 irodalmi matinét rendeznek. Az elsőre 1933 májusában került sor, Tormay Cécile, Reményik Sándor, Hekler Antal és Németh Antal szereplésével. Bár a Zeneakadémia kistermében tartott matiné jól sikerült, ezek az alkalmak nem váltak rendszeressé, a következőre 1935-ben Sopronban került sor a *Frankenburg Irodalmi Kör* meghívására, Németh Antal, Rédey Tivadar és Török Sándor szereplésével.

A megújulás jegyében hirdették meg a *Napkelet* elbeszélés-pályázatát is, mely azonban nem hozott a felszínre új tehetségeket, az első díjat ki sem adták.

A *Napkelet* olvasói számának növelését célozta nyilván a terjedelemben beállt változás is: 1930-tól az évi 24 szám helyett csak 12-t adtak ki, az egyes számok terjedelmét 80 oldalról 100-120-ra növelve, s így jelentős árcsökkenést tudtak elérni, a lap egy éves előfizetése 40 pengő helyett csak 28-ba (tisztviselőknek 20 P-be) került.

Több helyütt olvashatjuk a szakirodalomban, hogy a 30-as években Tormay már nem igen vett részt a *Napkelet* szerkesztésében. Így emlékezett vissza például Rónay György,²⁶⁰ vagy ezt írta Selmeczi Elek is Németh Antalról szóló könyvében.²⁶¹ „Németh (...) szerkesztői munkáját nagy önállósággal végezheti, ugyanis az idejének nagyobb részét nádudvari birtokán töltő Tormay Cécile rendszerint titkárnője, gróf Ambrózy-Migazzi Lajosné útján érintkezik a segédszerkesztőjével. Tormay Cécile Nádudvaron írja regényeit, a *Napkelet* pedig – Németh odakerülésével – erősen liberalizálódik.” Most tekintsünk el olyan apró tévedésektől, hogy Nádudvaron nem Tormay Cécile-nek, hanem bátyjának volt birtoka, vagy hogy a grófnét nem szerencsés titkárnőnek nevezni még akkor sem, ha valóban írt jó pár levelet Tormay nevében, és fordítsuk figyelmünket a lényegre. Selmeczi állítása szerint a *Napkelet* azért „liberalizálódhatott”, mert Tormay mintegy nem ért rá ezt megakadályozni. Úgy gondolom ezt az állítást, mely közszájon forgó tévedés, némileg helyesbíteni kell.

259 Tormay Cécile levele Németh Antalnak, 1933. február 10. OSZK, Fond 63/3104/6.

260 Tormay Cécile „nem szólt bele a lap vezetésébe. Nem ismertük őt. Mindvégig háttérben maradt.” (= Szerb Antal emlékezete, Kairosz Kiadó, 2002, 229.)

261 Selmeczi Elek, Németh Antal, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Bp., 1991, 47.

Fennmaradt ugyanis Tormay Cécile-nek 66 Németh Antalhoz szóló saját kézzel írt levele, továbbá 14 másik, melyeket Ambrózy-Migazziné írt Tormay nevében. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy a lap valódi irányítója Tormay volt, jóváhagyása nélkül semmi sem mehetett a nyomdába.²⁶² Erre egy alkalommal finoman figyelmeztette is Németh Antalt: „*De máskor ne küldjön előzetes revízió előtt nyomdába olyan cikkeket, melyeket utóbb ennyire meg kell fésülnünk.*”²⁶³ Beleszólt a megjelenő kritikák témájába, hangvételébe, terjedelmébe, az írók személyébe.

A Némethnek írt levelekből kibontakoznak szerkesztési elvei. A lap indulásakor az alapítók szellemiségüket a keresztény és nemzeti kettős jelszavával jellemezték. Ezeket az értéket Tormay a 30-as években is alapnak tekintette. Hangsúlyt helyezett arra, hogy a katolikus és protestáns témák egyenlő súllyal szerepeljenek egy számon belül, fontosnak tartotta a hazaszeretetet, a nemzeti érzés ápolását az irodalom eszközei révén is.²⁶⁴ Kerülte viszont a politikai jellegű cikkek közlését, megőrzendő a *Napkelet* irodalmi jellegét.²⁶⁵ A szerzők esetén is fontos volt, hogy politikailag ne exponálják magukat. Kodolányit például „felvidéki szereplése” után nem engedte tovább közölni,²⁶⁶ sőt mielőtt Moussong Piroskáról és Szőnyi Magdáról szóló kritika kiadásába beleegyezett volna, megbízta Némethet, hogy tudja meg, nincs-e 19-es kommunista múltjuk. Erre kétszer is felhívta Németh figyelmét. Ezekkel a lépésekkel az olvasók „megbotránkozását” igyekezett elkerülni.²⁶⁷ Másrészt a *Napkelethez* közel álló szerzők érzékenységére is tekintettel kellett lenni: írásaik bírálatánál kerülni kell a túlzott szigort.²⁶⁸ Bár fontosnak tartotta a szerzőgárda bővítését, fellépett a túlzott fiatalítás ellen is: 1934. január 7-i levelében arra kéri a segédszerkesztőket, hogy a már bevezetett fiatalokon túl új neveket egyenlőre ne hozzon a laphoz, sőt szükség lenne néhány nagy névre, olyan régi munkatársakra, mint Hekler Antal, Felvinczy Takács Zoltán vagy Horváth János, különben az olvasók elfordulnak tőlük. Az *Elvek és művek* rovat esetén a frissességet, aktualitást hangsúlyozta. Állandó küzdelmet folytatott a kritikusokkal, akik a rövid, egy-másfél hasábos kritikák helyett hosszú tanulmányokat írtak.

1933-tól kezdve tehát a *Napkelet* megfiatalodott: némileg kísérletezővé vált, új szerzőket és formákat próbált ki a segédszerkesztő, Németh Antal. S mögötte ott volt Tormay, ki hol biztatón, hol „fékként” lépett fel, mivel egyszerre szeretne volna megújítani és megőrizni a *Napkelet* eredeti arculatát.

Hiba lenne azonban csupán e két ember tevékenységével és elveivel magyarázni a lapban végbement változásokat. A *Napkelet* színvonalának emelkedése a 30-as években egyértelmű, s ebben több tényező játszott szerepet: nagyon fontos volt a tehetséges és ambiciózus segédszerkesztő személye, fáradhatatlan szervező és toborzó munkája, de mindez kevesebb eredményt hozott volna, ha a 20-as évekhez képest nem változott volna olyan sokat a konzervativizmus megítélése, s az évtized elején nem jelentkezett volna fórumokat keresve magának egy újabb írónemzedék.

Ezt a nemzedéket 1933-ban Szabó Zoltánnak *A háború utáni fiatalság* című írásában úgy jellemzi, hogy még kiforratlan, egyenlőre még a saját álláspontjának kialakításán fáradozik: „*világnézetében pedig nem akarja a maga fiatalságát se baloldalba, se jobboldalba tartozónak nevezni, hanem keresi az utat, a maga fiatalságának az*

262 Tormay Cécile levelei Németh Antalhoz, OSZK kéziratár, Fond 63/3104/1-66.

263 Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933. IX. 4., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/20.

264 Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933. XI. 5., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/30

265 *Dallos cikke is, noha szép, de sok helyen egy ellenzéki napilapba való, Mi irodalmi folyóirat vagyunk.*” Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1934. XI. 27., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/48.

266 Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933.IX.14., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/21.

267 Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933.IX.16. és IX. 27., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/23 és 25.

268 Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933.IX.16. és IX. 27., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/23 és 25.

Tormay Cécile levele Németh Antalhoz, 1933.IV. 15., OSZK kéziratár, Fond 63/3104/13.

útját.”²⁶⁹Még nem készek, még nincs önálló programjuk vagy táboruk, de vannak olyan biztató jelek, melyek jelzik, hogy merre felé orientálódnak. Ilyen jelnek tartja a *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának* 14 kiadványát, vagy a cserkészmozgalmat, melyben a gyerekek konstruktív, építő magatartást, egymásra figyelést, a magyarság külföldön való képviselését, sőt szociális érzékenységet tanulhattak. A vallásos nevelést szintén meghatározónak tartja szellemi arculatuk kialakulásában. Erről tanúskodik szerinte az újkatolikusok lapja, a *Korunk Szava*, mely létével és modernségével „*bebizonyította, hogy régiebb szellemi tényezőkhöz fiatalnak is könnyebb fordulni, mert minden ellenkező hirdetés ellenére is, ma fiatalabb az – ami öregebb.*”²⁷⁰

Szabó Zoltán amikor erről a fiatal, még kiforratlan nemzedékről, s értékeiről beszél, akkor valójában annak a viszonylag szűk elitnek a törekvéseiről ad számot, akik gyermekkorának egyik legmeghatározóbb élménye a cserkészlet volt. (Szabó Zoltán maga is öregcserkész volt, Boldizsár Ivánnal és Kovács Imrével együtt szerkesztette az öregcserkészek 1931 óta megjelenő lapját, a *Fiatal Magyarorságot*.) Bár voltak tanonc- és munkáscserkészcsapatok is, a cserkészlet elsősorban középiskolai diákokból állt, a főcserkész, Teleki Pál elképzelésének megfelelően, a mozgalom lényege az volt, hogy tudatos nevelőmunkával kialakítsanak egy fiatal, jól képzett, európai kitekintéssel bíró, ugyanakkor hazaszerető elitet (mindezt valláserkölcsei alapon), akikre majd számítani lehet a magyar társadalom konzervatív szellemű, de mégis alapos átalakításában. A gyerekek a 30-as évek elejére felnőttek, s magukra mint egy sokra hivatott, reformnemzedékre tekintettek. Növelhették önbizalmukat a magyar cserkészlet nemzetközi sikerei is, aminek egyik jele volt, hogy az 1933-as cserkész-világtalálkozó megrendezését Magyarország nyerte el, s a jól sikerült gödöllői dzsembori Magyarországra irányította a nemzetközi figyelmet.²⁷¹

A legfiatalabb írónemzedék első önállósulási kísérletei is a 30-as évek elejére estek. 1931 karácsonyán jelent meg a *Perspektíva*, melynek munkatársai között ott találjuk Rónay Györgyöt, Thurzó Gábort, Jékely Zoltánt, Várkonyi Zoltánt, igaz, a lap három szám után megszűnt. 1932 májusától októberéig egy új lap, a *Névtelen Jegyző* gyűjtötte maga köré a fiatal írókat: Bethlen (Boldizsár) Iván, Hegedűs Géza, Szabó Zoltán, Thurzó Gábor, Weöres Sándor nevével találkozhatunk a lap hasábjain. A folyóirat érdekessége, hogy az idősebb nemzedék néhány jelese is publikált benne: Karinty Frigyes, Illyés Gyula, Kárpáti Aurél, Tersánszky J. Jenő. Rónay László szerint, bár ez a lap is rövid életű volt, hisz októberben megszűnt, jelentőségét az adja, hogy „*ebben a folyóiratban tettek először kísérletet a fiatalok arra, hogy kijelöljék saját helyüket a magyar irodalom folytonosságában.*”²⁷²

Kibontakozásuk első szakasza az 1935-ös *Korunk* antológia megjelenésével zárul. A fiatalok sokfelől, különböző társadalmi-irodalmi hatások által indítatva keresték saját, egyéni hangjukat. A *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* indította el Radnótit, Ortutay Gyulát, Tolnai Gábort, Szabó Zoltánt, a *Janus Pannonius Társaság* Kolozsvári Grandpierre Emilt, Weöres Sándort, Takáts Gyulát, Kassák köréből nőtt ki Vas István, Zelk Zoltán, sőt az avantgárd törekvések hatással voltak pályájuk kezdetén Boldizsár Ivánra és Szabó Zoltánra is. Bóka László és Sötér István az *Eötvös-kollégium* neveltje volt, az (új)katolikus szellemiséget elsősorban Rónay György és Thurzó Gábor képviselte.²⁷³

Németh Antal nagy érdeme, hogy e fiatalok közül sokakat meg tudott szerezni a *Napkelet* számára. Már említettük 1933. májusi szegedi megbeszélését Szabó Zoltánnal és Buday Györggyel. Az ő révükön került kapcsolatba Ortutay Gyulával és Boldizsár

269 Szabó Zoltán, *A háború utáni fiatalság*, Nk., 1933, 576.

270 Nk., 1933, 577.

271 Ablonczy Balázs, Teleki Pál a cserkészmozgalom élén, *Rubicon*, 2004, 2, 32-35.

272 Rónay László, *Az Ezüstkor nemzedéke*, Akadémia Kiadó, 1967.

273 Rónay László, *Az Ezüstkor nemzedéke*, Akadémia Kiadó, 1967.

Ivánál is. Mindkettőjük bemutatkozó leveléből kicsendül a remény, hogy a *Napkelet*nél valami új van készülóban: hogy a lap „szellemileg mélyebb és humanitásban, világszemléletben határozottá, harcossá”²⁷⁴ válik, hogy „összefogja azokat a fiatal erőket, amelyek a magyarság mai állapotában új valóság vajúdását látják (...), hogy Németh Antal olyanokat gyűjt maga köré, akik „nem csak-írók és csak-költők, hanem jó és új értelemben vett társadalmi harcosok is.”²⁷⁵

A *világnézet és irodalom* című zeneakadémiai előadásában pedig Németh a *Napkelet* programját úgy jellemezte, hogy az nem más, mint „keresztény és nemzeti irodalom mai, korszerű életprogrammal betöltve”. S ezt a korszerűséget sikerült is hitelesen képviselnie, tudatos szervező munkája révén egy sor új szerzőt nyert meg lapja számára. Kik voltak ezek a már említettek felül?

Egy névtelen levélnek hála, melyben többek között az a vád is érte, hogy ismeretlen és nem eléggé tehetséges fiatalokkal tölti fel a lapot, Németh Antal 1934 januárjában Tormaynak írt válaszában részletesen felsorolta, hogy kik is azok, akiket ő nyert meg a lap számára. Baktay Ervin ázsiautatót, Bartha Dénes zenetudóst, Dénes Tibor irodalomtörténészt, Katona Jenőt, Szabó Zoltánt, Ortutay Gyulát, Gogolák Lajost, Juhász Vilmost, Pukánszky Kádár Jolán színháztörténészt, Kolozsvári Grandpierre Emilt, Márchis Györgyöt, a pesti egyetem svéd lektorát és Szőke Sándort, Hamvas Béla könyvtáros kollegáját említi. Aztán rátér a „nagy nevek” problémájára. Annak, hogy a lapban olyan nagy teret enged a fiataloknak több oka is van. A *Napkelet* régi, nagy nevei közül Szekfű csak a *Magyar Szemlé*be ír, Horváth János sehová, Hajnal túlságosan elfoglalt, Eckhartot személyi okok tartják vissza. Az újabb „nagy nevek” meghívásának egyszerűen az anyagiak szabnak gátat: az oldalankénti 8 pengőt nem tudják megadni, mint a *Magyar Szemle*, az igazi hírességek pedig megfizethetetlenek: Bartók tarifája 100 pengő lenne oldalanként. A „nagy nevek” hajszolásával egyébként is volt már a szerkesztőségnek rossz tapasztalata: „A múltban volt egy időszak, amikor beérkezett „neveket” akartak a „Napkelet” kötelékébe vonni. A szépirodalom terén ez teljes csődöt mondott. Négyezer pengő előleg siratja ezt a téves politikát.”²⁷⁶

A pénztelenség, az erősödő konkurenciaharc -elsősorban a *Magyar Szemlé*vel- tehát egyaránt arra készítette Némethet, hogy a realitások talaján mozogva az elérhető ragadja meg, vagyis az épp akkor fellépő fiatal tehetségeket igyekezzen megnyerni céljainak. S ez sikerült is, 1933-35 körül a legfiatalabb nemzedék sok kiválóságát találjuk a *Napkelet* munkatársai között: Tolnay Gábort, Ortutay Gyulát, Boldizsár Ivánt, Rónay Györgyöt, Thurzó Gábort, Possonyi Lászlót, Kolozsvári Grandpierre Emilt. De rendszeresen jelentek meg a lapban írásai, Dékány Andrásnak, Sötér Istvánnak, Kozocsa Sándornak, Molnár Katának, Jékely Zoltánnak, Képes Gézának is.

S a *Napkelet*ben jelentek meg a 19 éves Ottlik Géza első novella-próbálkozásai is: az *Apró írások és az Egyedül*.²⁷⁷ Igaz, nem különösen sikerült művek ezek, némelyiken erősen érezhető Tormay Cécile hatása is. Az Ottlikkal foglalkozó szakirodalom nem is nagyon szokott foglalkozni velük, eltekintve Szegedy-Maszák Mihály kis monográfiájától.²⁷⁸ Ottlik nem Németh Antal toborzó munkája révén, hanem valószínűleg családi-baráti ismeretség által került a *Napkelet*hez. Tudjuk például, hogy a főszerkesztőnő unokahúga, Tormay Éva és annak férje, Koromzay Dénes, a később világhírűvé vált *Magyar Vonósnyégyes* mélyhegedűse legjobb barátai közé tartoztak. Későbbi feleségét, Debreczeni Gyöngyit is az ő révükön ismerte meg.²⁷⁹ (Tormay Éva

274 Ortutay Gyula levele Németh Antalnak, 1933. június 14. OSZK, Fond 63/2351/1.

275 Boldizsár Iván levele Németh Antalhoz 1933. június OSZK, Fond 63/688/127.

276 Névtelen levél: Ismeretlen Tormay Cécile-nek, Fond 63/5585. Válasz: Németh Antal levele Tormay Cécile-nek, 1934 január, OSZK Fond 63/4297.

277 Apró írások, Nk. 1931,5, 415-19.; Egyedül, Nk., 1931, 8., 710-13.

278 Szegedy-Maszák Mihály, Ottlik Géza, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 14-17.

279 Szegedy-Maszák Mihály, Ottlik Géza, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 22.

egyébként maga is írogatott: egy „fantáziája” meg is jelent a *Napkelet* 1937-es számában *Az árnyék* címmel.²⁸⁰⁾

Az *Apró írások* három novellából áll: az *Este*, a *Pjeter* és a *Ketten az iskolapadban* címűből. Az *Este* elbeszélője nagyanyja régi arcképét szemlélve emlékszik vissza annak fiatalságára, egy beteljesületlen szerelemre. Egy farsangi álarcos bálon ismerkedik meg Pierette az ismeretlen márkival, „*aki finoman ívelt, graciózus mondatokat suttog neki, csodálatos dolgokat pompáról s fényről, szép markizekről az azúr ég alól és örök ragyogásról.*” Pierette-t bár a márkí csókja „*az álom öntudatlan révületébe ringatta*”, mégis magyar jegyesét, Ivánt választja, „*a halk szavú orchideák és ragyogó iriszek napnyugati dalát pedig örökre visszazárta fojtott álmai közé.*” Ez a novella ikertestvére lehetne Tormay Cécile néhány írásának, különösen a *Találkozás alkonyatkor*, illetve a *Menuette* címűnek. Tormay szívesen révedt vissza nagyanyái fiatalságának idejére, a magyar biedermeier korába. A *Találkozás alkonyatkor* elbeszélőjének egy este emlékei közt kutatva egy lornyon akad a kezébe, amely még nagyanyjáié volt. S erről eszébe jut, hogy kislánként hogy leste ki, amint nagyanyja sok év után viszontlátta fiatalkorára nagy szerelmével. A pénztelenség, a háború elválasztotta őket, a lány férjhez ment, de örökre megőrizte első szerelme emlékét. A *Menuette* pedig ennek párja. Főszereplője azon a bálon ismerkedik spanyol szerelmével, ahol a király őt a menüett királynőjének nevezte. Örök hűséget fogadnak egymásnak, a férfi másnap elutazik, és soha többé nem tér vissza. Kedvese megöregedik, megcsúnyul, de egyre várja vissza, újra és újra átélve azt a régi menüettet.

Ottlik novellájának témaválasztása, az írás egyes elemei és főképp nyelvezete utánérzést sejtet, „*különösen Tormay Cécile írásmódjának szecessziós stilizáltságának nyomait*”²⁸¹ véljük felfedezni. A három Ottlik-novella közül még a legjobban a *Ketten az iskolapadban* sikerült. András beárulja a tanárnak osztálytárást, amiért elvette tőle a füzetét. A többiek ezért kiközösítik, tanítás után meghógolyózzák. Még legjobb barátja, Ádám is elfordul tőle. Ez a novella némileg az *Iskola a határon* világát előlegezi, de az író megtoldja a végén egy bölcselkedő, mindent relativizáló bekezdéssel: „*Ádám és András is megbékéltek egyszer, - mert nincs örök harag és gyűlölet; se jó, se rossz, se végtelen és megfellebbezhetetlen igazság sincsen.*” - s ez a rövid kis elmélkedés ismét Tormay szomorkás, az emberi kapcsolatok és érzések viszonylagossága feletti tünődéseit juttatják eszünkbe.

Három hónappal később ismét találkozhatunk Ottlik nevével a *Napkeletben*, az *Egyedül* című novellája kapcsán. Ennek főhőse egy festő, aki öngyilkossági gondolatokkal bolyong a Szajna-parton, amikor összetalálkozik az építésszel, aki ugyanolyan fiatal és szegény, mint ő. Egymást segítve 15 múlva mindketten befutott művészek lesznek, „*Életünk úgy szólván egy volt, s az idők folyamán hasonlóvá is formálódtunk*” - jellemzi kapcsolatukat a történet elbeszélője, a festő, aki azonban mégsem tud ellenállni a kísértésnek, és elcsábítja barátja menyasszonyát. Végül bevallja tettét, s így örökre elveszíti barátját és lelki egyensúlyát: ismét megjelenik előtte az, akitől gyermekkorában annyira rettegett, az alaktalan és megnevezhetetlen félelem, a Rém. Bár maga az írás nem sokkal sikerültebb, mint az *Apró írások* darabjai, az író később nem is engedte újra kiadni őket, azért nem teljesen érdektelen. Egy kezdő író szárnypróbálgatása, s ahogy erre Szegedy-Maszák Mihály rámutatott, már több ponton előlegezi a későbbi Ottlik művek világát. Különösen a festő figurájára igaz ez, aki „*egy másik művészen saját hasonmására lel. A történetnek ez a darabja egyrészt első vázlat a Hajnali háztetők című kisregényhez, másfelől úgy bonyolítja a két művész viszonyát, hogy az kifejezetten Medve Gábor és Both Benedek barátságára emlékeztet.*”²⁸² Ezt

280 Tormay Éva, *Az árnyék*. Fantázia., Nk. 1937, 460-61.

281 Szegedy-Maszák Mihály, Ottlik Géza, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 16.

282 Szegedy-Maszák Mihály, Ottlik Géza, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1994, 17.

követően Ottlik jó ideig nem publikált szépirodalmi művet, a *Drugeth-legenda* majd csak 1939-ben jelenik meg a *Nyugat*ban.

Ami tehát nem sikerült a *Napkelet* indulásakor, vagyis hogy maga köré gyűjtse a legtehetségesebb fiatalokat, az a 30-as évek elejére megvalósult: az ekkor induló fiatalok közül, akiket gyakran a kissé félrevezető *Nyugat harmadik nemzedékeként* is szoktak emlegetni, sokan a *Napkelet*ben kezdték pályájukat. Ebben több tényező közrejátszott. Egyrészt, mint láttuk, Németh Antal ügyes szervezőmunkája, illetve anyagi okok, másrészt a lap megítélésének változása. Rónay György 1981-es visszaemlékezésében két tényezőt említ, ami miatt számukra a lap vonzóvá vált: egyrészt, hogy a *Napkelet*be könnyebb volt bejutni, mint a *Nyugat*ba, másrészt, hogy a lap külső megítélése megváltozott, a fiatalok nem tartották sem „hivatalos orgánumnak”, sem jobboldali lapnak „*Nagyon érdekes, hogy csaknem mindenki a Napkeletben kezdte pályafutását. És azért ott, mert oda sokkal könnyebb volt bejutni, mint például a Nyugatba. Mondhatnánk azt is, hogy a Napkelet az író számára a Nyugat előcsarnoka volt. Természetesen csak a tehetséges írók számára. A harmincas évek Napkeletjében megtanultak járni az írók, hogy a Nyugatban már magabiztosan mozoghassanak. A Napkelet nem volt „hivatalos” orgánium. Politikai hovatartozásáról senkinek sem volt fogalma. Sem jobb- sem baloldaliságáról soha nem hallottam beszélni. A „hivatalos irodalom” terminológiájáról Révai Józsefnél olvastam először. Meggyőződésem, hogy a Napkelet teljes egészében semleges orgánium volt.*”²⁸³ A *Napkelet* azért – mint láttuk-teljesen nem vesztette el politikai színezetét, legalábbis 1937-ig, Tormay Cécile haláláig nem, de az új nemzedék nagy része már nem köteleződött el kizárólagosan egy laphoz: „*A Nyugat, a Napkelet, a Magyar Szemle, az Irodalomtörténet és az Irodalomtörténeti Közlemények, a Protestáns Szemle, a Minerva, a Széphalom, az Erdélyi Helikon stb.*” egyaránt szívesen fogadta a fiatal írókat,²⁸⁴ akik általában igyekeztek, hogy sem az egyik, sem a másik „párt”-hoz ne kötődjenek kizárólagosan.

Erről a „pártok”-tól és klikkektől független, tiszta tudományosságra való törekvésről tanúskodik például az *Irodalomtudományi Társaság* megalapítása is, melynek egyik fő szervezője Szerb Antal volt. A szervezet első találkozóját 1933 áprilisában tartotta. Céljuk az volt, hogy „*valami társadalmi formába tömörítsük az irodalommal tudományosan foglalkozó fiatalokat*”.²⁸⁵ Terveik szerint a havonkénti előadások és vitaülések ismereteik bővítésére és nézeteik tisztázására szolgálnának. A társaság elnökéül Szerb Antalt, alelnöknek Kerecsényi Dezsőt választották. A „*legszelesebb szellemi összefogás*” érdekében nemcsak írók és irodalomtörténészek voltak a szervezet tagjai, hanem más tudományterületek képviselői is: például a zenetudós Bartha Dénes, a színházi rendező Németh Antal, a filozófus Joó Tibor, a szociográfus Szabó Zoltán, a polihisztor Németh László és Hamvas Béla.²⁸⁶ A szervezet maga is kísérlet volt, jól példázta a 30-as évek magyar szellemi életére oly jellemző szintéziskeresését. Az *Irodalomtudományi Társaság* végül három évnyi működés után 1936-ban szűnt meg.

A *Nyugat* harmadik nemzedékének nevezett írók közül sokan találtak otthon a *Napkelet*ben a 30-as évek első felében, nemcsak azért mert a lapot a „*Nyugat előcsarnokának*” tartották, hanem azért is, mert a konzervativizmus és a nemzeti szellemiség megítélése már a 20-as évek második felére megváltozott. A *Napkelet* indulásakor korszerűtlennek tűnt, azért is nem tudott kezdetben színvonalas

283 Rónay György, Holtig hünek kell lenni... (= Szerb Antal emlékezete, Kairosz Kiadó, Bp., 2002., 229.)

284 Bisztray Gyula, Az Irodalomtudományi Társaság (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wágner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 156.)

285 Bisztray Gyula, Az irodalomtudományi társaságról (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wágner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 157.)

286 Kolozsvári G. Emil, A szervező és föltaláló Szerb Antal (= Szerb Antal emlékezete, szerk. Wágner Tibor, Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 160.)

szépirogárdát magához vonzani, később azonban „divatba jött” az értékörzés, sőt a nemzeti szellemű irodalom is. Fábián István *Konzervatív fiatalság* című cikkében saját korosztályára, a 20-as évek második felében indulókra vonatkoztatva állapította meg ugyanazt, amit Szabó Zoltán a kialakulóban levő harmadik nemzedékről állított: a fiatalok elfordultak a baloldaliságtól, a forradalmiságtól, a konzervativizmus ismét vonzó lett számukra. Fábián ezt azzal magyarázza, hogy a háború, a forradalmak, a gazdasági válság élménye kortársaival együtt arra készítette őt, hogy realistává vagyis konzervatívvá legyenek. A konzervatív ember ugyanis a valóságból indul ki, csak azt akarja megváltoztatni, amit a valóság hibásnak mutat. A fiatalok nagy részét saját élettapasztalata vitte rá arra, hogy konzervatív legyen, vállalva ennek összes terheit. „Mert vannak terhei. Nálunk kitartó propagandával terjesztették el a közvéleményben azt a dogmát, hogy aki konzervatív, vagy korlátolt, ostoba, vagy eladta magát.”²⁸⁷

Sötér István 1939-ben a *Klasszicizmus!* című írásában nem politikai-gazdasági körülményekre vezeti vissza ezt a klasszicizálódást, hanem a szellemi élet természetes mozgására: a lázadás után mindig következik a lecsillapulás. „Az irodalom élőhalott a maga lázadó szakaszai nélkül, de kétszeresen is fél életet él, ha megtagadja a lázadás, a csoda, a herezis polgárosulását.”²⁸⁸

A lap régi számait lapozgatva feltűnik, hogy először a Németh Antal szerkesztőségével fémjelzett korszakban sikerült a lapnak régi problémáját leküzdenie: a szépirodalmi és kritikai rész színvonalának feltűnő különbségét csökkenteni. Az 1933-as számban például Reményik, Mécs László és Nagy Méda versei mellett ott találjuk Falu Tamás, Képes Géza, Rónay György, Jékely Zoltán költeményeit is. Az *Elvek és Művek*, illetve a *Szemle* cikkei révén pedig az olvasó értesülhetett a legjelentősebb kulturális újdonságokról. A színházi, zenei és képzőművészeti ismertetőket (ellentétben a *Nyugattal*) a *Napkelet*-nél szakemberek írták, cikkeikkel hozzájárultak ezen területek szaknyelvének fejlődéséhez is.²⁸⁹ A színházi rovatot Rédey Tivadar vezette, az előadásokat ismertetve értékelté mindig az egyes színészek játékát, a díszletet, a rendezői koncepciót is. Hírt adtak időnként a külföldi színházi törekvésekről is, melyek iránt Németh Antal különösen érdeklődött. A zenei rovat élére Prahács Margit került, aki Tormay Cécile ismeretségi körébe tartozott, s már 1928-tól írt cikkeket a *Napkelet*-be. Több diplomával is rendelkezett: 1917-ben végzett a Zeneakadémián zongoratanárként, majd a *Pázmány Péter Tudományegyetemen* hallgatott lélektant és esztétikát. Doktori értekezését, *A muzikalitás lelki feltételei* címmel 1925-ben kiadta a *Budavári Tudós Társaság*. 1926-27-ig ösztöndíjjal Berlinben tartózkodott, majd hazatérve a *Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola* könyvtárát vezette 1928-61-ig. Közben sorra jelentek meg szakcikkei a *Napkelet*-ben és a *Magyar Szemlé*-ben. Fő kutatási területe Liszt Ferenc volt, nevéhez fűződik kiadatlan és ismeretlen Liszt-levelek publikálása. 1943-ban egy érdekes bibliográfiát adott ki, melyben számba vette a külföldi zeneművekben található magyar témákat. A kötethez Kodály Zoltán írta az előszót.²⁹⁰

A képzőművészeti rovat vezetője Genthon István (1903-69) művészettörténész Hekler Antal tanítványa volt a budapesti egyetemen. 1927-28-ban Bécsben és Rómában járt tanulmányúton. Egyetemi tanár, majd 1934-től a *Műemlékek Országos Bizottságának* előadója lett. A régi és a modern festészettel egyaránt foglalkozott: 1932-ben jelent meg *A régi magyar festőművészet* című könyve 1935-ben pedig *Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig*.

A 30-as években még nagy újdonság volt a hangosfilm és a rádió. A *Napkelet* többször is foglalkozott velük, *Gépművészet* címszó alatt. Bár a magyar rádió már 1925-ben

287 Fábián István, *Konzervatív fiatalság*, Nk., 1934, 6.

288 Sötér István, *Klasszicizmus!*, Nk., 1939. I., 297-301.

289 Mándl Erika, a *Napkelet* és a *Magyar Szemle* színházi írásai, 2004. (ELTE BTK PhD dolgozat, kézirat)

290 Prahács Margit, *Magyar témák a külföldi zenében*, Bp., 1943.

megkezdte adását, a lakihegyi nagyadót csak 1933 decemberében sikerült üzembe helyezni. 1932 végén az előfizetők száma ugyan még csak 320.000 körül mozgott, a rádió adásai és műsorpolitikája azonban így is állandóan a viták keresztútjében volt. Kozma Miklós, a rádió igazgatója 1933-tól egyre inkább arra törekedett, hogy a rádió irodalmi adásait színvonalasabbá tegye: Somogyváry Gyula helyett 1934-ben Németh Lászlót állította az irodalmi szerkesztőség élére, majd lemondása után Cs. Szabó Lászlót.²⁹¹ A drámai osztály vezetője pedig 1935 májusától Németh Antal lett.

Az 1935-ös év még további nagy sikereket hozott Németh Antal számára, korábbi vágyai sorra megvalósultak: a debreceni egyetemtől megkapta magántanári kinevezését, június 1-jén pedig a *Nemzeti Színház* igazgatói székét. Ekkor a *Napkelet*-nél betöltött állását felmondta, helyét Kállay Miklós vette át.

6.4.2. A Napkelet Kállay Miklós szerkesztősége idején (1935-41)

Kállay Miklós 1885-ben született Egerben. 1919 novemberétől 1944-ig a *Nemzeti Újság* irodalmi rovatvezetője, közben 1930-34 között a lap helyettes szerkesztője, illetve a *Nemzeti Újság* vasárnapi mellékletének, a *Nemzeti Szalonnak* a szerkesztője volt Surányi Miklóssal. Szerkesztői és kritikusai tevékenysége mellett maga is írt, illetve fordított szépirodalmi műveket, többek között Rilket, Huysmans-t, Victor Hugot, Balzacot, Flaubert-t, Hoffmannstahl-t, Malraux-t, Ibanezt. Drámákat -*Godiva* (1936), *Rontó Pál* (1939)-, illetve regényeket -*A pápa és a Vatikán* (1935), *XI. Pius, a béke fejedelme* (1937), *Magóg fiai* (1937)- írt, s ő fejezte be Tormay Cécile halála után az író nő történelmi trilógiájának utolsó részét, *A fehér barátot*.

A *Napkelet* irányítását 1935.5.számtól vette át. Szerkesztői programját a *Régi célok új tornái felé* című cikkében fogalmazta meg.²⁹² A cikk elején visszatekint a lap történetére: az indulás éveire, amikor a lap „*a háborút követő bizonytalan zűrzavarban, az ízlések és irányok bomlott kavargásában*” egy új, letisztult közízlés létrehozásáért küzdött. Aztán egy nyugalmi időszak következett, amikor „*a magyar szellemiség újra magára talált*”. Mostanra azonban szükségessé vált a megújulás: ennek az eredeti, Horváth János által megfogalmazott elvek alapján kell történnie, de a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva. A 20-as évek vitái az irodalmi szakadásról, Adyról, a nemzedékek ellentétéről elvesztették jelentőségüket, ma a „*magyar lélek és európai látókép*” kettős jelszava alapján mindent be kell fogadni a magyar szellemiség épülő várába: az új népiesség és az elefántcsonttorony hívei egyaránt megtalálhatják itt a helyüket. A *Napkelet* feladata továbbra is a közízlés alakítása, a kritika kötelessége, „*hogy elismerjen mindent, ami elismerésre méltó, ám annál kíméletlenebbül igyekezzék lenyesni mindent, ami túlbujánzás*”.²⁹³

A szellemi összefogásra való törekvés egyébként ott volt a levegőben: Móricz már 1929 végén, kicsit megelőzve korát, kísérletet tett a nemzeti koncentrációra, a magyarság legjobbainak összefogására, Zilahy 1935 áprilisában jelenteti meg *Új szellemi frontot* című cikkét, s két nap múlva nála találkozik Gömbös miniszterelnök néhány íróval, köztük Móricz Zsigmonddal, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Szabó Lőrincel. Igaz, a találkozó eredménytelenül zárul, majd a találkozót Zilahy kezdeményezésére egy ankét követi, melyben a találkozón részt vett írók mellett Kodolányi János, Nagy Lajos, Pap Károly is részt vett.²⁹⁴

²⁹¹ Ormos Mária, Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós I., Polgart Kiadó, Bp., 2000., 283, 290-93.

²⁹² Nk., 1935, 5. 466-69.

²⁹³ Nk., 1935, 5, 469.

²⁹⁴ Zilahy Nyílt kártyákkal című cikkével indította el az ankétot (Pesti Napló, 1935.április 21.), melyhez hozzászólt Illyés Gyula (Reform és irodalom, Magyarország, 1935. április 24.,3.), Kodolányi János (Holt lelkek, Magyarország, 1935. április 25.3.), Szabó Lőrinc („Jobb” és „Bal” és a reformok, u. o., 1935. április 26. 3.), Sárközi György (Polgár és paraszt, u.o. 1935. április 27. 3.), Tamási Áron (Népi szellemet a Duna mentén, u.o.1935. április 28.3.), Nagy Lajos (Az irodalom szabadsága, u.o. 1935. április 30. 5.), Féja Géza (A magyar

Kállay Miklós a Németh Antal által megkezdett hagyományt folytatta: továbbra is helyet adott a lapban a fiataloknak, a magyar irodalom mellett nagyobb teret engedett a külföldi szépirodalomnak, illetve az ezzel foglalkozó ismertetéseknek, kritikáknak. A lap népszerűsítése céljából az ő szerkesztősége idején is tartottak néhány Napkelet-estet. 1936. november 21-én a Zeneakadémián például Reményik Sándor, Rédey Tivadar mellett Molnár Kata, Nagy Méda, Thurzó Gábor, Mihály László léptek fel, de sor került ilyen szereplésre 1938 márciusában a *Horthy Kollégiumban* is.²⁹⁵ A lap beosztása 1935-36 során változatlan maradt (Szépirodalmi rész, Elvek és Művek, Tudományos irodalom, Szemle, Külföldi Krónika), 1937-ben két új rovat jelent meg: A magyar szellem világforgalma és A nap visszhangja. Míg az előbbi a magyar kultúra külföldi szereplését ismertette, addig a másik polemikus jellegű volt: a szerzők Mme Sans-gene, Tüske, Sajtójárőr és Viator álnév alatt figurázták ki a kulturális élet egyes jelenségeit. A lap utolsó éveiben formátumában is megváltozott: 1939-től mérete kisebb lett, fényképmellékleteket is tartalmazott, s egy szám 96 oldalból állt. Az 1940. évfolyam számaait lapozva szembetűnő, hogy minden számnak más a terjedelme: míg a januári 80 oldalas, februárban csak 48, márciusban 46, áprilisban 60, májusban 44, júniusban 94, augusztusban 62 oldalnyi volt a terjedelme. Ez már a lap végnapjait jelezte, s valóban az 1940. 8. szám volt az utolsó, a *Napkelet* megszűnt.

Kállay szerkesztőségének néhány éve alatt a fénykort talán az 1938-as év jelentette. Mind a szépirodalmi, mind a kritikai rész munkatársi gárdája kiváló volt: Jékely Zoltán, Örley István, Rónay György, Thurzó Gábor, Molnár Kata, Sötér István, Kálnoky László, Pilinszky János, Mihelics Vid, az idősebbek közül Fábíán István, Hankiss János, Hamvas Béla, Vajthó László, Brisits Frigyes, Prahács Margit nevét említhetjük példaként. A lap – hagyományait megőrizve – igyekezett a modern kor kihívásainak is megfelelni. Erről tanúskodik a *Napkelet* egykori alapítói közül még életben levő gr. Zichy Rafaelné és Hekler Antal 1938-as cikke, melyben a lap feladatait sorolva a megszokottak mellett (komoly kritikai szellem, egységes történeti hivatástudat ápolása, a revízió kérdése, a középosztály támogatása) új elemek is megjelentek: a munkásság és az ifjúság problémái, iskolaügyi reform, nőnevelés, az arisztokrácia új szerepe, nemzetegészségügy.²⁹⁶ Ebben az évben a *Napkelet* néhány érdekes vitának is helyet adott, köztük a második és harmadik nemzedék vitájaként emlegetett polémiának, melyet Szerb Antal *Könyvek és ifjúság elégiája* című írása váltott ki.

6.4.2.1. Kísérlet a legfiatalabb nemzedék identitásának megfogalmazására

A *Nyugat* 1938. 10. számában jelent meg Szerb Antal cikke, melyben saját nemzedéke nevében szól a fiatalokhoz. Elismeri tehetségüket, de hiányolja belőlük „*a dac, a szekta, a jelszó, a révület, a mánia*” meglétét, mely nélkül új nemzedék szerinte elképzelhetetlen. Szerb cikkére hozzászólások egész sora érkezett, melyből a második és harmadik nemzedék közti vita alakult ki. Az 1938-40 folyamán folyó polémia egy része a *Napkelet* hasábjain zajlott. (Szerb Antal *Nyugat*beli cikkére Rónay György a *Magyar Kultúrában* válaszolt, Thurzó Gábor, Sötér István, Mátrai László a *Napkelet*ben írták meg véleményüket.²⁹⁷). Olajat öntött a tüzre Fábíán István *Magyar Szemle*beli cikke, mely az eddigi vitában kifejtett álláspontokat igyekezett összefoglalni, de ez nem

író feladatai, u. o. 1935. május 1. 9.), Pap Károly (A beolvadásról, u. o. 1935. május 2. 5.), Németh László (Író és hatalom, u. o. 1935. május 4. 5.).

²⁹⁵ Nk. 1936., Nk., 1938, I., 216. (Többek között Kállay Miklós, Somogyváry Gyula, Molnár Kata, Mihály László, Marék Antal, Rédey Tivadar közreműködésével.)

²⁹⁶ A *Napkelet* olvasóihoz, Nk., 1938, I., 289-91.

²⁹⁷ Rónay György, Egy nemzedék nevében, *Magyar Kultúra*, 1938, 261.; Thurzó Gábor, Klasszicizmus, Nk., 1939, 297.; Sötér István, A legújabb nemzedék talányos arca, Nk., 1939, 304.; Mátrai László, Proust után, Nk., 1939, 301.

sikerült neki anélkül, hogy a fiatalok sértve ne érezték volna magukat. Nyilván hozzájárult ehhez a szerencsétlen címadás is: *Irodalmi csetepaté*.²⁹⁸

Fábián István, a *Napkelet* egyik vezető kritikusa volt, mint Horváth János kiváló tanítványa pályáját a *Napkelet*nél kezdte. 1927-33-ig kizárólag Tormay lapjában publikált, 1933-tól jelentek meg írásai a *Korunk Szavában*, 1934-től feltűnt a *Magyar Kultúrában*, 1935-től a *Fiatal Magyarorságnál* és a *Vigiliánál* is.²⁹⁹ 1933-36 között részt vett a Szerb által szervezett, *Irodalomtudományi Társaság* munkájában, mely a második nemzedék legjobbjait igyekezett összefogni, összejövetelekkel, felolvasó- és vitaestekkel akarták ismereteiket bővíteni, nézeteiket tisztázni. S nyilván a nemzedéki együvé tartozás érzését is erősítette a társaság tagjaiban. (A névsor egyébként rendkívül érdekes: Halász Gábor, Kerecsényi Dezső, Rédey Tivadar, Németh László, Hamvas Béla, Ortutay Gyula mellett ott találhatjuk Szabó Lőrincet, Sárközi Györgyöt, de Komlós Aladárt, Kardos Tibort, Németh Andort, Hevesi Andrást, Ignóus Pált is). Fábián tehát nemcsak életkora, de kapcsolatai révén is kötődött az ún. második nemzedék több tagjához. Ugyanakkor viszonya a harmadik nemzedékhez is jónak mondható, a 30-as években induló fiatalok egy részéhez személyes ismeretség is fűzte: Rónay György például tanítványa volt a gödöllői gimnáziumban, másokat a *Napkelet* szerkesztőségéből ismert. Érdeklődve figyelte az új nemzedék próbálkozásait, bátorító kritikát írt Rónay György első verseskötetéről és Thurzó Gábor *Előszó* című regényéről egyaránt.³⁰⁰ Az *Irodalmi csetepaté* című cikkére több éles reakciót is kapott. Lovass Gyula szerint például Fábián összefoglalója „csak még jobban bonyolítja a helyzetet s igen alkalmas rá, hogy a nemzedékünkéről helytelen véleményeket indítson útnak.” Rónay György szintén fontosnak tartja, hogy az összefoglalóra reagáljon, mivel „Fábián István nem érti egészen a fiatalokat, mintha idegen nyelvet beszélnének; lefordítja azt, amit mondunk, nem mindig hüen, nem mindig pontosan.”³⁰¹

A két válaszcikkből kitűnik, hogy mind Lovass Gyulát, mind Rónay Györgyöt leginkább Fábiánnak az a megállapítása bántotta miszerint a legfiatalabb nemzedéket nem érdeklik kellőképpen a nemzeti sorskérdések. Lovass válaszában lényege, hogy indulásukkor „menteni akartak, szolgálni és válaszolni.” Csalódva a falukutatásban, visszahúzódtak, keresik saját hangjukat. Törekvésük egy „új irodalomszemlélet felé mutat, mely még nem találta meg tán feladatait, még tán művei sincsenek, de alakulóban van, s különbözik a Szerb Antal generációjának irodalomszemléletétől.” Amíg azonban nem találják meg igazi hangjukat, addig nem fognak szólni olyan fontos témákról, mint a hazaszeretet.

Hogy mit jelent ennek az új hangnak a keresése, azt Rónay György cikke fejt ki részletesebben. Hallgatásukat azzal a jelenséggel magyarázza, hogy „a szellemi honvédelem mind kiábrándítóbb, szellemi életünket előzőnli a lírai ragacs (...) és kiderül: a magyar az örök bujdosó, a magyar a mély töprengő, a magyar a dühös Tiborc, a magyar csak ez és csak az, de soha nem az egész, az, amit magyarnak megismertünk, magyarnak érzünk és élünk. (...) A mi magyarságunk magyar valóság, nem burjánzó neomagyar mítoszok bonyodalma.” A magyarság sorskérdéseivel való foglalkozás tehát a fiatalok képviselői szerint is fontos, csak még a formát, a megfelelő stílust keresik hozzá.

A legjobban a nemzeti klasszicizmus kérdésében tértek el az álláspontok.³⁰² Fábián mereven ragaszkodott Horváth Jánosnak ahhoz az alapvető téziséhez, miszerint a nemzeti

298 Fábián István, *Irodalmi csetepaté*, Magyar Szemle, 1939, 1.sz., 72-77.

299 *Korunk Szava* (1931-38) katolikus folyóirat, szerk. Széchenyi György, Aradi Zsolt, Balla Borisz; *Magyar Kultúra* (1913-44) konzervatív katolikus társadalmi és tudományos szemle, szerk. Bangha Béla, Czapik Gyula, Nyisztor Zoltán; *Fiatal Magyarország*, férfiscserkészek lapja, szerk. Boldizsár Iván, Szabó Zoltán; *Vigília* (1935-) katolikus irodalmi folyóirat.

300 Rónay György, *Tulipánok*, Nk., 1932; Thurzó Gábor, *Előszó*, Nk., 1932.

301 Fábián István, *Irodalmi csetepaté*, Magyar Szemle, 1939, 1.sz., 72-77.; Lovass Gyula, *Még egyszer a fiatal nemzedék útjáról*, Nk., 1939, 289.; Rónay György, *Még egyszer a „fiatalokról”*, Nk., 1940.289-293; Fábián István, *Mai irodalmunk ellentétei és feladatai*, Nk., 1940, 294-300.

302 Fábián István, *Mai irodalmunk ellentétei és feladatai*, Nk., 1940., 294-300.

klasszicizmus a magyar irodalmi fejlődés csúcsa, megkérdőjelezhetetlen viszonyítási pont. Rónay szerint viszont „*A magyar nemzeti klasszicizmus történeti jelenség, a fejlődés egy állomása*”. Az irodalom feladata, hogy „*magasabbra emeljen önmagunknál (...) pusztán művészségével (...) fölbressze bennünk az eltemetett, nemesebb embert. (...) A magyarságnak ma semmi másra nincs olyan nagy szüksége, mint egyszerű, nemes, tiszta és öntudatos emberekre.*” Fábián az irodalomnak ezt – a közvetlenül nem nemzeti – szemléletét nem tudta elfogadni, válaszában csak megismételte, amit eddig is hangsúlyozott: most induló, tehetséges fiataloknak épp azért kellene a magyar irodalom nagyjainak példáját szemük előtt tartani, mert az segítené őket a mai magyar életben való eligazodásban is. A párbeszéd lehetősége ezzel megszakadt, Fábián második cikkére nem érkezett válasz.

6. 5. A Napkelet értékelése

Bár a *Napkelet* igyekezett politikamentes lenni, vagyis a politikai csatározásokban nem vett részt, de azért mindvégig megmaradt a kormány kultúrpolitikájának megbízható támaszának. Jó példa erre az 1927-től felélénkülő olasz-magyar barátság támogatása.

1926-tól az olasz nyelv és kultúra iránti érdeklődés a hathatós kormányzati támogatásnak köszönhetően felélénkült Magyarországon. Klebelsberg kötelező tantárggyá tette a középiskolákban, egész sor ingyenes nyelvtanfolyamot hirdettek felnőtteknek, 1927 márciusában pedig a kultuszminiszter látogatást tett Rómában, többek közt az ottani *Collegium Hungaricum* megalapítása céljából. A római egyetemen elmondott beszédét a két nép szellemi együttműködéséről teljes terjedelmében közölte a *Napkelet* is.³⁰³ A szellemi kapcsolatok hirtelen fellendülése mögött politikai okok húzódtak meg. Közvetlenül Mussolini hatalomra kerülése után Bethlen már kereste a kapcsolatot az új olasz vezetéssel. Közösnek látta a két kormány nacionalizmusát és antikommunizmusát, kérdésesek voltak számára azonban Mussolini szabadkőműves és francia kapcsolatai. (1914-ben ugyanis a *Popolo d' Italiát* francia anyagi támogatással tudta megindítani, az pedig köztudott volt, hogy a fasiszta párt alapító tagjai közt is voltak szabadkőművesek, sőt az egyik római páholy tevékenyen segítette Mussolini hatalomra jutását.) Kozma Miklósnak, az *MTI* igazgatójának *ÉME*-s kapcsolatait felhasználva 1923 folyamán nem hivatalos tárgyalásokra került sor a két fél között az álláspontok tisztázása céljából, a komolyabb kapcsolatfelvételt azonban egészen 1926-ig várni kellett. Magyarország ekkor Jugoszláviával folytatott tárgyalásokat egy barátsági szerződés megkötése céljából, amit az olaszok feltétlenül meg akartak akadályozni, hisz Albánia tervezett, majd novemberben végrehajtott elfoglalása miatt akár fegyveres konfliktussal is számoltak Olaszország és Jugoszlávia között. Az olaszok Bulgária és Románia után Magyarországot is meg akarták nyerni külpolitikájuknak. Ugyanakkor kedvező pillanat volt ez a magyar fél számára is, mivel 1927-ben a *Népszövetség* megszüntette Magyarország állandó katonai felügyeletét, s ez lehetővé tette, hogy a Bethlen-kormány aktívabb külpolitikát folytasson, beleértve a magyar revíziós törekvések nyíltabb hangoztatását is. Így került sor 1927. április 5-én az olasz-magyar barátsági szerződés aláírására, mellyel sikerült Magyarországnak kilépnie a nemzetközi politikai és diplomáciai elszigeteltségből. Magyarország formálisan csatlakozott az olasz külpolitikához, vagyis segítséget ígért Olaszországnak az esetleges Jugoszlávia elleni konfliktusban, cserében Mussolini támogatásáról biztosította a magyar revízió ügyét, továbbá 300 millió pengős kölcsönt és 400 repülőgépet is felajánlott a szinte fegyvertelen országnak. Az I. világháborúban zsákmányolt fegyvereket meg is kísérelte az olasz fél Magyarországra juttatni, bár ezt nem sikerült titokban megoldaniuk (szentgotthárdi incidens 1928. január).

Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a magyarországi Mussolini-kultuszt nemcsak külpolitikai érdekek motiválták, hanem a fasiszta rendszer eredményeit a 20-as évek végén sokan valóban csodálatra méltónak és részben követendőnek tartották egész Európában. Kozma Miklós, aki 1927-ben elkísérte Klebelsberget és Bethlent is római útjára megállapította, hogy Olaszország néhány év alatt rengeteget fejlődött: a vonatok pontosak és tiszták, a hadsereg fegyelmezett, az olaszok 170 repülőszázaddal rendelkeznek, modern kereskedelmi flottával, mindenütt építkezések (Nápoly-Sorrento-i autóút, Nápoly-Róma között új vasútvonal), repülőjáratok, Észak-Olaszország villamosítása, Szardínián vízvezeték-építés, mocsarak lecsapolása, talajjavító program, „*Végeredményben az egész vonalon hatalmas akarás, munka, újjáalkotás látható, a régi Dolce Farniente Olaszországból nemsokára semmi sem marad.*”³⁰⁴ Kozmát, Klebelsberget és másokat az töltötte el csodálattal, hogy úgy tűnt, egy ember erős akarattal képes egy egész nemzet mentalitását megváltoztatni. Mussolini ugyanis hatalomra kerülésekor kijelentette, hogy ki akarja gyógyítani az olaszokat hagyományos hibáikból, akkor még úgy tűnt, ez néhány év leforgása alatt, igaz, részben erőszakos eszközökkel, sikerült is neki. Azt persze jól tudták a magyar vezetők, hogy egy az egyben nem lehet az olasz példát követni, bizonyos elemeit azonban szerették volna nálunk is alkalmazni. Klebelsberg neonacionalizmus programjának ihletője egyértelműen az olasz példa volt, ő is ki szerette volna gyógyítani nemzetét hagyományos hibáiból: „*a korábbi idők szónokló, ünneplő, civakodó és kesergő hazaszeretetével szemben a munkás hazaszeretet*”-et tartotta követendő példának,³⁰⁵ Olaszországot pedig „*a nacionalizmus klasszikus földjének*” nevezte, ahol „*az ország összes erőit nagy nemzeti célokra állították be.*”³⁰⁶ „*Az olasz anyák termékenysége, az olasz munka expanzív ereje, az állami akarat átütő hatalma, a belrend, a hadsereg és a haditengerészet oly monumentális erőt képviselnek, melyet az elfogulatlan idegen talán még jobban bámul. Ebbe az élő, lüktető, erőből duzzadó modern olasz életbe akarunk mi bekapcsolódni akkor, amikor fiatalságunk nevelése végett Rómában Collegium Hungaricumot tervezünk.*”³⁰⁷ - mondta már 1927-ben a római egyetemen tartott beszédében. Klebelsberg összesen mintegy 50 hírlapi cikket írt ebben a témában, s a *Napkelet* főszerkesztőjét is felkérte levélben, hogy a lap munkatársai fejték ki véleményüket a neonacionalizmusról, ki-ki a saját szakterületén.³⁰⁸ Felhívásának a korabeli szellemi élet sok kiválósága eleget tett, Mályusz Elemér, Hajnal István, Németh László, Prahács Margit, Ritoók Zsigmond, Rédey Tivadar, hogy csak néhány nevet említek, a hozzászólásokat a lap hónapokon keresztül közölte.

A lap vezetőségének az olasz fasizmussal való viszonyulását jelzi az is, hogy a *Napkelet Könyvtárában* kiadták Mussolini *Válogatott beszédei*-t Zichy Rafaelné fordításában. 1932. október 23-án a Marcia su Roma 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen pedig a MANSZ is képviseltette magát Tormay Cécile, Ráday Gedeonné és Ambrózy-Migazzi Lajosné személyében.

A *Napkelet* és vezetősége tehát nem volt teljesen politikamentesnek nevezhető, mint ahogy nem voltak azok a kor más irodalmi orgánumai sem, de a politika mint téma csak ritkán szerepelt a lap hasábjain.

A *Napkelet* fennállásának 17 évét egyszerre jellemezte az állandóság és a változás. Bár a 20-as évekbeli szellemiségét a „harcos konzervativizmus” kifejezéssel írhatjuk le, már akkor is hozzájárult a magyar szellemi élet fejlődéséhez: támogatta az épp létrejövő erdélyi irodalom képviselőit, publikációs lehetőséget nyújtott a *Magyar Szemle*

304 Kozma Miklós, Olasz út Klebelsberggel 1927. március és olasz út Bethlennel 1927. április hóban. MOL, Kozma Miklós hagyaték

305 Klebelsberg Kuno, Neonacionalizmus, Athenaeum, Bp., 1928., 6.

306 Klebelsberg Kuno, Neonacionalizmus, Athenaeum, Bp., 1928, 140.

307 Klebelsberg beszéde a római egyetemen 1927-ben, Nk., 1927, 334.

308 Nk., 1928, I., 213-15.

megindulásáig a konzervatív tudósok, elsősorban történészek számára, teret adott többek között Németh László, Halász Gábor, Szerb Antal kísérletezéseinek. A 30-as években a konzervativizmus megítélésének változása következtében, illetve Németh Antal, majd Kállay Miklós szerkesztői munkájának köszönhetően sok kezdő, fiatal író számára a „Nyugat előszobájá”-vá vált. Színházi kritikáinak színvonala kezdettől fölülmúlta más lapokét (köztük a *Nyugatét* is), hisz a cikkeket színházi szakemberek (Galamb Sándor, Németh Antal) írták.

Tormay mindvégig törekedett a lap indulásakor megfogalmazott szellemiség megőrzésére: elsősorban a keresztény-nemzeti jelleget és az antikommunizmusát tartotta fontosnak. Még 1931-ben is annyira fontosnak témának tartotta a kommün bukása után főképp Bécsbe menekült emigránsok Magyarország ellenes tevékenységének bemutatását, hogy teljes terjedelemben (folytatásokban) leközlte Mályusz Elemérnek a „vörös emigráció”-ról írt mintegy 140 oldalas könyvét.

A lapot megszűnésekor, 1940 augusztusában Schöpflin mégis sajnálkozva búcsúztatta a *Nyugat* hasábjain, hisz ekkorra már a megváltozott politikai viszonyok közt más akusztikát nyert a *Napkelet* konzervativizmusa is: *”Őszintén sajnáljuk a Napkelet elhunytát. Mégiscsak megvolt a helye irodalmi életünkben, céljait tisztességes írói eszközökkel szolgálta és elmúlásával kevesebb lett az amúgy is nagyon összeszűkült tér, ahol írók irodalmi dolgokról megszólalhattak.”*³⁰⁹

Nem sokkal később, Babits halálával, 1941-ben megszűnt a *Nyugat* is, majd 1945-48 körül jó időre szinte teljesen eltűnt az a polgári szellemiség is, melyet e lapok képviseltek.

309 Schöpflin Aladár, *Nyugat*, 1940, 10. sz.